

TC
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TURİZM SEKTÖRÜNÜN BÖLGELERARASI GELİŞMİŞLİK FARKLILIKLARINI
GİDERMEDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

**HAZIRLAYAN
MERYEM SAMIRKAŞ**

**DANIŞMAN
Doç. Dr. OZAN BAHAR**

**MAYIS, 2011
MUĞLA**

T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TURİZM SEKTÖRÜNÜN BÖLGELERARASI GELİŞMİŞLİK FARKLILIKLARINI
GİDERMEDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Meryem SAMIRKAŞ

Sosyal Bilimler Enstitüsünce

“Doktora”

Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih :20.05.2011

Tezin Sözlü Savunma Tarihi :29.04.2011

Tez Danışmanı	:Doç. Dr. Ozan BAHAR	
Jüri Üyesi	:Prof. Dr. Ömer GÜRKAN	
Jüri Üyesi	:Prof. Dr. Atilla GÖKTÜRK	
Jüri Üyesi	:Doç. Dr. Cem Mehmet BAYDUR	
Jüri Üyesi	:Doç. Dr. İsmail TUNCER	
Enstitü Müdürü	: Prof. Dr. Namık Kemal ÖZTÜRK	

Mayıs, 2011

MUĞLA

TUTANAK

Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 14/04/2011 tarih ve 215/3 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 41/4 maddesine göre, İktisat Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Meryem SAMIRKAŞ'ın "Turizm Sektörünün Bölgearası Gelişmişlik Farklılıklarını Gidermedeki Etkisi: Türkiye Örneği" adlı tezini incelemiş ve aday 28/04/2011 tarihinde saat 10.00 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin kabul edilmesine oybirliği ile karar verildi.

Tez Danışmanı

Doç.Dr. Ozan BAHAR

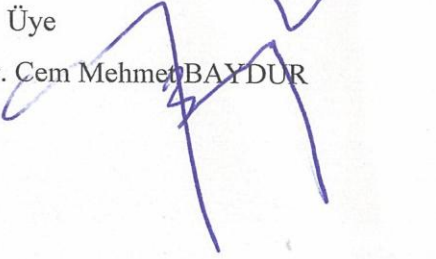
Üye

Prof.Dr. Ömer GÜRKAN

Üye

Prof.Dr. Atilla GÖKTÜRK

Üye

Doç.Dr. Cem Mehmet BAYDUR

Üye

Doç.Dr. İsmail TUNCER

YEMİN

Doktora tezi olarak sunduğum "Turizm Sektörünün Bölgearası Gelişmişlik Farklılıklarını Gidermedeki Etkisi: Türkiye Örneği" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça'da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

20/05/2011

Meryem SAMIRKAS

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.

Soyadı : SAMIRKAŞ

Adı : Meryem

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe : Turizm Sektörünün Bölgelerarası Gelişmişlik Farklılıklarını Gidermedeki Etkisi:
Türkiye Örneği

Y. Dil : The Effect of Tourism Sector in Decreasing Development Differences between
Regions: A Study in Turkey

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

○

⊗

○

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Üniversitesi

Fakülte : İktisadi İdari Bilimler Fakültesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar :

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : BAHAR Ozan

Ünvanı : Doç. Dr

TEZİN YAZILDIĞI DİL : Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI: 239

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları, AB ve Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları
2. Turizm Sektörünün Ekonomik Açıdan Önemi ve Bölgelerarası Gelişmişlik Farklılıklarını Gidermedeki Etkisi
3. Turizm Sektörünün Bölgelerarası Gelişmişlik Farklılıklarını Gidermedeki Etkisinin Yakınsama Modeli ile Analizi: Türkiye Örneği
4. Sonuç ve Öneriler

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER:

1. Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları
2. Turizm Sektörü
3. Yakınsama Modeli
4. Türkiye

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER:

1. Differences in Regional Development
2. Tourism Sector
3. Convergence Model
4. Turkey

- 1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum
- 2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir
- 3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezim tamamının fotokopisi alınabilir

Yazarın İmzası :

Tarih :20/05/2011

ÖNSÖZ

Turizm sektöründe gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde yaşanan gelişmeler, turizmin 20. yüzyılın en önemli ekonomik ve sosyal olgusundan biri olduğunu göstermektedir. Son yıllarda, Türkiye ekonomisinin de vazgeçilmez temel taşlarından birisi olan ve ülke kalkınmasında lokomotif görevi üstlenen turizm sektörü; ödemeler dengesi, dış ticaret açığı, enflasyon ve işsizliğe çare arayan Türkiye’de, hükümetlerin üzerinde önemle durduğu bir alandır.

Turizm sektörünün, bölgesel kalkınma ve kaynakların etkin kullanımı konusunda büyük bir yeri ve önemi vardır. Özellikle bölgelerarası dengesizliğin giderilmesinde turizm sektörü, tarım ve sanayide yeterli kaynak ve gelişme imkanına sahip olmayan ama zengin bir turistik arz verilerine sahip bölgelerin, planlı ve etkin bir turizm politikaları uygulamaları sonucunda turistik yönden dengeli bir şekilde kalkınmalarını sağlayabilecektir.

Çok uzun ve yorucu bir doktora sürecinin sonucunda ortaya çıkan bu tezde, öncelikle danışmanlığımı kabul edip, bana her zaman yardımları ve sabrıyla destek olan ve çalışmanın bu düzeye gelmesini sağlayan, kendisi ile çalışmaktan büyük onur ve gurur duyduğum tez danışmanım **Doç. Dr. Ozan BAHAR**’a, yüksek öğrenime başladığım ilk günden bugüne kadar desteklerini hiç esirgemeyen ve üniversitede bu noktaya gelmemde büyük katkıları olan, öğrencileri olmaktan büyük onur ve gurur duyduğum sevgili hocalarım **Prof. Dr. Atilla GÖKTÜRK** ve **Prof. Dr. Yüksel AKKAYA**’ya; çalışmanın özellikle yöntem kısmında büyük katkı sağlayan ve bu süreçte bana gösterdiği anlayış ve sabrından dolayı sevgili hocam Doç.Dr. İsmail TUNCER’e; çalışmanın yürütülmesi aşamasında değerli fikirlerinden yararlandığım hocalarım Prof. Dr. Ömer GÜRKAN’a, Prof. Dr. Mehmet TÜRKAY’ya, Öğr. Gör. Muzaffer DOĞULU’ya; doktora sürecinin her aşamasında her zaman yanımda olan ve teknik konularda büyük katkı sağlayan kardeşim **Öğr. Gör. Mustafa Can SAMIRKAŞ**’a; bu süreçte desteklerini esirgemeyen arkadaşlarım Mim Sertaç TÜMTAŞ’a, Araş.Gör. Rana GÜRBÜZ’e, Öğr. Gör. Murat Kutlu ÜNAL’a,, Öğr. Gör. Dr. Osman ÇALIŞKAN’a, Hülya GALİTEKİN’e; Muğla’da kaldığım süre boyunca bana evlerini açan Hanifi ERSÖNMEZ ve ailesine çok teşekkür ediyorum.

Son olarak, akademik kariyer yapmamı isteyerek beni motive eden merhum babam Mustafa SAMIRKAŞ'a, sonsuz sevgi ve sabrıyla her zaman yanımda olan annem Arife SAMIRKAŞ'a, ablalarım Zehra KÖKŞEN'e, Canan DÖM'e, abim Mehmet SAMIRKAŞ'a, canım yeğenlerim Gamze, Eylül, Mustafa Berke, Yağmur'a ve bu günlere gelmemi sağlayan tüm sevdiklerime teşekkür ederim.

Muğla, Nisan 2011

Meryem SAMIRKAŞ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	III
TABLolar LİSTESİ.....	VIII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XI
GRAFİKLER LİSTESİ.....	XII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL GELİŞMİŞLİK FARKLILIKLARI, AB VE TÜRKİYE'DE UYGULANAN BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI

I. Bölge Kavramı ve Ekonomik Anlamda Bölge Türleri	5
A. Bölge Kavramı.....	5
B. Ekonomik Anlamda Bölge Türleri	8
1. Ekonomik Yapı Açısından Bölgeler	8
a. Homojen Bölgeler	8
b. Polarize Bölgeler	9
c. Plan Bölgeler	10
2. Ekonomik Gelişmişlik Düzeylerine Göre Bölgeler	11
a. Azgelişmiş Bölge	12
b. Gelişmiş Bölgeler.....	12
II. Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları ve Kalkınma Politikaları	13
A. Bölgesel Dengesizlik Kavramı	14
B. Bölgesel Kalkınma Politikaları.....	15
C. Bölgelerarası Gelişmişlik Farklılıklarının Giderilmesinde Önem Kazanan Faktörler	19

1. Ekonomik Faaliyetlerin Teşvik Tedbirleriyle Az Gelişmiş Bölgelere Yönlendirilmesi.....	19
2. Bölgesel Kalkınma İçin Gerekli Kamu Yatırımlarının Gerçekleştirilmesi	19
3. Yönetimsel Örgütün Bölgesel Kalkınma Sorunlarına Adaptasyonun Sağlanması	20
4. Metropolitan Bölgelerin Gelişmesinin Sınırlandırılması	21
5. Bölgesel Kalkınma Ajansları	21
III. Türkiye’de Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları ve Uygulanan Politikalar .	25
A. Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları	26
1. Planlı Dönemde Uygulanan Politikalar.....	26
2. Kalkınmada Öncelikli Yöre Politikası	34
3. Türkiye’de Bölge Planlama Deneyimleri.....	37
a. Antalya Bölgesi Projesi	38
b. Doğu Marmara Bölgesi Projesi	38
c. Zonguldak Bölgesi Projesi	39
d. Çukurova Bölgesi Projesi.....	39
e. Keban Projesi	40
f. Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi	40
g. Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP)	41
h. Doğu Anadolu Projesi (DAP)	41
i. Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi	42
j. Marmara Bölge Planı	43
k. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)	44
B. Avrupa Birliği Bölgesel Politikaları ve Türkiye’nin AB Bölgesel Politikalarına Uyumu	47
1. AB’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları	48

2. Türkiye'nin AB Bölgesel Politikalarına Uyum Sürecinde Yaşanan Gelişmeler	52
3. Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları.....	56

İKİNCİ BÖLÜM

TURİZM SEKTÖRÜNÜN EKONOMİK AÇIDAN ÖNEMİ VE BÖLGELERARASI GELİŞMİŞLİK FARKLILIKLARINI GİDERMEDEKİ ETKİSİ

I. Ekonomi ve Turizm İlişkisi.....	61
A. Turizm Sektörünün Yapısı ve Özellikleri.....	61
II. Turizmin Ekonomik Etkileri	63
A. Turizmin Olumlu Ekonomik Etkileri	65
1. Turizmin Gayri Safi Milli Hasılaya Etkisi	65
2. Turizmin Ödemeler Dengesi Üzerine Etkisi	68
3. Turizmin İstihdam Yaratıcı Etkisi.....	72
4. Turizmin Ekonominin Diğer Sektörleri Üzerinde Yarattığı Etkiler	74
a. Turizmin Tarım Sektörü Üzerindeki Etkisi.....	74
b. Turizmin Sanayi Sektörü Üzerindeki Etkisi	75
c. Turizmin Hizmetler Sektörü Üzerindeki Etkisi.....	76
B. Turizmin Olumsuz Ekonomik Etkileri	77
1. İthalat Etkisi	77
2. Turizmin Enflasyon Üzerindeki Etkisi.....	78
3. Turizmin Fırsat Maliyeti Üzerine Etkisi	79
4. Turizmin Mevsimsellik Etkisi.....	80
5. Turizmin Dışsallık Etkisi	80

III. Dünya’da ve Türkiye’de Uluslararası Turizm Hareketlerindeki Gelişmeler	82
A. Dünya Turizminde Geleceğe Yönelik Eğilimler	82
B. Turizmin Türkiye’de Tarihsel Gelişimi	84
1. Planlı Dönem Öncesinde Turizm	85
2. Planlı Dönemde Turizm	87
3. Türkiye Turizminin Yapısal Analizi	91
IV. Turizm Sektörünün Yoksulluğu Önlemede ve Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarını Gidermedeki Etkisi.....	94
A. Turizm Sektörünün Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi	94
B. Turizm Sektörünün Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarını Gidermedeki Etkisi .	97
C. Turizm Sektörünün Yoksulluğu Azaltıcı Etkisi	101
V. Türkiye’de Bölgesel Dengesizlik ve Turizmin Bölgesel Gelişmeye Katkısı	106
A. Türkiye’de Bölgelerin ve İllerin Gelişmişlik Durumları	107
B. Türkiye’de Bölgelerin Turizm Açısından Değerlendirilmesi ve Turizmin Bölgesel Gelişmeye Katkısı	113

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TURİZM SEKTÖRÜNÜN BÖLGESEL GELİŞMİŞLİK FARKLILIKLARINI GİDERMEDEKİ ETKİSİ’NİN YAKINSAMA MODELİ İLE ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

I. Literatürün Gözden Geçirilmesi	124
II. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	132
III. Araştırmanın Yöntemi	134
A. Yakınsama (Convergence) Modeli	135
1. Beta (β) Yakınsama.....	136

2. Sigma (α) Yakınsama.....	137
IV. Araştırmanın Kapsamı ve Veri Seti.....	139
V. Araştırmanın Kısıtları	143
VI. Tanımlayıcı İstatistikler	144
VII. Araştırma Bulguları ve Değerlendirilmesi	153
A. Koşulsuz ve Koşullu Beta Yakınsama Bulguları	153
1. MODEL A: Turist Sayısı Verileri Dikkate Alınarak Oluşturulan Koşulsuz ve Koşullu Beta Yakınsaması Bulguları	153
2. MODEL B: Turizm Yatırım Teşvik Belge (TYTB) Verileri Dikkate Alınarak Oluşturulan Koşullu Beta Yakınsaması Bulguları	160
3. MODEL C: Turizm Sabit Yatırım (TSY) Miktarı Verileri Dikkate Alınarak Oluşturulan Koşullu Beta Yakınsaması Bulguları	162
4. MODEL D: İki ve Üç Değişken Kullanılarak Oluşturulan Koşulsuz ve Koşullu Beta Yakınsaması Bulguları	163
5. MODEL E: İstanbul, Antalya ve Muğla İllerinin Analizden Çıkarılması İle Oluşturulan Koşulsuz ve Koşullu Beta Yakınsaması Bulguları	167
6. MODEL F: Ağrı, Hakkari ve Sinop İllerinin Analizden Çıkarılması ile Oluşturulan Koşulsuz ve Koşullu Beta Yakınsaması Bulguları	169
B. Sigma Yakınsama Bulguları	172
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	175
KAYNAKÇA	189
EKLER.....	216

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1: Geleneksel ve Yeni Bölgesel Politikaların Özellikleri	18
Tablo 1.2: Ulusal Bakış ile BKA Bakışı Arasındaki Farklılıklar	23
Tablo 1.3: Yıllar İtibariyle Bölgelerin GSMH'daki Payları	32
Tablo 1.4: Plan Bölgelerin Seçilmiş Göstergelere Göre Karşılaştırılması	46
Tablo 2.1: Turizm Gelirlerinin GSYİH İçindeki Payı (%)	66
Tablo 2.2: Dış Turizm Bilançosu	69
Tablo 2.3: Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açığını Kapatmadaki Payı..	71
Tablo 2.4: Türkiye'de Turizm Gelirlerinin İhracat Gelirleri İçindeki Payı	71
Tablo 2.5: Uluslararası Turizm Hareketlerinin Gelişimi (1950–2009).....	83
Tablo 2.6: Uluslararası Turizm Hareketlerinin Bölgesel Dağılımı (Milyon kişi).....	84
Tablo 2.7: Planlı Dönem Öncesinde (1950-1962) Türkiye'de Turizm.....	86
Tablo 2.8: Türkiye'de Yabancı Sermayeli Şirketlerin Sektörlere Göre Dağılımı (1954-2010).....	89
Tablo 2.9: Türkiye'de Turizm Sektöründe Düzenlenen Yatırım Teşvik Belgelerinin Yıllar İtibariyle Dağılımı (1990-2009).....	90
Tablo 2.10: Türkiye'de Turizm Sektörüne İlişkin Temel Makro Ekonomik Büyükükler.....	90
Tablo 2.11: Türkiye'de İşletme ve Yatırım Belgeli Tesislerin Yıllar İtibariyle Gelişimi (1980–2009)	91
Tablo 2.12: Yabancı Ziyaretçilerin Geliş Nedenlerine Göre Dağılımı	93
Tablo 2.13: Türkiye'ye Gelen Turistlerin Bölgelere Göre Dağılımı (1990-2009)	93
Tablo 2.14: Gelişmiş ve Gelişmekte olan Alanlarda Turizmin Bölgesel Etkileri	99
Tablo 2.15: Günde 1 ve 2\$'ın Altında Gelirle Yaşayan İnsanların Kıtalararası Dağılımı (Milyon Kişi)	102
Tablo 2.16: Farklı Yoksulluk Çizgilerine Göre Bireysel Yoksulluk Oranları	102

Tablo 2.17: Türkiye’de İl Bazında 2003 ve 2010 Yılları Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Karşılaştırması.....	109
Tablo 2.18: Coğrafi Bölgeler İtibariyle Sosyo-Ekonomik Faktörler.....	110
Tablo 2.19: 2001-2006 Yılları Arasında Bölgelerin GSYİH’den Aldıkları Pay %	111
Tablo 2.20 : Türkiye’de İstihdamın Sektörel Dağılımı (1980-2009)	114
Tablo 2.21: Türkiye’de Turizm İstihdamı ve Toplam İstihdam İçindeki Yeri.....	115
Tablo 2.22: Turizm Sektöründeki İşgücünün Bölgelere Göre Dağılımı (%).....	116
Tablo 2.23: Türkiye’de Coğrafi Bölgelere Göre Tesis ve Yatak Sayısı.....	117
Tablo 2.24: Türkiye’de NUT 1’e Göre Turist Sayısı	117
Tablo 2.25: Coğrafi Bölgelere ve Seçilmiş İllere Göre İşletme Belgeli Tesislerde Konaklayan Kişi Sayıları	118
Tablo 2.26: Türkiye’de Turizm Yatırımlarına Teşvik Olarak Verilen Belgelerdeki (%) Değişim	119
Tablo 3.1: Bölge İllerinin Yıllar İtibariyle GSYİH’den Aldıkları Pay (%)	149
Tablo 3.2: Turist Sayısının Bölgelere Göre Dağılımı (%)	149
Tablo 3.3: 39 İl Bazında Koşulsuz Beta Yakınsaması	154
Tablo 3.4: 39 İl Bazında Koşullu Beta Yakınsaması	155
Tablo 3.5: Birinci Bölge Bazında Koşulsuz Beta Yakınsaması	157
Tablo 3.6: Birinci Bölge Bazında Koşullu Beta Yakınsaması	157
Tablo 3.7: İkinci Bölge Bazında Koşulsuz Beta Yakınsaması.....	159
Tablo 3.8: İkinci Bölge Bazında Koşullu Beta Yakınsaması	159
Tablo 3.9: TYTB Verileri Dikkate Alınarak Oluşturulan Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000).....	160
Tablo 3.10: TSY Verileri Dikkate Alınarak Oluşturulan Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000).....	162
Tablo 3.11: 39 İl Bazında 2 Değişkenli Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000) ...	164

Tablo 3.12: Birinci Bölge Bazında 2 Değişkenli Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000)	165
Tablo 3.13: İkinci Bölge Bazında 2 Değişkenli Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000)	165
Tablo 3.14: 39 İl Bazında Üç Değişkenli Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000)	166
Tablo 3.15: Birinci Bölge Bazında Üç Değişkenli Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000)	166
Tablo 3.16: İkinci Bölge Bazında Üç Değişkenli Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000).....	166
Tablo 3.17: Koşulsuz Beta Yakınsaması (1990-2000).....	168
Tablo 3.18: 36 İl Bazında Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000)	168
Tablo 3.19: Birinci Bölge Bazında Koşullu Beta Yakınsaması(1990-2000)	169
Tablo 3.20: Koşulsuz Beta Yakınsaması (1990-2000).....	170
Tablo 3.21: 36 İl Bazında Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000)	170
Tablo 3.22: İkinci Bölge Bazında Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000).....	170
Tablo 3.23: İkinci Bölge Bazında Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000).....	171
Tablo 3.24: KBGSYİH’da Sigma Yakınsaması Bulguları (1990-2000).....	173

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1: Sigma Yakınsaması	138
Şekil 3.2: Beta Yakınsamasının Yokluğunun Sigma Yakınsamasını Ortadan Kaldırması	138
Şekil 3.2: Beta Yakınsaması Gerçekleşmesine Rağmen Sigma Yakınsamasının Gerçekleşmemesi	139

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3.1: Türkiye Geneli KBGSYİH Büyüme Hızı (1990-2000)	144
Grafik 3.2: Yabancı Ziyaretçi Sayısı	145
Grafik 3.3: Turizm Gelirleri.....	145
Grafik 3.4: 39 İl Bazında 1990 Yılına Göre KBGSYİH Ortalama Büyüme Hızı ..	146
Grafik 3.5: 1. Bölge Bazında 1990 Yılına Göre KBGSYİH Ortalama Büyüme Oranı	148
Grafik 3.6: 2. Bölge Bazında 1990 Yılına Göre KBGSYİH Ortalama Büyüme Hızı	148
Grafik 3.7: Bölge İllerinin GSYİH'dan Aldıkları Pay (1990-2000)	149
Grafik 3.8: 1990-2000 Yıllarında Turist Sayısının Bölgelere Göre Dağılımı	150
Grafik 3.9: 1990 Yılı Turizm Teşvik Belge Sayısı	150
Grafik 3.10: 1990 Yılı Turizm Sabit Yatırım Tutarı	151
Grafik 3.11: 2000 Yılı Turizm Teşvik Belge Sayısı.....	152
Grafik 3.12: 2000 Yılı Turizm Sabit Yatırım Tutarı	152
Grafik 3.13: 39 İl, 1. ve 2. Bölge Bazında Sigma Yakınsama.....	173

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
ABGS	:Avrupa Birliği Genel Sekreterliği
AEP	:Acil Eylem Planı
AET	:Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGÜ	:Azgelişmiş Ülke
BAKA	:Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı
BAKKA	:Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı
BDKÖY	:Birinci Derecede Kalkınmada Öncelikli Yörelere Politikası
BEBKA	:Bursa-Eskişehir-Bilecik Kalkınma Ajansı
BKA	: Bölgesel Kalkınma Ajansları
BM	:Birleşmiş Milletler
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planları
ÇATOM	:Çok Amaçlı Toplum Merkezleri
DAB	: Doğu Anadolu Bölgesi
DAKA	:Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı
DAP	: Doğu Anadolu Projesi
DB	:Dünya Bankası
DOĞAKA	:Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı
DOKAP	: Doğu Karadeniz ve Bölgesel Gelişme Planı
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	: Devlet Su İşleri
DTÖ	:Dünya Ticaret Örgütü

DYSY	:Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları
EAGGF	:Avrupa Tarımsal ve Garanti Fonu
ERDF	:Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu
ESF	:Avrupa Sosyal Fonu
EURADA	: Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği
FAO	: Dünya Tarım Örgütü
FIFG	:Balıkçılık Yönlendirme Mali Aracı
GAP	:Güneydoğu Anadolu Projesi
GATS	:Hizmet Ticareti Genel Anlaşması
GATT	:Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GEKA	:Güney Ege Kalkınma Ajansı
GİDEM	:Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri
GMKA	:Güney Marmara Kalkınma Ajansı
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülke
GSMH	:Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GÜ	: Gelişmiş Ülke
İDKÖY	:İkinci Derecede Kalkınmada Öncelikli Yörelere Politikası
İTO	:İstanbul Ticaret Odası
JICA	:Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı
KBGSYİH	:Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
KEİB	:Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KEKA	:Kuzey Ege Kalkınma Ajansı
KHK	:Kanun Hükümünde Kararname

KKDP	:Kaynak Kullanımı Destekleme Primi
KOB	:Katılım Ortaklığı Belgesi
KOBİ	:Küçük Orta Boy İşletmeler
KÖY	:Kalkınmada Öncelikli Yöreler
KUDAKA	:Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı
LAU	:Yerel İdari Birim
LM	:Lagrange Çarpanı
MARKA	:Doğu Marmara Kalkınma Ajansı
MFİB	:Merkezi Finans ve İhale Birimi
MGK	:Milli Güvenlik Kurulu
MTA	:Maden Tetkik ve Arama
NUTS	:İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması
OKA	:Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı
ORAN	:Orta Anadolu Kalkınma Ajansı
SEKKY	:Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi
SERKA	:Serhat Kalkınma Ajansı
STK	:Sivil Toplum Kuruluşları
TOBB	:Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TTK	:Türkiye Taş Kömürü Kurumu
TUGEV	:Turizmi Geliştirme Vakfı
TS	:Turist Sayısı
TSY	:Turizm Sabit Yatırım Miktarı
TYTB	:Turizm Yatırım Teşvik Belgesi
TÜİK	:Türkiye İstatistik Kurumu
TÜROB	:Türkiye Otelciler Birliği

TÜRSAB	:Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği
TYD	:Turizm Yatırımcıları Derneği
UF	:Ulusal Fon
UNCTAD	:Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
WTO	: Dünya Turizm Örgütü
WTTC	: Dünya Turizm ve Seyahat Konseyi
YTB	:Yatırım Teşvik Belgesi
ZKB	:Zonguldak-Karabük-Bartın

GİRİŞ

Ülkeler, iktisadi gelişme açısından kırılma noktasını oluşturan Sanayi Devrimi ile başlayan süreçte, özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş ve az gelişmiş olarak sınıflandırılmış ve uluslararası boyutta gözlemlenen bu gelişmişlik farklılıkları, yoğunluğu değişmekle birlikte gerek gelişmiş, gerekse az gelişmiş ülkelerin bölgeleri arasında giderek çarpıcı hale gelmiştir. Bu bağlamda az gelişmiş bölgelerin kalkındırılması, ekonomik kalkınma politikasının temel amaçlarından, bölgeler arasındaki her çeşit eşitsizliğin giderilmesinin veya dar anlamda yalnızca ekonomik ve sosyal gelişmişlik farklarının ortadan kaldırılmasının da birinci koşulu sayılmıştır (Bozdoğan, 2008: 1).

Az gelişmişlik veya bölgesel kalkınma olgusu Türkiye'nin de yıllardır en önemli sorunlarından birisi olmuştur. Türkiye'nin doğu ve batı bölgeleri arasında gelir düzeyleri açısından büyük farklılıklar bulunmaktadır. KBGSYİH (Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) düzeyi batı bölgelerinde Türkiye ortalamasının üzerine çıkarken, doğu bölgelerinde Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. Bölgelerarasındaki bu gelir farklılıkları olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Geri kalmış bölgelerden gelişmiş yörelere doğru yoğun bir göç yaşanmakta ve bu durum büyük şehirlerde çarpık kentleşmenin yanı sıra asayiş sorunlarına da yol açmaktadır (Karaca, 2004: 1). Bu sorunun giderilmesi planlı dönemin başlangıcından beri sürekli olarak gündeme gelmiş ve bu konuda değişik uygulamalar yapılmıştır. Ancak, bölgelerarası gelişmişlik farklarının giderilmesine yönelik olarak bazı politikalar oluşturulup, bir takım araçlar kullanılsa da başarılı olunamamış, bölgelerarası dengesizlikler süregelmiştir.

Türkiye'de; gelir dağılımındaki adaletsizlik, göç sorunu, işsizlik, alt yapı ve bölgelerarası dengesizlik gibi sorunların giderilmesinde yeni stratejilere ve politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu stratejilere ulaşmanın en önemli araçlarından bir tanesi turizm sektörüdür. Çünkü turizm, Türkiye açısından bakıldığında marjinal durumdaki bölgelerde, turistik arz verilerine bağlı olarak katma değeri en yüksek olan sektörlerden birisi olarak göze çarpmaktadır.

1950’li yıllardan sonra Dünya Gayri Safi Milli Hasılasından (GSMH) daha hızlı bir gelişmeye sahip olan uluslararası turizm sektörü, günümüzde Dünyanın en önemli sektörlerinden biri durumuna gelmiştir (Bahar, 2008: 80). Bugün turizm sektörü, GÜ ve GOÜ olan birçok ülkede turizm ekonomik büyümenin ve gelişmenin en önemli kaynaklarından biri olarak görülmektedir. Turizm, döviz kazandırıcı, yabancı sermayeyi teşvik edici, istihdam arttırıcı özelliklerinin yanı sıra artık ülkeler için bölgesel kalkınma politikalarında kullanılan önemli bir araç olarak görülmektedir.

Turizm sektörü, ülkelerin veya bölgelerin sahip oldukları turizm arz kaynaklarını etkin bir şekilde kullanarak, bölgelerarasındaki dengesizliklerin giderilmesi ve bölgesel bir kalkınmanın sağlanması konusunda önemli bir yere sahiptir. Uzun yıllardan beri az gelişmişlikten gelişmişliğe ulaşmada, kalkınma ve büyümeye en müsait sektör “sanayi” sektörü olarak görülmüştür. Diğer bir deyişle, geri kalmış bir bölgenin kalkındırılması için kullanılabilir tek aracın sanayi sektörü olduğu kabul edilmiştir. Ancak bir bölgede sanayileşmenin önemini ve sanayileşmenin getirdiği dinamizmi inkâr etmeden bölgesel potansiyeller dikkate alınarak hizmetler sektörünün ön plana çıkarılması ve bölge kalkınmasında turizmin sanayileşme için gerekli olan sermaye birikiminin sağlanmasına yardımcı olacak sürükleyici bir sektör olabileceği de göz önünde tutulmalıdır (Paksoy, 2005a).

Son yıllarda, Türk ekonomisinin de vazgeçilmez temel taşlarından birisi olan ve ülke kalkınmasında lokomotif görevi üstlenen turizm sektörü; ödemeler dengesi, dış ticaret açığı, enflasyon ve işsizliğe çare arayan Türkiye’de, hükümetlerin üzerinde önemle durduğu bir alandır. Turizmin Türkiye’nin GSMH’sı içindeki payı, 1980 yılında %0,6’dan 2009 yılında %3,4’e; turizmin ihracat geliri içindeki payı aynı yıllar için %11,2’den %20,8’e; dış ticaret açığını kapama payı ise %6,5’den %44’e çıkmıştır. Ayrıca yapılan araştırmalara göre, turizm sektörü Türkiye genelinde 3 milyonu aşkın bir istihdam yaratmış durumdadır(TURSAB, 2010).

Buradan hareketle yapılacak çalışmanın nihai amacı, Türkiye’de bölgesel kalkınmada turizm sektörünün ekonomik açıdan nasıl bir öneme sahip olduğunu

incelemek ve turizm sektörünün bölgesel kalkınmada doğrudan ya da dolaylı olarak bir katkı sağlayıp sağlamadığını araştırmaktır.

Bu bağlamda söz konusu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, bölge kavramı, bölgelerin gelişmişlik düzeyleri ve bölgesel dengesizlik kavramına değinilmiştir. Daha sonra bölgesel kalkınma politikaları ile bölgesel gelişmişlik farklılıklarının giderilmesinde önem kazanan faktörler açıklanmıştır. Son olarak da, Türkiye bağlamında dengesizliği giderme yolunda ortaya konan politika ve planlar teorik açıdan ele alınarak incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, turizm sektörünün bölgesel dengesizliği giderme yolunda, ödemeler dengesine, milli gelire, istihdama, diğer ekonomik sektörlerle, bölgesel ekonomik gelişmeye olumlu katkılarından söz edilmiştir. Bunlara ek olarak, turizmin yoksulluğu azaltıcı etkisi de açıklanmıştır. Daha sonra, Türkiye’de sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından bölgelerin ve illerin durumu çeşitli verilerle yansıtılmıştır. Bu bağlamda, Türkiye’de bölgelerin turizm açısından değerlendirmesi ikincil verilerle analiz edilmiş ve turizmin bölgesel gelişmeye katkısı incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise; öncelikle bölgesel kalkınma ile turizm ilişkisini ortaya koyan çalışmalar ile yakınsama modeli ilgili çalışmaları özetleyen literatür taramasına yer verilmiştir. Daha sonra araştırmanın amacı, kapsamı, veri seti ve sınırlılıklarından söz edilmiştir. Bu bölümde, araştırma yöntemi olarak kullanılan “Yakınsama Modeli” ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Çalışmada kullanılacak analiz yöntemi ile birlikte elde edilen verilerin analizine yer verilmiştir. Verilerin analizi; üç turizm verisi kullanılarak (turist sayısı, turizm yatırım teşvik belgesi, turizm sabit yatırım miktarı) 6 model kapsamında değerlendirilmiştir. Bu veriler ile Türkiye’de 39 il ve 2 temel bölge bazında Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi (SEKKY) kullanılarak Koşulsuz, Koşullu Beta Yakınsaması ve varyasyon analizi yapılarak Sigma Yakınsaması tahminleri elde edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu veriler Eviews 6 paket programı yardımıyla analiz edilmiştir.

Çalışmanın son kısmında ise, sonuç ve önerilere yer verilmiştir. Bu kısımda ise, genel olarak çalışmanın bir özeti verilmiş ve elde edilen sonuçların yorumu

yapılmıştır. Ayrıca bölgesel kalkınma ve turizm ilişkisi gözden geçirilerek, literatüre yapılan katkılar ifade edilmiştir. Elde edilen sonuç ve bulgulara göre de, Türkiye’de bölgesel kalkınma ve turizm ile ilgilenen, kurum, kuruluşlara ve bu konuda benzer çalışma yapanlara önerilerde bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL GELİŞİMİŞLİK FARKLILIKLARI, AB VE TÜRKİYE'DE UYGULANAN BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI

I. Bölge Kavramı ve Ekonomik Anlamda Bölge Türleri

Tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde doğal ve toplumsal kaynakların mekan üzerinde dağılımı, ölçeği amaca göre değişmekte olan “bölge” kavramını etkilemektedir. Çünkü ülke içindeki coğrafi, ekonomik, toplumsal, yönetsel sınırlardan birisi ya da birden fazlası ile tanımlanabilen bölge kavramı, bu bütün içindeki eşitsiz dağılımı ve gelişme farklılıklarını da içerebilmekte, “dengesizlik” olgusunun değerlendirilmesine zemin hazırlamaktadır. Sadece ülke ekonomisinin kaynak dağılımındaki bölgesel dengesizlikle sınırlı kalmayan bu olgu refahın mekansal dağılımının yanı sıra, kültürel ve politik boyutlarda taşımaktadır (Göktürk, 2006: 23).

Çalışmanın bu bölümünde, bölge kavramı açıklanmaya çalışılacaktır. Daha sonra, konunun ekonomik ağırlıklı olması nedeniyle bölge sınırlarının çizilmesinde daha çok ekonomik gelişme derecesi ile ekonomik yapı esas alınarak bölge ayırımına yer verilecektir.

A. Bölge Kavramı

Etimolojik kökleri Latince ‘regio: çevre, alan’ anlamına gelen bölge; bir devlet içinde alt birimleri ifade ederken, uluslararası hukuk çerçevesinde aynı çıkarılara sahip, coğrafi, siyasal ve ekonomik yakınlık içinde olan devletler topluluğunu anlatmaktadır (Mengi, 2001: 23). Bölge kavramının tarihsel kökenleri kapitalizm öncesi dönemlere kadar uzanmaktadır. Tarımsal faaliyetler içinde, çiftçilerin toprak, yer şekilleri ve iklim koşullarının benzerliklerine göre bazı yerleri aynı isimle tanımlamalarıyla, çok eski dönemlerden itibaren bölge kavramının kullanılmaya başlandığı söylenebilir. Bu, aynı zamanda bir mekân parçasının diğerinden olan farklarını belirlemek anlamına gelmiştir. Zamanla, ticaretin, dinsel faaliyetlerin, siyasal ve yönetsel yapıların gelişmesiyle birlikte, mekân parçaları

yalnızca nitelikleriyle değil, üzerinde olan ilişkilerle de tanımlanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, çoğu zaman kent ve çevresindeki kırsal alanı içeren bir alan, bölge tanımlanmasının temelini oluşturmuştur. Ancak bilimsel anlamında bölgenin tanımlanması 18. yüzyılda gerçekleşmektedir. Böylece, bölge kavramının tarihsel kökenlerinin coğrafya ve mekân kuramlarının tarihiyle birleştiği ifade edilmektedir. (Özdiç, 2007: 4).

Bölge kavramını kesin çizgilerle belirleyen, mutlak anlamda sabitlenmiş, ortak bir tanımı olmamakla birlikte bu kavramı açıklamaya yönelik tanımlamalar çerçevesinde, bölgenin iç türdeş, yani “homojen” karaktere sahip; fiziki, kültürel veya fonksiyonel birliği olan ve taşıdığı özelliklere bağlı olarak çevresindeki alanlardan ayrılabilen farklı bir ünite olduğu ifade edilmektedir (Bozdoğan, 2008: 33). Bu kavram, bazen bir mahalleyi temsil edebildiği gibi, bazen bir kent, birkaç ilden oluşan yöre, birkaç ülkenin oluşturduğu kara parçası veya kıtayı temsil edebilmektedir. Ancak bölge, ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, bir planlama ve analiz birimi olarak, ne kent kadar küçük ne de bir ülke kadar çok geniş alan parçası olmadığı ifade edilmektedir (Keleş, 2000: 237).

Bölge kavramının içeriği ve tanımı dönemlere göre de farklılıklar göstermiştir. Özellikle 1950’li yıllarda, bölge kavramı, tamamen kalkınma kavramı ile birlikte kullanılmıştır. 1970’li yıllara gelindiğinde ise yaşanan kriz nedeniyle üretim örgütlenmesinde, üretim faktörlerinin önemi ve akışkanlığında, yönetim sistemlerinde ve ideolojik düzlemde büyük değişimler yaşanırken, bölgeler de bu dönemdeki sarsıntılardan ve kavramların tersyüz olmasından etkilenmiştir. 1970’li yıllarda bölge kavramından, “yerellik” kavramına bir dönüş yaşanmıştır. Bunalımla birlikte değişen bakış açısı kalkınma sürecinde ulusun bir alt birimi olarak tanımlanan bölge yerine, kendi olanakları, birikimleri ve potansiyeline dayalı olarak var olma mücadelesini sürdürebilecek yerel kavramını gündeme getirmiştir (Eraydın, 2004: 127).

Bu süreç içinde iki kavram "küreselleşme" ve "yerelleşme" sık sık kullanılmaya başlanmıştır. Küreselleşme yaşanan ekonomik kriz süreci içinde ulus devlet ile kapitalist gelişme arasındaki gerilime karşı, firmalar lehine bir süreç olarak

ortaya çıkmaktadır. Sermayenin akışı önünde engel teşkil eden ulus devlet bu süreçle devre dışı kalmaktadır. Bu süreci destekleyen bir diğer faktörde, teknolojik gelişmelerdir. Gerek iletişim olanaklarındaki artış, gerekse de ulaşımın hızlanması bu süreci kolaylaştırıcı bir etmen olmaktadır. Diğer yandan üretimde esneklik ve ulus devlet sınırlarını aşan yeni iş bölümü, yerelleşmiş yeni üretim yapılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buradan yola çıkarak küreselleşme ve yerelleşme eğilimlerinin, kelime anlamı olarak birbirine zıt görünseler de, gerçekte birbirini destekleyen ve tamamlayan süreçler olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Ekonomik alandaki bu gelişmeler içinde bölge kavramı da farklı bir nitelik kazanmıştır. Ulus devlet içinde ulusa açık ancak dışa kapalı bölgenin yerini, dış dünya ile ulus devlet aracılığı olmaksızın ilişki kurabilen “yerel” almıştır (Kılıç ve Mutluer, 2004: 25).

Özet olarak, son yıllarda yaşanan küreselleşme ve bölgeselleşme (bölgesel birliklerin oluşumu) post-fordist üretime geçiş, postmodernizm, bilginin yükselen değeri, ekonomik, sosyal, teknolojik ve politik alandaki değişimler geleneksel bölge kavramını da tartışılır hale getirmiştir. Geleneksel anlayışa göre bölge, “yan yana gelmiş yerel birimlerin mekânsal bütünlüğü ile oluşan, ulus devlet dışına kapalı, ulus devletin denetiminde, sınırları çizilmiş bir birim”dir. Küresel anlayışa göre bölge ise, “ilişki ağı ile belirlenen, mekânsal süreklilik koşulu olmayan yerellerin oluşturduğu, uluslararası ilişkilere doğrudan açılan, sınırları değişken bir birim” olarak ifade edilmektedir (DPT, 2000a: 7-8).

Bu dönemde yaşanan gelişmelere paralel olarak, bölge ile ilgili, “Bölgecilik” ve “Bölgeselleşme” kavramlarının da ön plana çıktığı görülmektedir. Bölgecilik; ortak, etnik, kültürel ve tarihsel özelliklere sahip bir bölge ve bu bölgede yaşayan nüfusun merkezi yönetimin egemenliğine karşı bağımsızlık çabalarını ifade etmektedir. Bu çabalar aşağıdan yukarıya doğru gelişebilmekte, siyasal bir hareket içermekte ve ayrılıkçılığa dek gidebilmektedir. Bölgeselleştirme ise, bölgecilikten farklı bir kavramdır ve daha çok yönetsel bir anlam taşımaktadır. Bölgeselleşme, merkezi yönetim karşısında bölgesel ve yerel birimlerin yönetsel açıdan güçlendirilmesini, bir başka deyişle adem-i merkezileştirmeyi anlatmaktadır (Mengi, 2001:23; Ildırar, 2004:9-10). Avrupa Birliği’nin (AB) entegrasyon sürecinde izlediği

politikalar bugünkü bölgeselleşme kavramını önemli ölçüde belirlemiştir. Bölgeselleşme çeşitli nedenlerle meydana gelebilmektedir. Örneğin, ekonomik kalkınmada yeterince kalkınmamış bölgelerin kalkındırılması amacıyla bölgeselleşme süreci yaşanabilir (GAP örneği). İç güvenliğin sağlanması amacıyla bölgeselleşme süreci gerçekleştirilebilir (Türkiye’de Olağanüstü Hal). Merkezi devletin siyasal sorunların çözümünde yetersiz kalması nedeniyle yerel güçlere yetki devretmeye başlaması bölgeselleşmenin bir nedeni olabilmektedir (Bayramoğlu, 2005: 39).

B. Ekonomik Anlamda Bölge Türleri

Ekonomik kalkınmada, mekân boyutu olan bölgelerin, ekonomik analize konu edilirken ikili bir sınıflamaya tabi oldukları görülmektedir. Bunlardan birincisi, bölgelerin ekonomik yapılarına göre ele alınmaları; ikincisi ise, ekonomik gelişme düzeylerine göre değerlendirilmeleridir (İldırar, 2004: 10).

1. Ekonomik Yapı Açısından Bölgeler

Bir ülkede, ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi öncelikle o ülkenin bölgeleri arasında dengeli dağılımı sağlayacak politikaların izlenebilmesine bağlıdır. Bu politikaların izlenebilmesi için ekonomik yapı bakımından bölgeleri üç gruba ayırabilmek mümkündür (Dinler, 2005: 75). Bunlar;

- Bazı fiziksel, sosyal veya ekonomik özelliklerinden dolayı homojen olabilen bölgeler,
- Fonksiyonel ilişkiler yönünden polarize bölgeler,
- Bölgesel kalkınma politikalarının yürütülmesi yönünden plan bölgelerdir.

a. Homojen Bölgeler

Homojen bölgeler, mekânda mümkün olduğu kadar birbirine yakın özellikler gösteren, birbirine komşu alanlardan oluşmaktadır. Homojen bir bölgenin sınırlarını çizmek için aynı özellikleri gösteren bitişik durumdaki alanları gruplaştırmak

yeterlidir. Homojen bölge, özel planlama, idare ve çeşitli analiz amaçları ile tek ya da birden fazla ölçüye göre saptanabilir (Dinler, 2005: 76-77).

Homojen (türdeş) bölge, nitelikleri birbirine mümkün olduğunca yakın olan birimlerden meydana gelen devamlı bir mekândır. Türdeş olması gereken bu nitelikler de, ekonomik faaliyetin biçimi, gelir düzeyi, coğrafi konum, üretilen mal ve hizmetlerin cinsi, nüfusun sosyal ve ekonomik özellikleri vb. şeklinde sıralanabilmektedir. Daha geniş anlamda ise homojen bölge, bir ülkede bölgelerarası gelişmişlik farkının azaltılması politikaları için izlenen bir bölge türüdür. Aynı gelişmişlik düzeyinde olan komşu illerin, gelişmişlik düzeyi açısından homojen bölgeyi oluşturduğu görülmektedir (Ildırar, 2004: 10).

b. Polarize Bölgeler

Ekonomik gelişme, bir ülkenin her yerinde aynı anda ve aynı hızla başlamamaktadır. Bunun bir sonucu olarak gelişmenin çok yönlü ve çeşitli nedenlerle belli bölgelerde yoğunlaşması diğer bölgeleri ekonomik bakımdan dezavantajlı hale getirebilmektedir. Bu noktada da kutuplaşmalar meydana gelebilmektedir. Bölgesel gelişme politikaları uygulanırken bir bölgenin diğer bölgelerle ilişkilerinin yoğunluğunun dikkate alınması gerekmektedir (Aktakas, 2006: 10).

Bir ülkede bulunan tüm yerleşme merkezleri karşılıklı ilişki içindedirler. Küçük merkezler ticari yönden daha büyük yerleşim merkezlerine bağlıdırlar. Diğer bir deyişle, küçük kasaba gibi küçük merkezler kentler gibi kendilerinden daha büyük yerleşme merkezlerinin etkisi altındadırlar. Benzer şekilde büyük kentlerde metropoller gibi kendilerinden daha büyük merkezlerin etki alanına girebilmektedir. Bu şekilde bir yerleşme merkezi kendisinden küçük olan bir ya da daha fazla yerleşme merkezini etkisi altına alıyorsa, bu merkezin artık bir cazibe merkezi haline geldiğini söylemek mümkündür (Gündüz, 2006: 5). Buna bağlı olarak, büyük yerleşim merkezi ve etki alanına giren küçük yerleşme merkez ya da merkezlerinin kapsadığı alan polarize bölgeyi oluşturur. Yani polarize bölge, bir merkezle onu çevreleyen hinterlandından meydana gelmektedir. Polarize bölge, çeşitli kısımları birbirini tamamlayan ve kendi aralarında ve özellikle hakim kutup ya da kutuplarla,

komşu bölgeye nazaran daha çok değişimde bulunan homojen bölgenin aksine heterojen bir mekandır.

Polarize bölge; bir kutup ve bu kutbun etkisi altındaki yerleşme merkezleri arasındaki ilişkiyi, ilişkinin şiddetini gösteren dinamik bir kavramdır. Bir yerleşme merkezi ne kadar genişse, başka bir deyişle ne kadar çok yerleşme merkezini etkisi altına alıyorsa, o denli büyük bir polarize bölge oluşturmaktadır (Dinler, 2005: 79-80).

Homojen bölgelerin belirlenmesi statik bir inceleme ile ortaya çıkmasına rağmen, “Polarize Bölgeler” ancak bir dinamik inceleme sonucu saptanabilmektedir. Çünkü bölge zaman içinde gelişmişlik özelliği göstermekte, çevre illerden beslenmektedir. Polarize bölgenin çeşitli kısımları birbirini tamamlamakta ve kendi içinde özellikle hakim kutup ve kutupları, komşu bölgeye göre daha çok değişim içerisinde olmaktadır (Gündüz, 2006: 6).

c. Plan Bölgeler

Plan bölge, kalkınma planlarının hazırlanmasına yardımcı olmak ve uygulamasını kolaylaştırıp, bölgenin kalkınmaya hazırlanmasını sağlamak, kalkınma planlarının uygulanacağı idari sınırı belirlemek amacıyla ortaya konulmuş bölgedir. Bu şekilde ekonomik kaynakların optimum kullanımı da sağlanmış olacaktır (MGK, 1993:19-20).

Homojen ve Polarize bölgelerde sınırlama ekonomik yapı, iktisadi faaliyetin şekli, nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri ve bölge ile çevre arasındaki iktisadi faaliyetin yoğunluğu esas alınarak yapılırken, plan bölgede ise bu sınırlar, kalkınma planlarının hazırlanmasına yardımcı olmak, uygulanmasını kolaylaştırmak ve bölgenin kalkınmaya katılmasını sağlamak olarak belirlenmiştir (Erkal, 1990: 19). Türkiye’de plan bölge çalışmalarına birçok örnek verilebilir. Planlı dönem öncesi ve sonrasında günümüze kadar gerek Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), gerekse diğer merkez birimleri tarafından değişik bölge yörelerinde bölgesel kalkınmaya ilişkin çeşitli projeler hazırlanmıştır. Bu projelerin başlıcaları şunlardır:

- Doğu Marmara Projesi
- Zonguldak Projesi
- Keban Projesi
- GÜneydoğu Anadolu Projesi (GAP)
- Zonguldak - Bartın Karabük Bölgesel Gelişme Projesi
- Yeşil ırmak Havza Gelişim Projesi
- Doğu Anadolu Projesi (DAP)
- Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP)
- Marmara Bölge Planı

Bu projelerin ortak amacı, geri kalmış yörenin planlanması ve ekonomik açıdan kalkındırılmasıdır. Özet olarak, planlama amaçlı bölge (plan bölge); kentten daha geniş, ülkeden daha küçük, yönetsel sınırları ulus yönetsel birim sınırlarıyla çakışan, ama etkileşim açısından o sınırları aşabilen, yerinden yönetilen, demokratik bir yönetime ve bütçeye sahip bir planlama ve yönetim birimi olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla da bölge planlamanın ana teması kısaca bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesi olarak ifade edilebilir (Aydın, 2008: 305-306).

2. Ekonomik Gelişmişlik Düzeylerine Göre Bölgeler

Ekonomik anlamda gelişme içerisindeki bir ülkede çoğu zaman gelişme ülkenin tüm yörelerinde aynı anda başlayamamakta ve gelişmenin giderek belli merkezlerde yoğunlaşması, bölgeler arasında gelişmişlik farklarını kaçınılmaz hale getirmektedir. Nasıl ki ülkeler arasında sosyo-ekonomik ve coğrafi farklar olabiliyorsa, bir ülkenin bünyesindeki bölgeler arasında da farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Gelişme düzeylerine göre ülkelerin, “gelişmiş”, “az gelişmiş ülkeler” şeklinde sınıflandırıldığı bilinmektedir. Benzer şekilde ülkelerin kendi içlerinde de, “gelişmiş bölge”, “az gelişmiş bölge” şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutuldukları da görülmektedir (İldırar, 2004: 12). Bu bağlamda bölgeleri ekonomik özellikleri ve ekonomik gelişme derecelerine göre “Az Gelişmiş ve Gelişmiş” olarak, ikiye ayırarak incelemek mümkündür.

a. Az Gelişmiş Bölgeler

Az gelişmiş, diğer bir ifadeyle geri kalmış bölge, gelişme potansiyeli olmayan ya da gelişme potansiyelini kaybetmiş bölgeler olarak tanımlanmaktadır. Az gelişmiş bölgelerde, “gelişme halindeki az gelişmiş bölge” ve “potansiyel bakımdan az gelişmiş bölge” ayırımına gidilebilir. Gelişme halindeki az gelişmiş bir bölgenin gelir düzeyi, ülke ortalamasının altındadır. Ancak gelişme hızı açısından ülke ortalamasının üzerindedir. Bu nedenle bu tür bölgelere potansiyel gelişme bölgesi de denilmektedir. Mevcut kaynakların bilinmemesi ya da optimal değerlendirilememesi, yatırımların bu bölgelere çekilememesi gibi nedenlerle az gelişmiş olarak varlığını sürdüren bu bölgeler, gelişmeye de devam etmektedirler (MGK, 1993: 22).

Potansiyel bakımdan az gelişmiş bölgelerde ise, kişi başına düşen gelir düzeyi bazı dönemlerde ülke ortalamasının üstünde olabilir. Ancak bu bölgelerin gelişme hızı ülke ortalamasının altında olduğundan, bu tür bölgeler giderek refah seviyelerini kaybetmekte ve geri kalmış bölge durumunda olmaktadır. Bu bölgelerde sanayileşme zayıftır, geleneksel faaliyetler sürmektedir, ekonomi tarıma dayalıdır, modern tarıma geçilememiştir ve genel olarak emek-yoğun üretim yapılmaktadır (Gülbahar, 2009: 21).

b. Gelişmiş Bölgeler

Gelişmiş bölgenin, çeşitli sosyal ve ekonomik faktörler açısından, ülkenin diğer bölgeleriyle karşılaştırıldığında daha ileri olduğu görülmektedir. Gelişmiş bölge, gelir seviyesi ve gelir artış hızı ülke ortalamasının üstünde olan bölgedir. Ayrıca sosyal ve kültürel göstergelere göre de söz konusu bölge gelişmiş bir özellik taşımaktadır. Bölgede eğitim ve sağlık hizmetleri seviyesi ülke ortalamasının çok üzerindedir. Buna bağlı olarak okuryazarlık oranı yüksek, dolayısıyla vasıflı işgücü potansiyeli yüksektir. Gelişmiş bölgede, yatırım oranları da yüksek olduğu için istihdam olanakları artmakta bu da bölgeye sürekli göç olmasına neden olmaktadır (Gündüz, 2006: 13-14). Gelişmiş bölgelerin birçok özelliği bulunabilir ancak bunların en belirgin olanları aşağıda sıralanmıştır (Kulaksız, 2008: 17);

- Üretim faktörlerinin verimliliği yüksektir,

- Faktör dağılımında aşırı dengesizlik yoktur veya azdır,
- Altyapı yatırımları yeterlidir,
- Doğal çevre gelişmeye elverişlidir,
- Bölgede gelir dağılımı düzenli ve dışarıdan göç almaktadır,
- Gelişmiş bölgelerin kalkınma hızları yalnız geri kalmış bölgelerin değil aynı zamanda ülke kalkınma hızından da yüksektir.

II. Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları ve Kalkınma Politikaları

Tarihsel süreç içerisinde bölgelerin gelişme dinamiklerinde çeşitli nedenlerle farklılıklar meydana gelmiştir. Bu nedenlerin ilk akla gelenleri doğal kaynakların, demografik yapının ve tarihsel birikimlerin çeşitli yörelerdeki yoğunlaşmalarındaki farklılıklardır. Ayrıca ülkede uygulanmakta olan ekonomi politikalarının da doğrudan ya da dolaylı olarak bölgesel bir boyutunun olduğunu söylemek mümkündür (Kulaksız, 2008: 19). Bugün dünyada gelişmiş ülkelerde dahil olmak üzere, bölgelerarası gelişmişlik farklarına hemen her ülkede rastlamak mümkündür. Devletler, bölgelerarası dengesizlikle mücadele edebilmek için bölgesel politika, bölgesel plan ve teşvikler başta olmak üzere birçok uygulamaya başvurmaktadır.

1950'li yıllardan sonra kalkınma ekonomisinin güncellik kazanması ile birlikte, bölgesel kalkınma politikalarının da önemi artmıştır. Devlet bölgesel planların hazırlanmasında ve politikaların uygulanmasında önemli görevler üstlenmiştir. 1980'li yıllarda devletin bölgesel gelişmedeki sorumluluğu yeni bir çerçeveye taşınmış ve yeni bölgecilik diye tanımlanan, farklı kurumların sorumluluk üstlendikleri bir anlayış ortaya çıkmıştır (Uzay, 2005: 19). Küreselleşmeyle birlikte bölgelerarası dengesizlikleri gidermek devletlerin asli öncelikleri arasından giderek çıkmaya başlamıştır. Bunun yerine, küresel rekabette avantaj elde etme unsuru gündeme gelmiştir. Bu yeni ortamda ülkelerden ziyade bölgeler önem kazanarak, küresel rekabetin temel unsuru haline gelmeye başlamışlardır (Özer, 2010: 390). Aşağıda öncelikle bölgesel dengesizlik kavramı tanımlanacak ve daha sonra bölgesel kalkınma politikaları ve bu politikalarda meydana gelen değişim özetlenecektir.

A. Bölgesel Dengesizlik Kavramı

Bölgesel dengesizlik, bir ülkenin çeşitli bölgelerinde görülen her çeşitten eşitsizlik olarak tanımlanabilir (Dinler, 2005: 97). Bölgesel dengesizlik denildiğinde genel olarak; nüfus, tarımsal ve sinai yapı, gelir dağılımı, finansal piyasalar, ulaşım ve haberleşme imkanları ile sağlık ve eğitim hizmetlerindeki etkinlik ve yaygınlık düzeylerindeki farklılıklar anlaşılmaktadır (Şahinkaya, 2001: 1). Bölgesel gelişmişlik farklılıklarının kavramlaştırılması ülkeden ülkeye farklılık gösteriyor olmakla birlikte, bu farklılıkları açıklayan üç faktörden söz edilmektedir. Bunlar (Wishlade ve Yuill, 1997: 5):

- **Fiziki Farklılıklar:** Bu farklılıklar, bölgenin coğrafi durumu ve doğal şartları ile ilgilidir. İklim koşulları, yer altı ve yerüstü doğal kaynakları, tarıma elverişlilik, nüfus yoğunluğu, piyasalara yakınlık gibi faktörleri içermektedir.
- **Ekonomik Farklılıklar:** Üretim faktörlerinin eşit olmayan dağılımları veya aynı üretim faktörlerinin farklı bölgelerde verimliliklerinin değişken olması ile ilgilidir. Kişi başına GSMH, vergi gelirleri, endüstriyel yapı, altyapı, ekonomik görünüm ve demografik eğilimler ekonomik farklılığın en önemli göstergeleri olmaktadır.
- **Sosyal Farklılıklar:** Sanayi hareketlerinin yoğun olduğu gelişme merkezlerinde gelir seviyesi ve gelir artış hızı yüksek olduğundan bu bölgelerde eğitim, sağlık, alt yapı gibi genel sosyal sermaye, diğer gelişmemiş bölgelere göre olumlu yönde önemli bir farklılık göstermektedir. Bunun sonucu olarak, genel sosyal sermayeye dayalı yatırımların fonksiyonu olan sosyal hizmetlerden yararlanabilmek amacıyla, diğer bölgelerden gelişmiş bölgeye doğru göçler gerçekleşmektedir. Bu da sosyal dengesizlikler olgusunu doğurmaktadır (Bildirir, 2005: 6-7).

Ülkelerin gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak varlığını sürdüren bölgesel dengesizlik olgusu, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı bir oluşum süreci yaşamıştır. Bölgesel dengesizlik GÜ'lerde, gelişmenin mekandaki eşitsiz dağılımının bir sonucu olarak kapitalizmin kendi iç dinamikleri sonucu oluşmuş iken, GOÜ'lerde ise, ekonomik bağımlılık nedeniyle uluslararası sermayenin gereksinimleri

doğrultusunda dış dinamiklerce yönlendirildiği söylenebilir. Bölgesel dengesizlik olgusu ekonomiye bağlı olarak önemli toplumsal sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bölgesel dengesizlik, ekonomik durgunluğun yanı sıra kalkınma hızını düşürücü bir etmen olmakta, çevrenin merkeze olan bağımlılığı çerçevesinde, üretken kaynakların merkeze akmasına, çevrenin yoksullaşmasına ve toplumsal yapıda değişime yol açmaktadır. Gelişmiş ülkelerle gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkeler arasındaki sosyo-ekonomik farklılıklar, istihdam, eğitim, sağlık, konut, su, enerji, altyapı vb. sorunların da farklı boyutlarda yaşanmasına neden olmaktadır (Göktürk, 2006: 23-24).

B. Bölgesel Kalkınma Politikaları

Doğal ve toplumsal kaynakların ülke coğrafyası üzerindeki dağılımı mutlak anlamda eşitlik arz etmediğinden, gelişme de mutlak anlamda dengeli bir süreçten geçememiştir. Dinamik bir yapıya sahip olan ve gelişme sürecine yön veren sosyo-ekonomik faktörlerin coğrafya üzerinde farklı yoğunluklarda dağılımı, bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının nedeni olarak ortaya çıkmaktadır ve bu farklılıkların giderilmesi için yapılan çalışmalar ve yürütülen politikalar bölgesel kalkınmanın doğuşunu hazırlamıştır (Poroy, 2004: 9).

Rostow, Mrydal, Hirschman, Amin, Perroux ve Friedman gibi bilim adamları bölgesel kalkınmayla ilgili çok sayıda çalışma yapmış ve kuram geliştirmişlerdir. Dengeli kalkınma modelini açıklayan F. List, tarım, imalat ve ticaret kesimleri içinde dengeli bir gelişmenin önemini belirtmiş, üretim ile tüketim arasındaki ilişkileri göstermiştir (Uzay, 2005: 22-23). Daha sonra, 1928'de Allen Young'un bu konu üzerinde bir takım çalışmalar yaptığı görülmüştür. Konun daha detaylı olarak ele alınıp incelenmesi, Rosentein-Rodan, Nurkse, T.Scitovsky, A. Lewis gibi yazarlar tarafından yapılmıştır.

Perroux, Mrydal ve Kaldor gibi yazarlarca geliştirilen dengesiz kalkınma modelleri ise, bölgesel gelirlerin kendi kurallarına bırakıldıkları takdirde, alansal olarak dengesizleşmeye neden olan piyasa güçlerinden dolayı, birbirinden uzaklaşma (iraksama) eğilimi göstereceğini iddia etmektedir (Martin ve Sunley, 1998: 201). Iraksama modellerinin temelini oluşturan bu görüşe göre, ölçek ekonomileri ve

alansal yığılma nedeniyle devlet müdahalesi olmadığı sürece, sermaye, emek, mal ve hizmet üretimi diğer bölgelerin aleyhine kümülatif olarak bir birikim gösterecektir. Böylece kümülatif nedensellik ve merkez-çevre ilişkileri (dengesiz bölgesel büyüme), kendi kendini giderici değil aksine kendi kendini besleyici bir özellik göstermektedir (Chakravorty, 2000: 368).

Kalkınma yazını temsilcilerinin aksine azgelişmişlik yazını temsilcileri (Baran, Frank, Amin, Emmanuel), azgelişmişliğin nedeninin “gelişmişlik” olduğunu savunmaktadırlar. Bu tezin savunucularına göre, GÜ ile AGÜ’lerin sosyo-ekonomik, kültürel, siyasal vb. yapıları birbirinden farklı olduğundan, gelişmiş ülkelerin kalkınma için öne sürdükleri çözümler, AGÜ’ler için uygun olmayacaktır. Bu durum ise bir tür bağımlılık ilişkisine neden olmaktadır (Başkaya, 2005; Alçın, 2010: 92-93).

Kalkınma iktisadı kuramları içerisinde daha çok bilinen ve bölgesel planlama çalışmalarında en çok kullanılan yaklaşım ise Perroux tarafından ortaya atılan büyüme kutupları (growth poles) kuramıdır. Perroux’ya göre iktisadi mekân, bir firmanın ya da endüstrinin alıcı ve satıcıları ile arasındaki ilişki ağları, bu ilişkilerin oluşabileceği bir güçler alanı ve bu güçlerin birbirleri ile olan karşılıklı ilişkilerini içeren toplamdan oluşmaktadır. Güçler alanı olarak iktisadî mekân bir büyüme kutbudur. Bu kutup büyümeyi önce harekete geçirmekte ve daha sonra da çevresine doğru yaymaktadır. Dolayısıyla, büyüme karşılıklı etkileşim ve dışsallıklar üzerinden gerçekleşecektir. Büyüme kutupları modelinde temel olan sektördür. Bu nedenle, büyüme kutbu modelini politika oluşturmada temel alan planlama çalışmalarında genellikle ‘lider’ sektörün seçilmesi en önemli konu olmuştur. Her ne kadar uygulama sonuçları ve yapılan çalışmalar bu modele bağlı politikaların başarısızlıklarının daha ağır bastığını gösterse de, çekiciliği hâlâ devam etmektedir. Modelin temel özelliği, kutup ile çevre arasındaki ilişkidir. Eğer merkez ile çevre arasında yakın ilişkiler yok ise, merkezdeki büyümenin çevreye yayılımı mümkün olamayacaktır (TÜSİAD, 2008: 25-26).

1950’lerden bu yana bölgesel kalkınma politikasında öne çıkan kavramlar sürekli değişmiş ve bölgesel gelişmenin dinamikleri dünyanın değişen koşulları ve

yeni ortaya çıkan olguların etkisi ile sürekli olarak farklılaşmıştır (Eraydın, 2004: 128). 1980'lerin başına kadar gelişmiş kapitalist ekonomilerin bölgesel kalkınma politikalarında, Keynesyen kurallar hakim olmuştur (Keune, 2001: 6). Bu politikalar; az gelişmiş bölgelerde talebi canlandırmak için refah politikalarını, gelirin yeniden dağılımını ve devletin bu bölgelere yatırım yapacak işletmelere teşvik vermesini öngörmekteydi (Tekeli, 2004: 245). 1980'den sonra Neo-Klasik yaklaşım ön plana çıkmıştır. Bu yaklaşımda da piyasa mekanizmasına güvenilmesi, piyasalardaki kısıtlayıcı şartların araştırılması, az gelişmiş bölgelerde teknoloji, iletişim altyapısı ve ulaşım ile eğitime yapılan yatırımlar ve teşviklerle girişimciliğin desteklenmesi önem kazanmıştır (Uzay, 2005: 23).

Eraydın (2004), geçmişten günümüze uygulanan kalkınma politikalarını İkinci Dünya Savaşından 1970'li yıllara kadar olan merkezi idarenin kontrolünde ve desteği ile uygulanan "eski nesil politikalar" ile 1970'li yıllardan bu yana gündeme gelen yerel dinamiklerin ve yerel potansiyelin sağladığı üstünlüklerden yararlanılması üzerine odaklanan "yeni bölgesel politikalar" olarak iki döneme ayırmaktadır. Bu politikaların temel özelliklerini Tablo 1.1'den izlemek mümkündür.

Tablo 1.1: Geleneksel ve Yeni Bölgesel Politikaların Özellikleri

Özellikler	Geleneksel bölgesel politikalar	Yeni bölgesel politikalar
Amaçlar	Bölgesel eşitlik Ulusal ekonomik büyüme Yatırımlar az gelişmiş bölgelere yönelmesi Altyapının geliştirilmesi	Bölgesel rekabet gücünün geliştirilmesi Bölgesel ekonomilerin kapasitelerinin artırılması İçsel büyüme dinamiklerinin desteklenmesi
Karar verme-uygulama sürecinin yapısı	Ulusal ölçekte genel politikalar ve bazı özel bölgelerin seçimi Merkezi hükümetlerin takdir yetkisine bağlı seçim Kademeli yapı	Bölgesel ve yerel hükümetlerin birlikte karar verme süreci Bölgesel-yerel karar yetkisi Yönetişim ağırlıklı karar süreci Kademeli olmayan örgütlenme biçimleri
Politika araçları	Kamu finansal desteği Ağırlıklı olarak kamu kaynaklarına bağımlılık Tanımlanmış bölgesel birimler için bağlayıcı kararlar Bürokratik düzenlemeler	Kamu finansal desteği Koşullara bağımlı örgütlenme Gönüllü ve koşullu bilgilendirme Kamunun sağladığı danışma hizmetleri
Siyasal ortam	Ulusal politikaların öne çıktığı bir siyasal ortam	Ulusal politikalar ile bölgesel ve yerel politikaların ağırlık kazanması
Siyasi sorumluluk	Karar verme sorumluluğu olan merkezi hükümet Taşra teşkilatına verilen uygulama sorumluluğu	Ulusal hükümet ve bölgesel ve yerel örgütler (hükümetlerin) doğrudan politika uygulamalarına yönelimi
Uygulamacı kurumlar	Merkezi hükümet Merkezi hükümetin taşra teşkilatları Bürokratik ilişkiler	Bölgesel birimler Yarı özerk birimler Bürokrasi yerine, işletme yönetimi

Kaynak: Eraydın, A. (2004), "Bölgesel Kalkınma Kavramı, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler", **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu-2003**, Cilt I, DPT-Pamukkale Üniversitesi, s.137.

Geleneksel ve yeni bölgesel politikalar arasındaki en önemli fark yukarıda da görüldüğü gibi karar verme sürecinin yapısı ve politika araçlarında görülmektedir. Geleneksel bölgesel politikalar, merkezi hükümetin karar sürecindeki ana rolünü tanımlarken, 1970 sonrasında yerel yönetimlere verilen görevler ağırlık kazanmış, en azından merkezi-bölgesel ve yerel yönetimlerin birlikte sorumluluğu gündeme gelmiştir. Böylelikle kademeli merkezi hükümetin ağırlıklı olduğu bir yapıdan, kademeli olmayan örgütlenme biçimlerine doğru bir kayma önerilmektedir. Bölgesel politikaların kurumlaşmasında bölgesel birimlerin ağırlık kazanması ve merkeze bağlı bürokratik örgütlenmeler yerine yarı-özerk birimlerin gündeme gelmesi ve bölgesel gelişmeden sorumlu yeni birimlerin oluşturulması da yeni dönemde benimsenen politikaların uygulama yönünde getirdiği farklılıkları göstermektedir (Eraydın, 2004: 137).

C. Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Giderilmesinde Önem Kazanan Faktörler

Bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının nedenleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı sebeplerden dolayı ortaya çıkmakla birlikte, bölgelerarası gelişmişlik farklarının giderilmesinde bir takım faktörler önem kazanmaktadır. Bu faktörler aşağıda ki gibi özetlenebilir.

1. Ekonomik Faaliyetlerin Teşvik Tedbirleriyle Az Gelişmiş Bölgelere Yönlendirilmesi

Devlet, az gelişmiş bölgelere özel sektörü çekmek için bazı teşvik tedbirleri uygulama yoluna gidebilir. Bundaki amaç; ekonomik canlılığı arttırmak ve yatırımları verimli sektörlere aktarmaktır (Gülbahar, 2009: 25). Merkezi idarenin kontrolünde olan ve bölgesel kalkınma politikası bağlamında başvurabileceği teşvik araçları; gelir vergisi muafiyeti ve indirimi; vergi resim ve harç istisnası; uzun vadeli, düşük faizli veya faizsiz krediler; geliştirme ve bölgesel teşvik fonları; devlet işbirlikleri; enerji desteği; istihdam desteği, kamu arazi, bina ve tesislerin satış ve kiralanması vb. şeklinde olabilmektedir (İncekara, 2001: 18).

Yatırım maliyetlerini düşürmeye ya da işletmelerin karlılıklarını arttırmaya yönelik teşvik tedbirleri, uygulandığı geri kalmış bölgeleri, özel sektör için cazip hale getirerek, ekonomik canlanma için uygun ortam hazırlamaktadır. Teşvik tedbirleri sadece özel sektörü geri kalmış bölgelere çekmek ya da geri kalmış bölgelerdeki mevcut endüstrilerin gelişmesini sağlama amacından öte, GOÜ genellikle ekonomik gelişmeyi sağlamak amacıyla başvurulan yaygın bir araçtır. Geri kalmış ülkelerde, ülkenin gelişmesi için önem arzeden bazı sektörler ya da bazı faaliyetler için teşvik tedbirleri uygulanmaktadır (Dinler, 2005: 281).

2. Bölgesel Kalkınma İçin Gerekli Kamu Yatırımlarının Gerçekleştirilmesi

Bölgesel kalkınmada doğrudan müdahale niteliğinde olan kamu yatırımları, gelişmiş bölgelerle az gelişmiş bölgeler arasındaki farklılıklarının azaltılması,

bölgenin üretim kapasitesinin artırılması, az gelişmiş bölgelerde özel sektör yatırımları için gerekli ortamın hazırlanması, yaşam kalitesinin yükseltilmesi, insan kaynaklarının geliştirilmesi konusunda önemli fonksiyonlara sahiptir. Ayrıca kamu yatırımları gerçekleştirildikleri bölgeden çevreye, çevreden bölgeye çift yönlü ürün ve gelir akışıyla gelir düzeyi, satınalma gücü ve talep düzeyini değiştirerek mekansal eşitsizliğin giderilmesinde pozitif yönde etkili olmaktadır (Emiroğlu, 2002: 7).

Bölgesel kalkınma için gerekli kamu yatırımları, geri kalmış bölgelerde eksik olan altyapı yatırımları ve bölgesel kalkınmanın gerçekleşmesi için gerekli olan üretken kamu yatırımları olarak ikiye ayırabilir. Bunlardan, bölgeler arasında altyapı düzeyleri arasındaki eşitsizlikler gelişmişlik farklarının önemli nedenlerinden biridir. Bu nedenle bölgesel politika geri kalmış bölgede, ulaştırma ve enerji şebekelerini (yollar, boru hattı vb.), haberleşme bağlantılarını (dijital şebekeler vb.), su kaynakları ve atık yönetimi ile bağlantılı altyapıları (atık su arıtımı vb.) gerçekleştirecek şekilde düzenlemelidir (Uzay, 2005: 59).

Bir bölgenin gelişebilmesi için önemli olan diğer faktörler ise, fiziki sermaye yatırımlarının artırılması ve bölgede girişimciliğin teşvik edilmesidir. Keynesyen bölgesel politikalar, az gelişmiş bölgelere yatırım yapmak için işletmelere ya doğrudan finansal yardım ya da alt yapı yatırımları şeklinde teşvikler verilmesini öngörmektedir. Neo-liberal bölgesel politikalar ise, bölgeye yapılacak yatırımların önemli olduğunu vurgulamakla birlikte, doğrudan girişimci desteğini savunmamaktadır. Bu politikalar daha çok kısıtlayıcı şartların kaldırılmasını, piyasa mekanizmasını, düşük ücretlerin çekici rolünü, eğitim ve öğretim gibi değişkenleri öne çıkarmaktadır (Keune, 2001: 26).

3. Yönetimsel Örgütün Bölgesel Kalkınma Sorunlarına Adaptasyonunun Sağlanması

Bölgesel kalkınma politikası uygulamaya başlayan bir ülkedeki mevcut yönetimsel örgütün, yeni politikalara adaptasyonunda sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Bölgesel kalkınma planlarının hazırlanması ve uygulanması için, yönetimde bölgesel örgütlenmeye gitmek ve gerektiği durumlarda, yetki devri ve genişliği ile yerinden yönetimi gerçekleştirmek gerekmektedir (Kumral, 1993: 48).

Ayrıca bölgesel kalkınma politikasının yürütülmesinde, bölgesel yönetimin mali olanaklarını arttırmak ve yeterli personele kavuşmasını sağlamak ve halkın yönetime katılmasını sağlamak, yönetim kademeleri arasında koordinasyonun sağlanması gerekmektedir. Bölgelerarasındaki gelişmişlik farkını azaltmak için alınan önlem ve girişilen faaliyetler ne kadar iyi koordine edilirse, o ölçüde başarılı olacaktır. Bu nedenle yerel ve bölgesel düzeyde olduğu kadar ulusal düzeyde de, faaliyetlerin koordinasyonunun sağlanması önemli olmaktadır (Dinler, 2005: 293-299).

4. Metropolitan Bölgelerin Gelişmesinin Sınırlandırılması

Bölgelerarası gelişmişlik farklarının ortaya çıkması ve süreklilik kazanması, gelişmiş bölgeleri de olumsuz etkilemektedir. Devamlı göç alan bu gelişmiş bölgelerde hızlı nüfus artışı yüzünden; çeşitli hizmetlerin götürülmesi güçleşir ve pahalılaşır, işletmeler olumsuz dışsal koşullarla karşı karşıya kalırlar ve üretim maliyetleri yükselir, çevre kirliliği artar, çalışanların verimi düşer. Bu bölgelerin göç almasını engellemek amacıyla devlet; büyük kentlere girişte vize uygulaması, nüfusun kırsal kesimde tutulması, gelişmiş bölgelerdeki sosyal ve ekonomik faaliyetlerin bir bölümünü geri kalmış bölgelere aktarmak, büyük kentlerin nüfusunun yeni yerleşim alanları yaratılarak dağıtılması gibi tedbirlere başvurabilir (Gülbahar, 2009: 25). Bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik yukarıda belirtilen dört araçtan ilk üçü, geri kalmış bölgelerin kalkınmasına; dördüncüsü ise, aşırı kalabalıklaşmış yörelerin gelişmesinin sınırlandırılmasına yöneliktir (Dinler, 2005: 280).

5. Bölgesel Kalkınma Ajansları

Küreselleşme kapsamında değişen bölgesel üretim sistemleri ve politikalar, bölgeyi ekonominin ve ekonomik kalkınmanın odak noktası olarak kabul eden yaklaşımlara ivme kazandırmıştır. Bölgesel Kalkınma Ajansları'da (BKA) bölgesel ölçekte ekonomiyi canlandırmak, örgütlemek ve geliştirmek amacıyla oluşturulan kuruluşlardır (Arslan, 2005: 286). BKA, “merkezi ve yerel hükümetlerin sahaları dışında bölgesel seviyede faaliyet gösteren, ekonomik kalkınmayı geliştirmeyi hedefleyen yarı-özerk örgütler olarak” tanımlanmaktadır (McMaster, 2006: 347). Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği'ne (EURADA) göre; BKA'lar sektörel

ve genel kalkınma problemlerini belirleyen, bunların çözümüne yönelik imkanlar ile çözümleri belirleyen ve bu çözümleri geliştiren projeleri destekleyen kurumlardır (EURADA, 1999: 17).

BKA'ların kurulması ve bölgesel teşvik politikalarının uygulanmaya başlanmasına ilişkin ilk örnek, 1933 yılında ABD'de kurulan "Tennessee Valley Agency" olmuştur. II. Dünya Savaşını izleyen yıllarda bu konuya verilen önem Avrupa'da da artmıştır. BKA'lar Batı Avrupa Ülkelerinde 1950'li yıllardan önce kurulmaya başlanmış ve 1970'li yıllarda sayıca artış göstermişlerdir. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde ise, AB'nin etkisiyle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren kurulmaya başlanmıştır (Uzay, 2005: 69).

Bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermede etkin bir araç olarak görülen BKA'ları aslında 1980'li yıllarda yaygınlaşan "kamu işletmeciliği anlayışı" ve 1990'lı yıllarda tüm kurumlaşmaları belirleyen "yönetişim anlayışı"nın uyguluma türlerinden bir olarak karşımıza çıkmaktadır. BKA'lardaki temel amaç bölgelerarası rekabeti sağlamaktır ve bunun içinde bölgelerdeki yönetim yetkisinin özel sektöre devredilmesi gerekmektedir. BKA sisteminde, bölgesel kalkınma anlayışının artık ulusal-merkezi anlayıştan sıyrılıp esnek yönetim anlayışı ile yeniden ele alınması gerektiği ifade edilmektedir. Bölgesel kalkınma politikaları olarak merkezi idarenin öncü olduğu yukarıdan aşağıya anlayış yerine bölgesel-yerel aktörlerin öncü olduğu aşağıdan yukarıya bir anlayış benimsenmektedir (Demirci, 2005: 181-182). Bu durum Tablo 1.2'de özetlenmiştir.

Tablo 1.2: Ulusal Bakış ile BKA Bakışı Arasındaki Farklılıklar

Özellikler	Ulusal Bakış “Yukarıdan Aşağıya” Bölgesel Kalkınma Anlayışı	Bölgeci Bakış “Aşağıdan Yukarıya” Bölgesel Kalkınma Anlayışı
Örgütlenme	Ulusal merkezi yönetim Bürokratik Genel yaklaşımlar egemen	Bölgesel/Yerel Yarı-özerk yapı Esnek İhtisaslaşmış yaklaşım egemen
Amaç	Bölgelerarası eşitlik Yatırım ve istihdamı arttırmak	Bölgelerarası rekabet Girişimciliği geliştirerek rekabet gücünü yükseltmek
Yöntem	Sorunlara tepki veren	Sorunları öngörerek önlem alan
Aktörler	---	Yerel yönetimler Sivil toplum kuruluşları Özel sektör temsilcileri
Politika Araçları	Bürokratik düzenlemeler Teşvikler Devlet yatırımları	Danışmanlık hizmetleri Bölgesel Kalkınma Programları Bölgesel Kalkınma Ajansları
Analiz Araçları	Göstergeler	Bölgesel SWOT Analizi

Kaynak: Demirci, A.G. (2005), “Farklı Ülkelerde Bölge Kalkınma Ajansları”, **Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değidir?**, Derleyen: Menaf Turan, Ankara: Paragraf Yayınevi, s.184.

BKA, artan rekabet ve küreselleşme karşısında avantajlı konum kazanmayı amaçlayan düşüncenin kurumsal çıkış noktalarından birisidir. BKA'nın esas görevinin ekonomik açıdan rekabet edebilirliği sağlamak olduğu belirtilmektedir. Özellikle Avrupa Birliği bünyesinde geniş rekabet ve pazar arayışlarında BKA'lar dikkati çekmektedir. Rekabete dayanan bir iş çevresinin oluşturulması bu bağlamda BKA'ların hedefleri arasında görülmektedir. Başka bir ifadeyle, rekabet edebilirlik ve girişimciliğin BKA'nın sorumluluğunda olduğu düşünülmektedir (Özer, 2010: 394-395).

BKA'lar farklı ülkelerde değişik yapılarda örgütlenseler de, ulaşmayı hedefledikleri nokta birbirine yakındır. BKA'lar, beş ana konuda faaliyet göstermektedirler. Bunlar; finansal yardım veya destek sağlanması, yeni yatırım alanlarının ortaya çıkarılması, Küçük Orta Boy İşletmelere (KOBİ) danışmanlık yapılması, bölgenin uzun vadeli kalkınma hedeflerinin belirlenmesi ve sosyal alanlardaki gelişmelere katkı sağlanması olarak ifade edilebilir (Huges, 1998: 620). Bölgesel gelişmenin sağlanması açısından BKA'ların genel olarak görevleri şu şekilde sıralanmaktadır (Roberts ve Lloyd, 2000: 75):

- Bölgesel iktisadi kalkınma stratejisinin hazırlanması,

- Kırsal kesimin iktisadi kalkınmasının ve yenileşmenin sağlanması,
- İlçesel yatırımların bölgesel koordinasyonu,
- Bölgesel yardımlarla ilgili hükümete tavsiyelerde bulunmak,
- İşletmeleri desteklemek, yatırım yerlerinin ıslahı ve hazırlanması,
- İşletme yeri olarak bölgenin pazarlanması, yabancı yatırımların çekilmesi,
- Teknoloji transferlerinin teşvik edilmesi,
- Ulaşım, toprak kullanımı, çevre, sürdürülebilir kalkınma, yüksek eğitim, suçların önlenmesi, kamu sağlığı, barınma, turizm, kültür ve spor altyapısı projeleri ile ilgili program ve politikalara katkıda bulunmasıdır.

BKA'lar önce altyapının ve tarımın, ardından sanayinin (önce büyük ve kamu sektörü sanayi, sonra özel sektör ve küçük sanayi) ve bugün de hizmetlerin ve ileri teknoloji sanayinin desteklenmesine doğru bir değişim göstermektedir (Karakılıç ve Sarıgül, 2008: 392). BKA'lar ile müdahale edilecek alanlar "öncelikler/bileşenler" olarak nitelendirilmekte ve bu "öncelikler/bileşenler" KOBİ temelli kalkınma, tarım, hayvancılık ve kırsal kalkınma, çevre, altyapı ve turizm alanları ile sosyal gelişme alanları olarak belirlenmektedir. Türkiye'de bu alanların bütçesi, 232 milyon €'su AB hibesi ve de 42.36 milyon €'su Türkiye katkısı olmak üzere toplamda 274.36 milyon € büyüklüğündedir¹. Bölgesel programların konularına göre diğer bütçeler ise; tarım-hayvancılık-kırsal kalkınma 49.37 milyon €, KOBİ desteği 81.58 milyon €, turizm-çevre-altyapı 117.47 milyon €, sosyal gelişme 4 milyon €, kapasite geliştirme 2.5 milyon €, performans 1 milyon €, teknik yardım 17.94 milyon €'dur. Bu söz konusu alanlar için ise projeler üretilmektedir (Turan, 2005: 162).

Türkiye gibi coğrafi bölgeleri arasında çok ciddi gelişmişlik farklılıkları bulunan bir ülkede, BKA'lardan hem bölgelerarası dengesizlikleri gidermesi hem de bölgelerine rekabet gücü sağlamalarını beklemenin ne derece doğru bir yaklaşım olduğunun tartışılması gerekmektedir. Nitekim bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermesi beklenen BKA'lar bölgesel rekabeti sağlamak için, "bölgelerarası eşitsizlikleri" gidermek yerine "bölgelerarası eşitsizlikleri derinleştirdiği" yönünde eleştirilmektedir. Bu noktada Güler, "*BKA'ların özel sektör öncelikli ve bölgelerin*

¹ Program bütçesi olarak gösterilen kaynaklar öngörüdür.

birbiri ile rekabeti ilkesine dayalı bir yaklaşım olduğunu belirtmiştir. Rekabet ilkesi, bölge yönetimlerini emek maliyetlerini düşük tutmak ve doğal toplumsal varlıkların sınırsız bir şekilde kullanılmasına yol açacaktır. Bölgelerarası rekabetçilik, bir yandan ülkedeki bölgelerarasında bölgecilik eğilimlerini güçlendirirken, bir yandan da bölge içinde sermaye kesimi ile ücretli çalışanları ve bölge halkını karşı karşıya getirecektir”(Güler, 2005: 6). Bu sisteme göre, bölgesel kalkınmada temel amaç; bir ülkedeki “bölgelerarası eşitsizlikleri gidermek değil”, “bölgelerarası eşitsizliklere rağmen” bölgesel rekabeti sağlamak olacaktır.

III. Türkiye’de Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları ve Uygulanan Politikalar

Türkiye Cumhuriyeti’nin en önemli sorunlarından biri olan bölgesel gelişmişlik farklılıklarının kökenleri Osmanlı İmparatorluğuna kadar dayanmaktadır. Bu durum, Batı Anadolu ve özellikle İstanbul’un, Osmanlı’nın dünya kapitalizmine ilk açılan kapıları olmasına dayanmaktadır. Cumhuriyetin, 1927’deki ilk sanayi sayımı sonuçlarına göre Türkiye’deki toplam 65.245 işyerinin 8.636’sı (%13) İstanbul’dadır. 1932’de Türkiye genelinde Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan 1.417 işletmenin %31’ini oluşturan 444 işletme İstanbul’dadır. Öte yandan yine 1927 sayım sonuçlarına göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki toplam işletme sayısı ise 6,124’tür (%10,6). 1932’de bölgenin Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan yararlanan işletme sayısı 13 olup, toplamdaki payları sadece %0,92’dir (Göktürk, 2006: 29).

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında yukarıda da belirtildiği gibi, Batı Anadolu ile Doğu Anadolu arasında farklılık oluşmaya başlamıştır. Yeni kurulan işletmeler, kuruluş yeri olarak genellikle Marmara bölgesini seçmişlerdir. Türkiye için Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ve Marmara Bölgesi için Cumhuriyet sürecinde gözlenen bölgesel dengesizliğin, 1960’lı yıllarda başlatılan planlı kalkınma döneminde de giderilemediği görülmüştür. 1950-1960’lı yıllarda, devlet her ne kadar kamu yatırımlarını ülke geneline yaymak istemişse de, bu dağıtımda Doğu yeterli payı alamamıştır. Bu durum, ülkede kalkınmışlık dengesinin batı bölgeler ile İstanbul lehine artması sonucunu beraberinde getirmiştir (DPT, 2000a: 24).

Türkiye’de bölgesel gelişmişlik farklılıklarının tarihi ve coğrafi nedenleri olmakla birlikte, sanayileşme sürecine girilmesi ile birlikte ekonomik anlamda fark daha da artmıştır. Türkiye’de farkın belirginleşmeye başladığı son elli yılda ise bölgesel dengesizlikleri azaltmaya yönelik politikaların uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir.

A. Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları

Türkiye ekonomisinde bir takım ilerlemeler kaydedilmiş olmakla birlikte, uzun dönem ekonomik büyüme performansı bölgelerarası gelişmişlik farklarının giderilmesinde beklenen olumlu etkiyi yaratamamıştır. Bölgelerarası gelişmişlik farklarının giderilmesine yönelik olarak bazı politikalar oluşturulup, bir takım araçlar kullanılsa da başarılı olunamamış, bölgelerarası dengesizlikler süregelmiştir (DPT, 2003: 122; Uzun, 2005: 98)

Türkiye’de bölgesel gelişmenin belli bir merkezden organize edilme ihtiyacını karşılamak üzere, DPT bünyesinde 1971 yılında, Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesi kurulmuş ve 1994 yılından sonra ise Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü adını almıştır. Bu müdürlük, Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesi, Bölgesel Gelişme Dairesi ve Avrupa Birliği Bölgesel Projeler Dairesi olmak üzere üç daire şeklinde çalışmalarını sürdürmektedir (Sarıca, 2004: 193).

Buradan hareketle, Türkiye’de bölgesel farklılıkları gidermek amacıyla ekonomik kalkınmaya yönelik üç temel araçtan yararlanıldığı görülmektedir. Bunlar; kamu sektörüne yönelik politikalar ve teşvikler, özel sektör teşvikleri, bölgesel gelişme ve kırsal kalkınma projeleridir. Bu bölümde, Türkiye’de bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermek amacıyla uygulanan politikalar üç başlık altında incelenecektir.

1. Planlı Dönemde Uygulanan Politikalar

Türkiye’de bölgesel dengenin sağlanması konusundaki çalışmalar; planlı dönem öncesi ve planlı dönem olmak üzere ikiye ayrılarak incelenebilir. Planlı dönem öncesi, kendi içinde iki alt döneme ayrılmaktadır. Bunlar; 1923-1950 arasındaki Devletçilik dönemi ve 1950-1960 arası Liberal dönemdir. 1923-1950

başlangıç döneminde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Devletçilik uygulaması altında ve ithal ikamesine dayalı bir sanayileşme stratejisi izlemiştir. Devletçilik dönemindeki sanayileşme ve kalkınma stratejilerinde mekan planlaması veya bölgesel kalkınma politikası açık bir biçimde yer almamıştır. Ancak örtük olarak nüfusun ve yatırımların ülke içinde yayılmasına çalışılmıştır (Küçüker, 2001: 462). 1950-1960 arası ise, Türkiye’de ilk liberal politika deneyiminin olduğu dönemdir. Bu dönemde özellikle özel sektör yatırımlarının daha önceki dönemde de gelişmiş olan İstanbul ve Marmara Bölgesi’nde yoğunlaştığı görülmüş ve kamu yatırımları ülke geneline yayılmak istenmiş ise de başarılı olunamamış ve bölgelerarası dengesizlik giderek artmıştır (Elmas, 2005: 3).

Bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermek üzere, VI. Beş Yıllık Kalkınma Planına (BYKP) kadar benzer politika araçları kullanılmıştır. Bunlar; sanayi yer seçimi, mali özendirmeler ve altyapı yatırımlarıdır. Özellikle VII. Beş Yıllık Kalkınma Planından itibaren bölgesel gelişme politikaları, AB’nin bölgesel gelişme politikaları ile uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır (Uzay, 2005: 100-101). Çalışmanın bu kısmında planlı kalkınma döneminde Beş Yıllık Kalkınma Planlarında (BYKP) uygulanan bölgesel kalkınma politikaları kısaca incelenecektir.

I. BYKP döneminde (1963-1967); ulusal planlamanın içinde yer alan ve onu tamamlayan bölge planlarının yapılması amaçlanmış, bölgelerarası dengeli bir kalkınma stratejisi benimsenmiştir. Dengeli bir gelir dağılımı sağlamak üzere, yatırımların yapılmasında ve coğrafi dağılımında bölgelerarası dengeli bir kalkınmanın esaslarını göz önünde bulundurmak temel hedef olarak belirlenmiştir (DPT, 1963: 471-472).

Geri kalmış bölgelerin daha hızlı kalkınmalarını sağlamak için, ekonomik gelişmenin en hızlı gelişme potansiyeli olan yerlerde başlaması, kamu hizmetlerinden yararlanmada öncelik verilmesi ve bu bölgelerde özel sektörün yatırım yapması için vergi kolaylıkları sağlanması gibi çeşitli teşvikler verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak bu plan, bölge planlarının hazırlanması, mevcut durumun değerlendirilmesi ve bölgesel planlama için eleman yetiştirilmesi ile sınırlı kalmıştır (DPT, 1963: 471-476; Gülbahar, 2009: 26).

II. BYKP döneminde (1968-1972); I BYKP’ındaki ilkeler aynen korunmuştur. Yine bu plan döneminde, özel sektörün geri kalmış bölgelere gitmesinin sağlayacak her türlü özendirici önlemlerin (özel kredi imkanları, vergi indirimleri vb.) arttırılacağından söz edilerek, az gelişmiş bölgeleri iyileştirmek için büyüme merkezleri önerilmiştir.

Planda; sanayileşme, tarımda modernleşme ve şehirleşme, kalkınmanın birbirinden ayrılmaz üç unsuru olarak görülmektedir. Bu unsurların politika kararlarında birlikte ele alınması gerektiği, bunlardan herhangi birinin bağımsız olarak geliştirilmesi için bir çaba gösterilmesinin kaynak israfına yol açacağı belirtilmektedir (DPT, 1967: 263). Bu planda da, az gelişmiş bölgelerin gelişiminde ne tür araçların kullanılacağı ve ulusal plan ile bölgesel planların arasında nasıl bir ilişki kurulacağı belirtilmemiştir (Dinler, 2005: 189).

III. BYKP döneminde (1973-1977); bölgesel kalkınma ve planlama yaklaşımı I. ve II. Plana göre daha yüzeyseldir. Bunun temelinde “ yöreler arasındaki gelişmişlik farklarını kısa sürede ortadan kaldırmaya çalışmanın, ekonomik yönden etkin olmayan kaynak dağılımına yol açacağı, sermaye birikimi ve genel ekonomik kalkınmanın yavaşlayacağı” görüşü vardır (DPT, 2000a: 28). Bu planda bölgesel kalkınma açısından “Kalkınmada Öncelikli Yörelere” (KÖY) ile ilgili uygulamalara gidilmiş ve ülke genelinde dengeli kalkınma stratejisi üzerinde durulmuş olsa da, bölgesel gelişme politikalarının ulusal kalkınmayı yavaşlatacağı düşüncesi ile bölgesel gelişme politikaları bu dönemde kısmen ihmal edilmiştir (DPT, 1973: 947-949).

IV. BYKP döneminde (1979–1983); ilk üç kalkınma planında bu alandaki politikaların yetersizliği dile getirilmiş, planlı dönemdeki yetersiz politika sonucu bölgelerarası gelişmişlik farklarının planlı dönemde daha da arttığı ve bu konuda başarılı olunamadığı ifade edilmiştir. Bu planda, verilen teşviklerin bölge kaynaklarını ve potansiyelini harekete geçirecek tarzda yeniden düzenlenmesi hedeflenmiştir. Ayrıca planda, ekonomik gelişmenin sağlanması için işbölümünün yapılması, planlama kararlarının mekân boyutuna indirilmesi, sanayinin ve altyapının

ülke düzeyine dengeli dağılımının sağlanması önerilmiştir (DPT, 1979: 290-292; DPT, 2000a: 28-29).

IV. BYKP döneminde, KÖY'lere uygulanan teşvik tedbirleri devam ederken, ayrıca çıkarılan üç kanun ile bu teşvikler daha cazip hale getirilmiştir. Bunlar; 15 Ocak 1984'te çıkarılan yasayla KÖY'de fiilen çalışanların ücretlerinde özel yatırım indirimi yapılması ve KÖY'de yapılacak yatırımlarda vergi indirimi oranının %100'e kadar artırılmasının Bakanlar Kurulu'na bırakılması, 1 Mart 1984'de çıkarılan kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak konut ve tesis inşaatı ile bunlarla ilgili işlemlere getirilen vergi, resim ve harç muafiyeti ve 17 Mart 1984'te de çıkarılan, Kamu Ortaklığı Fonu'ndaki paranın en az onda birinin KÖY'de yapılması zorunluluğudur (Uzay, 2005: 101-102).

V. BYKP döneminde (1985–1989); IV. BYKP'daki KÖY'lere ilişkin esasların büyük ölçüde korunduğu beşinci planda, “bölge planlaması” yeniden gündeme gelmiştir (DPT, 1985: 161-164). Plan'da kalkınma kutupları yaratılmasından hiç söz edilmeyerek, iktisadi açıdan gelişmekte olan bölgelerle, bölge planlamasına gidileceği belirtilmektedir. V. BYKP'nda, Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademeleşmesi çalışmasına dayalı olarak saptanan 16 bölge ayırımının benimsenmiş olması, bu planı ilk dört plandan ayıran en önemli özelliktir. Planlı dönem içerisinde ilk defa bu plan kapsamında bölgesel ayırma yer verilmiş olduğu görülmektedir. Büyük kent sorunlarına da I. BYKP'ndan sonra, yeniden yer verilmiştir (Dinler, 2005: 192-193).

VI. BYKP döneminde (1990–1994); bölgesel gelişme kavramı yeniden önem kazanmış, bölge planlamasının KÖY'lere kaydırılması ilkesi benimsenmiş ve AB bölgesel politikalarının da dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır. VI. plana kadar yatırım indirimi, kaynak kullanımı destekleme primi gibi yatırımları destekleyici mali önlemler kullanılırken, özellikle 1990'lı yıllarda enerji desteği ve arazi desteği gibi teşvik unsurları da gündeme gelmiştir (DPT, 1989: 318-319; Dağ, 2000: 71).

VII. BYKP döneminde (1996–2000); bölgesel gelişmeye ilişkin politika ve tedbirler en geniş şekliyle VII. Plana yansımıştır. VII. BYKP'nın da, ekonomik,

toplumsal, siyasal ve kültürel boyutu kapsayan tutarlı bir süreç olarak sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen daha dengeli bir bölgesel kalkınma hedeflenmiştir. VII. Plan döneminde, diğer planlardan farklı olarak, bölgesel gelişme, il planları ve metropollerle ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Doğu ve Güneydoğu bölgeleri öncelikli olmak üzere ülke bazında geri kalmış bölgelerin kalkındırılması için bölgesel gelişme projelerinin hazırlanması kabul edilmiştir (DPT, 1995a: 170-188).

VIII. BYKP döneminde (2001-2005); bölgesel gelişme politikalarının uygulanmasında; sürdürülebilirlik, bölgelerarası bütünleşme, sosyal ve ekonomik dengelerin sağlanması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, fırsat eşitliği, kültürel gelişme ve katılımcılık ilkelerinin esas alınması düşüncesi benimsenmiştir. Özellikle, bölgesel gelişme politikalarının AB politikalarına uyumu için çalışmalara hız verilmesi gereği vurgulanmıştır (DPT, 2000b: 228-229).

VIII. BYKP’ında daha önceki planlardan farklı olarak, özel sorunlu bölgelerin gelişmesini sağlamak için, bölgesel gelişme projesi ve planı yapma fikri net olarak açıklanarak, yapılan ve yapılacak olan bölge planları ile ilgili özet bilgiler verilmiştir. Hatta saptanan 4 plan bölgesi (GAP, Zonguldak-Bartın- Karabük, DAP ve DOKAP) karşılaştırılarak, bu bölgelerin Türkiye içindeki ağırlığı vurgulanmaya çalışılmıştır (Dinler, 2005: 199).

VIII. BYKP’nın da, sürdürülebilir gelişmenin önemli öğelerinden bir olan katılıma ilişkin ilkelerde bu planda belirtilmiştir. Buna göre, bölgesel gelişme politikaları için yerel yönetimlerin eşgüdümünde, kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşlarının katılımı da sağlanarak, potansiyeli olan geri kalmış bölgelerde gelir arttırıcı ve uygulamaya yönelik, küçük ölçekli projeler oluşturulacak ve yaygınlaştırılacaktır (Mengi ve Algan, 2003: 263).

IX. BYKP döneminde (2007-2013); bölgesel gelişme ile ilgili olarak; Bölgesel Gelişme Politikasının Merkezi Düzeyde Etkinleştirilmesi, Yerel Dinamiklere ve İçsel Potansiyele Dayalı Gelişmenin Sağlanması, Yerel Düzeyde Kurumsal Kapasitenin Arttırılması ve Kırsal Kesimde Kalkınmanın Sağlanması şeklinde dört ana başlıkta hedefler konmuştur (DPT, 2006: 4).

Dokuzuncu Kalkınma Planında bölgesel gelişme politikalarının, bir taraftan bölgelerin verimliliğini yükseltmek amacıyla ulusal kalkınmaya, rekabet gücüne ve istihdama katkıyı artırırken, diğer taraftan da bölgeler ve kıır-kent arası gelişmişlik farklılıklarını azaltma temel amacına hizmet edeceği belirtilmektedir (DPT, 2006: 91). Plan'da, bölgesel gelişme politikasının merkezi düzeyde etkinleştirilmesi kapsamında (DPT, 2006: 91-92);

- Planlama hiyerarşisinin ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerdeki planlama araçları ve standartlarının belirleneceği, planların birbiriyle uyumunun sağlanacağı,
- Fiziksel planlar da dahil olmak üzere, yerindenlik ilkesi esas alınarak, planların yönetimi ve denetimi için bütüncül bir sistem oluşturulacağı,
- Bölgesel gelişme açısından ulusal düzeyde eşgüdümü sağlamak ve hazırlanacak alt ölçekli plan ve stratejilere genel bir çerçeve oluşturmak üzere ulusal düzeyde bölgesel gelişme stratejisi hazırlanacağı,
- Yerel ve merkezi kuruluşlar arasında bölgesel gelişme ve yerel kalkınmayla ilgili görev, yetki ve sorumluluklar tanımlanacağı, etkin bir eşgüdüm ve denetim mekanizmasının oluşturulacağı,
- Bölgesel gelişme planları; yerel dinamikleri ve içsel potansiyelleri harekete geçirmeye yönelik strateji ve öncelikleri belirleyen esnek, dinamik, katılımcı ve uygulanabilir nitelikte hazırlanacağı belirtilmiştir. Kalkınma ajanslarıyla işbirliği içinde tüm bölgelerin gelişme stratejileri ve planları tamamlanacak ve yeterli finansmanla destekleneceği,
- Bölgelerde iş fırsatlarının ve yaşam kalitesinin artırılmasına, ulaşılabilirlik ile bölge içi ve bölgelerarası etkileşimin geliştirilmesine yönelik olarak, kamu yatırım uygulamalarında ve hizmet arzında mekansal önceliklendirme ve odaklanma sağlanacağı,
- Başta az gelişmiş bölgelerde olmak üzere, büyüme ve çevrelerine hizmet verme potansiyeli yüksek cazibe merkezleri belirleneceği; öncelikle bu merkezlerin ulaşılabilirliğinin iyileştirileceği, fiziki ve sosyal altyapısının güçlendirileceği,

- Yoğun göç baskısı altında olan kentlerin göçten kaynaklanan temel sorunları tespit edilerek en çok etkilenen alanlarda sosyal uyuma yönelik çalışmalarla birlikte fiziki ve sosyal altyapı iyileştirileceği, gibi bir takım ilkeler benimsenmiştir.

Planların kısa bir değerlendirilmesi yapıldığında; Türkiye’de Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ile Marmara Bölgesi arasındaki bölgesel dengesizliğin, 1960’lı yıllarda başlatılan kalkınma planlarıyla giderilemediği görülmektedir. I. Plan döneminde devlet yatırımlarından, Doğu Anadolu Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesinin birlikte aldığı pay %12’dir. Bu oran ise tek başına Marmara Bölgesine aittir. KÖY uygulamasının başlatıldığı III. Plan döneminde ise %6-8 arasındaki payları ile söz konusu bölgelerin, Marmara Bölgesi’nin aldığı payı yine yakalayamadıkları görülmektedir (Göktürk, 2006: 29-30).

Bölgesel dengesizliğin zaman içinde arttığı, GSMH rakamlarına bakılarak söylenebilir. Tek büyük kent kuramını doğrulayan bir çizgi çerçevesinde İstanbul, 1960’lardan bu yana Türkiye milli gelirinin %20-22 arasında bir paya sahip iken Marmara Bölgesi’nin payı 2003 yılında %37’ye ulaştığı görülmektedir Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin GSMH’den aldıkları pay incelendiğinde ise bu oran, %4 ile %5 arasında değişmektedir (Göktürk, 1998: 275; TÜİK, 2010).

Tablo 1.3: Yıllar İtibariyle Bölgelerin GSMH’deki (%) Payları*

Bölgeler	1987	1993	2003
Marmara	35	36	37
Ege	17	17	15
İç Anadolu	17	16	17
Akdeniz	12	12	12
Karadeniz	10	9	9
Doğu Anadolu	4	6	4
Güneydoğu Anadolu	5	4	5

*2001-2006 yılları arasında bölgelerin GSYİH’den aldıkları pay (gelişen ve gerileyen bölge ayrımında) çalışmanın 2. Bölümünde Tablo 2.19 da gösterilmektedir.

Kaynak: İTO (2004), **Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası,s.172; www.tuik.gov.tr (Erişim Tarihi: 20.10.2010).

Tablo 1.3 incelediğinde, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri istikrarlı konumlarını korumakta buna karşın, Marmara Bölgesi gelişmekte, Doğu Anadolu Bölgesi gerilemekte ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin ise milli gelirden aldığı küçük payı korumaya çalıştığı görülmektedir. Milli gelirin bölgelerarasındaki

adaletsiz dağılımı kadar, bölge içinde %20'lik hane halkı grupları arasında da, büyük çarpıklık ve eşitsizlik vardır. Şöyle ki 1999 yılında yapılan bir araştırmada², Doğu Anadolu Bölgesi'nde üst %20'lik grubun milli gelirden aldığı pay %43.1 iken, alt %20'lik grubun milli gelirden aldığı pay %6.3 ile sınırlıdır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ise bu rakamlar, sırasıyla, %46.1 ve %7.1dir. Bu değerler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde nüfusun yarısının açlık sınırında yaşamlarını idame ettirmeye çalıştıklarını göstermektedir (Ercan, 2006: 73).

Kalkınma planları çerçevesinde bölgesel dengesizliğin giderilmesi için sanayi yatırımlarına gelişmemiş yörelerde öncelik tanınması hedefi gerçekleşmemiş, planın uygulamadaki dağılımı, süren dengesizliğin açılmasına neden olmuştur. 1968-1998 dönemini kapsayan son 31 yıllık döneme ilişkin veriler esas alınarak düzenlenen Yatırım Teşvik Belge (YTB) tutarları açısından teşvik belgelerinin coğrafi bölgeler itibariyle dağılımına bakıldığında; cari fiyatlar ile 14.970.936 milyar Liralık YTB tutarının %44,58'ini oluşturan 6.673.558 milyar Liralık kısmını alarak Marmara Bölgesi ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada ise %13,22'lik pay ve 1.978.584 milyar Lira YTB tutarı ile Ege Bölgesi yer almaktadır. Ege Bölgesini, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri takip etmektedir. Bu dört bölgenin payı ise %81,82'dir. En düşük pay %2,35 ile Doğu Anadolu Bölgesi'ne aittir. 1968-1998 döneminde Marmara Bölgesinin sürekli olarak ilk sırayı, Doğu Anadolu Bölgesinin ise son sırayı aldığı görülmektedir. 1992 yılında %48 gibi en yüksek seviyeye ulaşan Marmara Bölgesi'nin payı, takip eden yıllar da azalma eğilimi göstererek %36'lar seviyesine inmiştir (DPT, 2000a: 234-235). Kamu yatırımları açısından değerlendirildiğinde, 2009 yılında, devlet tarafından toplam 27.458.727 TL'lik kamu yatırımı yapılmış, bu yatırımların %21'i sadece 5 il de toplanmıştır. Bu iller ise İstanbul (3.585.032), Ankara (1.211.306), Antalya (496.676), İzmir (492.899) ve Bursa'dır (415.548). Kamu yatırımlarından en az pay alan iller ise Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki iller olmuştur (DPT, 2009).

²Detaylı bilgi için bkz, CHP, (1999), Doğu ve Güneydoğu Raporu, <http://www.chptuzla.org/PDF/Do%C4%9Fu%20ve%20G%C3%BCneydo%C4%9Fu%20Raporu.pdf>, (Erişim Tarihi: 3.02.2011).

2. Kalkınmada Öncelikli Yöre Politikası

Türkiye planlı ekonomik kalkınma politikaları uygulamasını kabul ettiği 1962 yılından bu yana gelir dağılımı adaletsizliği sorununu çözümlenmeyi temel ilke edinmiş ve bunu gerçekleştirmek için de gelişmiş, orta seviyede gelişmiş ve az gelişmiş olmak üzere illeri üç gruba ayırmıştır. Bu sınıflandırma baz alınarak az gelişmiş yörelere destek sağlamak amacı ile altyapı yatırımlarında öncelik, selektif kredi kullanımı, vergi ve yatırım teşvikleri gibi para ve maliye politikaları uygulamaya koyulmuştur (Özşabuncuoğlu, 1998: 311).

KÖY'ler, ülkemizde görece olarak daha az gelişmişlik seviyesi gösteren yörelerden oluşmakta ve Türkiye'de Bakanlar Kurulu tarafından il bazında tespit edilerek Resmi Gazetede ilan edilmektedir (DPT, 1995b: 2). Planlı dönemin ilk yıllarından başlayarak KÖY'lere özel bir önem verildiği görülmektedir. KÖY'ler ilk olarak 28 Şubat 1963 tarih ve 2002 sayılı Kanun gereği 1968 yılında Doğu ve Güney doğu Bölgelerinde 22 il olarak belirlenmiştir (DPT, 2000a: 49). 1969'da bu sayı 23'e, 1972 yılında ise 33'e yükselmiştir. 1973 yılında 4 il KÖY kapsamından çıkarılmış, 7 il KÖY kapsamına alınmış ve böylece KÖY sayısı 36'ya yükselmiştir. Beş yıl boyunca KÖY sayısı değişmezken, 1978'de bu sayı 40 olmuştur. 1979'da KÖY kapsamındaki il sayısı 41 olurken, o güne kadar KÖY kapsamında bulunan 49 ilçenin tamamı KÖY kapsamından çıkarılmıştır. 1980 yılında bir il bu kapsamdan çıkarılarak sayı 40'a indirilmiştir. 1980 yılına kadar KÖY'lere giren iller bir bütün olarak ele alınmış, özellikle teşvik tedbirleri açısından herhangi bir ayrıcalık söz konusu olmamıştır. Ancak bu yörelere giren illerin aynı gelişmişlik düzeyinde olmadıkları da bilinmektedir. Bu nedenle 1981 yılından itibaren KÖY'ler içinde de görece olarak daha az gelişmiş bulunan bazı illere teşvik tedbirleri açısından daha fazla önem verilmesi gereği duyularak KÖY'ler Birinci Derecede KÖY (BDKÖY) ve İkinci Derecede KÖY (İDKÖY) olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Bu bağlamda 1981 yılında BDKÖY kapsamındaki il sayısı 20, İDKÖY kapsamındaki il sayısı ise 5 olarak tespit edilmiştir. Bu sayı 1990 yılında BDKÖY sayısı 16'ya düşerken, İDKÖY sayısı 15'e yükselmiş; 1992'de BDKÖY sayısı 23, İDKÖY sayısı 13; 1995'de BDKÖY sayısı 27, İDKÖY sayısı 11; 1996'da ise İDKÖY kapsamındaki illerin tamamı BDKÖY kapsamına alınmış ve bu sayı 38 olmuştur. 13 Ekim 1998 tarih ve

11844 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile BDKÖY sayısı 49 il ve 2 ilçe olmuştur (DPT, 2000a: 49-50). 13 Ekim 1998 tarihindeki Bakanlar Kurulu Kararına göre BDKÖY kapsamına alınan il ve ilçeler şöyledir (DPT, 2000a: 56):

İller:		
1. Adıyaman	19. Gümüşhane	37. Rize
2. Ağrı	20. Hakkari	38. Samsun
3. Aksaray	21. Iğdır	39. Siirt
4. Amasya	22. Kahramanmaraş	40. Sinop
5. Ardahan	23. Karabük	41. Sivas
6. Artvin	24. Karaman	42. Şanlıurfa
7. Bartın	25. Kars	43. Şırnak
8. Batman	26. Kastamonu	44. Tokat
9. Bayburt	27. Kırıkkale	45. Trabzon
10. Bingöl	28. Kırşehir	46. Tunceli
11. Bitlis	29. Kilis	47. Van
12. Çankırı	30. Malatya	48. Yozgat
13. Çorum	31. Mardin	49. Zonguldak
14. Diyarbakır	32. Muş	İlçeler
15. Elazığ	33. Nevşehir	Bozcaada
16. Erzincan	34-Niğde	Gökçeada
17-Erzurum	35- Ordu	
18. Giresun	36. Osmaniye	

Bu bağlamda, geçmişten günümüze kadar KÖY'lerin geliştirilmesi amacıyla planlı dönem boyunca uygulanan politikalar üç ana grup altında toplanabilir. Bunlar (Şahinkaya, 2001: 5; Uzay, 2005: 104-105);

Devletin Altyapıya Yönelik Yatırımları: Kamu otoritesi özellikle altyapı alanına doğrudan yatırım faaliyetleriyle, mali kaynakların gelişmiş bölgelerden nispi olarak az gelişmiş bölgelere aktarılmasını gerçekleştirmektedir.

Teşvik ve Hibeler: Özel kesim yatırımlarının kalkınma planında belirlenen önceliklere uygun sektörler ve bölgelere yönlendirilmesi amacıyla uygulanan teşvik ve hibelerdir. Türkiye'de yatırım teşvikleri, belgeli yatırım teşvikleri ve belgesiz yatırım teşvikleri olmak üzere iki şekilde uygulanmaktadır. Gümrük vergisi ve toplu konut fonu istisnası, katma değer vergisi istisnası, fon kaynaklı kredi tahsisleri, vergi, resim ve harç istisnası, arsa ve arazilerin bedelsiz tahsisleri, küçük ve orta boy

işletmelerin desteklenmesi belgeli yatırım teşviklerini oluşturmaktadır. Belgesiz yatırım teşvikleri ise, yatırım indirimi, vergi, resim, harç istisnası, bina inşaat harcı istisnası gibi desteklerden oluşmaktadır.

1980 öncesi dönemde, vergisel ağırlıklı bir teşvik sistemi uygulanmıştır. 1985'den sonraki dönemde ise parasal teşvik de devreye sokulmuştur. Bu amaçla getirilen en önemli teşvik, "Kaynak Kullanımını Destekleme Primi" (KKDP) adı verilen ve geri ödemesi olmayan teşviklerdi. Söz konusu primler, KÖY'de sabit yatırımların %60'ına varan oranlarda parasal destek sağlamaktaydı. Bunun yanısıra sağlanan diğer vergisel teşviklerle beraber, KÖY'lerde yapılacak yatırımların azami miktarlarda teşviklerden yararlanması durumunda, toplam sabit yatırımın yaklaşık %75'ini devlet finanse etmekteydi. 1990 sonrası dönemde finansman sıkıntısı yaşanması nedeniyle teşvikler azaltılmış, geri ödemesi olmayan KKDP kredisine dönüştürülmüş, 1995 yılından sonra da kaldırılmıştır. 1995'den bu yana normal ve genel teşvik unsurları uygulanmaya devam etmekle birlikte, bu teşvikler artık yeterli avantajları sağlayamadığından KÖY politikası amaçlarına hizmet etmemektedir (Duran, 2000: 48).

Kredi Finansman Kolaylıkları: Her yıl bütçeden nispeten geri kalmış bölgelerdeki harcamalar için ayrılan ödenekler, bütçe dışından oluşturulan fonlar ve kamusal nitelikteki ihtisas bankalarından elverişli koşullarda sağlanan kredi finansman imkanları yaratılmıştır (Şahinkaya, 2001:5; Uzun, 2005:104-105).

Bu yığılmalara karşın 1980'ler boyunca üretim faaliyetlerinin mekansal dağılımı çarpık görünüm almış ve özellikle deniz kıyısındaki büyük kentlerde önemli yığılmalar meydana gelmiştir. Uygulanan politikalar sonucu KÖY'lerin diğer yörelere göre avantajlı duruma gelmeleri beklenirken, gelişmiş bölgeler mevcut sistemden daha fazla yararlanmışlardır. 1985-95 döneminde teşviklerden en fazla yararlanan bölge Marmara Bölgesi (%54.2) olmuştur. İç Anadolu (%13.5), Ege (%9.98), Akdeniz (%9.53), Karadeniz (%5.34), Güneydoğu Anadolu (%4.88) ve Doğu Anadolu (%2.77) bölgelerinin teşviklerden yararlanma oranları ise Marmara Bölgesine göre oldukça düşük düzeydedir. Özellikle KÖY'lerin yer aldığı bölgeler teşviklerden en az yararlanan bölgeler olmuşlardır (Kepenek ve Yentürk, 2000: 317).

KÖY programı, bölge kalkınmasında iddialı bir süreç olmak bir tarafa, bölge nüfus payının gerektirdiği, hak ettiği kaynakları verememiştir. GAP Bölgesi açısından bakıldığında, ayrılan kaynakların yarısına yakını, enerji üretimi için kullanılmış ve bu üretim bölge dışına taşınmıştır. Ayrıca KÖY programı, petrolü bir bölgesel endüstriye dönüştürememiş ve hayvancılığı da geliştirememiştir. 1990 ve 1991 yılında %30 düzeyinde nüfus payına sahip bu illere, nüfus paylarının altında sırası ile %29.2 ve %28.4 oranında kamu yatırım payı ayrılması, ortalama tahsisin altında kalınmasının açık bir kanıtıdır (Dağ ve Göktürk, 1996: 145-146).

Özetle program başarılı olmamış, Türkiye ekonomik açıdan ilerledikçe, bölgelerarası gelişmişlik farkı giderek daha da açılmıştır. Örneğin, 1973'ten günümüze, Doğu ve Güneydoğu illeri, Adıyaman dışında, gelişmişlik sıralamasındaki yerlerini yitirmiş ve daha da aşağılara düşmüştür. 1973-1985 döneminde Diyarbakır 37. sıradan 49. sıraya, Elazığ 9. sıradan 37. sıraya, Malatya 28. sıradan 40. sıraya inmiştir (Dağ ve Göktürk, 1996: 101). 2010 yılına gelindiğinde bu iller sosyo gelişmişlik sıralamasında daha da geriye düşmüştür. Diyarbakır 66. sıraya, Elazığ 46 ve Malatya'da 47. sıraya gerilemiştir³ (Yıldız vd., 2010: 12).

3. Türkiye'de Bölge Planlama Deneyimleri

Türkiye'de bölgelerarası gelişmişlik farkları, bölgesel planlar yardımıyla da giderilmeye çalışılmaktadır. Türkiye'de bölge planlaması, bu programların ciddi mali boyutu dolayısıyla uygulama olanağı bulamamış olmakla birlikte; 1950'lerden sonra başlamış, 1963 yılından sonra da kalkınma planlarına dahil edilmiştir. Ancak tam anlamıyla Türkiye'de bölgesel planlama, GAP Ana Planının hazırlanması ve uygulanması ile başlatılmıştır (Uzay, 2005: 106-107). Ülkede ilk bölgesel planlama çalışmasının yapıldığı 1959 yılından bölgesel planlama anlayışının terk edildiği 1970'lere kadar, V ve VII. BYKP'dan günümüze kadar 6 olmak üzere toplam 11 bölgesel gelişme projesi hazırlanmıştır.

VII. BYKP'nda, Türkiye'de her bölgenin farklı özelliklere, sorunlara ve gelişme olanaklarına sahip olduğu vurgulanarak sektörel esasa dayalı olarak

³ Bkz. Tablo 2.17.

hazırlanan kalkınma planlarının etkinliğinin artırılması için bölgesel kalkınma planı hazırlanması ve böylece yerel kaynakların harekete geçirilmesi vurgulanmaktadır. VII. Plan döneminde 3 bölgesel gelişme planı hazırlanmış, iki bölgesel gelişme planının hazırlık çalışmaları başlatılmıştır (Dinler, 2005: 206). Çalışmanın bu bölümünde ilk bölgesel planlama çalışmasının yapıldığı 1959 yılından günümüze kadar sözü edilen 11 proje incelenecektir.

a. Antalya Bölgesi Projesi

Antalya Bölgesi projesi, 1959 yılında, “Akdeniz Gelişme Projesi” kapsamında ele alınmıştır. Antalya’nın seçilme nedeni ise, potansiyel bir gelişme bölgesi olmasıdır. Projenin amacı, Antalya, Burdur ve Isparta illerini içine alan bölgede ekonomik ve toplumsal yönden dengeli bir gelişmeye temel olacak “yatırım öncesi” araştırmaları yapmak, hem başka bölgelerde yapılacak araştırmalar için, hem de Türk personelinin planlama yöntemleri konusunda yetiştirilmesini sağlamak üzere bir pilot proje hizmeti görmektir. Proje, DPT’nin yönetiminde, Birleşmiş Milletler Teşkilatı Kalkınma Fonu’ndan ve Dünya Tarım Örgütü’nden (FAO) sağlanan parasal yardımlarla yürütülmüştür. Antalya Bölgesi için hazırlanan proje yeterince uygulanamamıştır (DPT, 2000a: 32).

b. Doğu Marmara Bölgesi Projesi

Marmara Bölgesi’nde, bölgesel planlama çalışmalarının başlatılmasının en önemli nedeni, İstanbul gibi büyük bir kente sahip olmasıdır. İstanbul kentinin fiziksel büyümesinin bir bölgesel gelişme planı ile yönlendirileceğinden hareket edilerek, İstanbul Belediyesi’nin arzusu üzerine, İmar ve İskan Bakanlığı tarafından 1960 yılı sonunda, İstanbul’da ilk Bölge Planlama Bürosu kurulmuştur. (Dinler, 2005: 203) Proje, İstanbul’un Anadolu yakasının geliştirilmesini sanayinin ise Derince, İzmit ve Adapazarı’nı içine alan bir koridora kaydırılmasını öngörmüştür. 1964 yılında tamamlanan Proje’nin, planlama alanında hiç deneyimi olmayan 10-15 kişilik ekibin çalışması sonucu ortaya çıktığı bilinmektedir. Mimar, mühendis, coğrafyacı ve ekonomistlerden oluşan bu ekibin, iyi bir planlama için gerekli bilgiye sahip olmadıklarından kentsel ve büyük ölçekli arazi kullanım planlamasının

bütünleştirdiği bir fiziksel planlama denemesini ortaya çıkarmaktan öteye gidemedikleri tespit edilmektedir (Kulaksız, 2008: 59).

c. Zonguldak Bölgesi Projesi

Ereğli’de kurulacak ikinci demir-çelik endüstrisinin yaratacağı sorunları bölge açısından incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Plan çalışmaları, 1961 yılında başlamış, 1963 yılında tamamlanarak ilgili kuruluş ve DPT’ye sunulmuştur. Bu proje ile demir-çelik ve kömür üretim merkezi olan Zonguldak’ın kalkınma hızı ile nüfus artışı arasında bir bağlantı kurmak, bölgede alt yapıyı geliştirmek, gelir farklılıklarını azaltmak, kentleşme ve tarım dışı iş imkanlarını özendirme ve kamu ile özel sektör yatırımları arasında bir denge sağlamak amaçlanmıştır. 1963-1964 yıllarında, İmar ve İskân Bakanlığınca yürütülen proje gerçekleştirilememiştir (Bayramoğlu, 2005: 57-58).

d. Çukurova Bölgesi Projesi

Çukurova plan bölgesi ülkenin en verimli tarımsal alanlarında biri olan Çukurova’yı kapsamaktadır. Tüm doğal avantajlarına karşın, bu bölgedeki tarımsal potansiyelin tam kullanılmadığı, mevcut tarımsal üretime dayanan daha yoğun ticari ve endüstriyel faaliyetin geliştirilmesinin mümkün olduğu noktasından hareketle, Çukurova Bölge Planı hazırlanmıştır. Proje, 1962 yılında İmar ve İskan Bakanlığı tarafından envanter çalışmalarıyla başlatılmış, 1963 yılında DPT projesiyle ilgilenerek, çalışmalara katılmıştır (MGK, 1993: 333).

Plan bölgesi, Adana, İçel ve Hatay illerini kapsamıştır. İskenderun demir-çelik fabrikası bölgenin ekonomik ve toplumsal gelişme açısından önemini daha çok artırmıştır. Plan çalışmaları sırasında bölgenin kaynak envanteri çıkarılmış, ayrıntılı bir toprak kullanım planı hazırlanmıştır. Gübre, zeytinyağı, paketleme gibi tarımsal sanayi sayılabilecek alanlarda çeşitli projeler gerçekleştirilerek, halkın ve yerel kuruluşların bölge planlama çalışmalarına ilgisi sağlanmıştır (Özdiç, 2007: 136).

Projeye, Bayındırlık Bakanlığı, DSİ, Maden Tetkik ve Arama (MTA), Tarım Bakanlığı gibi kurumlarda destek vermiştir. Ancak daha sonra DPT söz konusu projeyi yıllık uygulama programlarından çıkarmıştır (MGK, 1993: 334).

e. Keban Projesi

Keban Projesi de Köyceğiz ve Antalya projeleri ile birlikte düşünülen ilk bölge planlama projelerinden birisidir. Proje, Keban Barajı ve Hidroelektrik Santralının yapılması gibi büyük bir inşaat projesinin, bir bölge planlama çalışması içinde ele alınmasıyla daha yararlı hale geleceği düşüncesine dayanmaktadır. Baraj inşaatı ile Aşağı Fırat havzasının madencilik ve tarım faaliyetlerinin düzenlenmesi amacı bir araya getirilerek, bölgenin geri kalmışlık sorununa da çözümler üretilmesi hedeflenmiştir. Keban projesinin amacı, Doğu Anadolu Bölgesinin ekonomik gelişmesini hızlandırmak ve genel olarak bölgelerarası gelir dengesizliklerini azaltmak şeklinde koyulmuştur. Aynı zamanda, tarım faaliyetlerinin toplam gelir içindeki payının azaltılması amaçlanmıştır. Ayrıca, barajın yapımıyla yerleşim yerleri değişen köylerin nüfusunun yeniden yerleştirilmesi sorunu da bu proje kapsamında ele alınmıştır (Özdiç, 2007: 137-138).

Türkiye'nin en geri kalmış bölgeleri olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri için başlatılan proje 1964 yılından sonra Keban Barajı nedeniyle çıkan sorunların çözümüne yönelik bir şekil almış ve bölgenin kalkınması için gerekli çabaların arka planda kalmasına neden olmuştur. Buna karşın, bölgenin ulusal ekonomiyle bütünleşmesi için uzun vadeli, alternatif çözümler arayan makro model denemeleri de yapılmıştır. Bu yöndeki çalışmalar 1968 yılında tamamlanmış olmasına karşın, uygulamaya hiçbir şekilde sokulamamıştır (Dinler, 2005: 205).

f. Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi

Zonguldak-Karabük-Bartın (ZKB) Bölgesel Gelişme Projesi, Türkiye Taş Kömürü Kurumu'nun (TTK) küçültülmesi ile Karabük ve Ereğli Demir Çelik İşletmeleri'nin özelleştirilmesi neticesinde ortaya çıkacak ekonomik ve sosyal sonuçların analizinin yapılması, özel sektörün yeni yatırım alanlarında faaliyet göstermesi için yeni yatırım imkanları yaratılması, bölgede yapılabilecek yatırımların tanımlanması, özel ve kamu kesimi işbirliğine dayalı orta ve uzun dönemi kapsayan bir "Bölgesel Gelişme Planı" hazırlanması amaçlarına hizmet etmek üzere hazırlanan bir projedir (Sarıca, 2001: 174).

g. Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP)

Karadeniz Bölgesi ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden sonra ülkenin geri kalmış bölgelerinden birisidir. Bölgenin yıllardır var olan kronik sorunları; işsizlik ve buna bağlı olarak bölge dışına olan sürekli göçler, kişi başına düşen gelirin düşüklüğü tek sektöre ve az sayıda ürüne bağlılık gibi bölge sorunlarıdır (DPT, 2000a: 36). Bu sorunları çözümü ve uluslararası siyasi coğrafyada meydana gelen değişim ile ortaya çıkan yeni iş birliği olanakları için, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yedi ili kapsayan bir proje hazırlanmıştır. Bu iller; Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon dur. Çalışma alanı 39.361 km² olup, toplam bölge nüfusu 1997 yılında 2.91milyon kişidir (DOKAP, 2000: 1).

Projede, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarına kavuşan yeni cumhuriyetlerin doğuşu, Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin (KEİB) gündeme gelmesi, uluslararası ticarette deniz ve kara taşımacılığı maliyetlerinin asgariye indirilmesi, Tuna Nehri yolu ile Avrupa ve Asya ülkelerinin daha kısa yoldan ticaretlerinin geliştirilmesi gibi konuların üzerinde durulmuştur. DOKAP, ülke sınırlarını aşan yeni bölgesel planlama yaklaşımına bir örnektir. Plan, "Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı" (JICA) ve DPT işbirliği antlaşması çerçevesinde hazırlanmaktadır. Plan çalışmalarına 1999 yılında başlanmıştır. DPT ve JICA, çalışmanın amaçlarını şöyle belirlemişlerdir: Türkiye'nin diğer bölgeleri arasında var olan bölgesel eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için Doğu Karadeniz Bölgesi'nin kısa ve uzun dönemde gelişmesini sağlayacak entegre bir kalkınma planının hazırlanması; bu plan çerçevesinde öncelikli sektörlerin ve olası yatırım projelerinin belirlenmesi ve çalışma süresince Türk personel ile işbirliği yaparak bu personelin planlama kabiliyetlerinin geliştirilmesidir (DOKAP, 2000: 2).

h. Doğu Anadolu Projesi (DAP)

Doğu Anadolu Projesinden ilk olarak VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda söz edilmektedir. Planda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin kalkınmalarını hızlandırmak üzere, hayvancılık, konut, altyapı, istihdam, mekânsal örgütlenme, göç, merkez köy uygulamaları ve kırsal alanda insan kaynaklarının harekete geçirilmesi gibi konularda kapsamlı projeler hazırlanması ve kamu yatırımlarında altyapıya ve

sosyal nitelikli yatırımlara öncelik verilmesi öngörülmüştür. Yedinci Plandaki bu çerçeveye uygun olarak, 1998 yılında bölgenin potansiyelini harekete geçirecek sürdürülebilir ekonomik ve sosyal kalkınmayı amaçlayan, geniş kapsamlı bir Doğu Anadolu Bölgesi Ana Planı'nın hazırlanması kararlaştırılmıştır. 1998 yılı yatırım programına da, DAP Ana Planı, bağımsız bir proje olarak dahil edilmiş ve gerekli ödenek ayrılmıştır (Ören, 2008: 138).

Doğu Anadolu Bölgesi (DAB) halen ülkenin en az gelişmiş bölgesidir. DPT, DAB ile ilgili bu gerçeği göz önüne alarak bu bölgenin geliştirilebilmesi için DAP ana planı çalışmalarını başlatmıştır. Bu proje, DAB'da bulunan 14 il (Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli, Van) ile bölgeye homojenlik gösteren Gümüşhane ve Bayburt illerini kapsamaktadır. Bu plan çalışmasının genel kapsamı ve aşamaları; mevcut durumun sektörel bazda incelenmesi, bölgenin kaynak potansiyelinin değerlendirilmesi, bölgenin Türkiye içindeki konumunun diğer bölgeler ile karşılaştırmalı olarak belirlenmesi, bölgenin diğer bölgelere göre geride olan sosyo-ekonomik gelişimini hızlandırılması, bölgede kırsal ve kentsel gelişmeyi sağlamak için yapılacak kamu ve özel yatırımların belirlenmesi, bölgede girişimciliğin ve iç dinamiklerin harekete geçirilmesi ve bölgesel istihdamın geliştirilmesi konularının incelenmesidir (DPT, 2000c: 34-35).

DAP kapsamında ana planda bölge kalkınması için çeşitli kurumsal araçlar da önerilmektedir. Bunların en önemlisi, bölgenin ekonomik ve ticari yaşamının yönlendirilmesinden sorumlu olacak ekonomik kalkınma ajansının veya alternatif bir örgütün kurulmasıdır. Ajans, hem örgüt yapısı (ticaret ve sanayi odalarının ağırlıklı temsil edildiği kamu yetkisine sahip bir kuruluş) hem de gördüğü fonksiyonlar itibarıyla (bölgede girişimcilik kültürünün geliştirilmesi ve özel sektörün bölgesel kalkınma sürecine katkısının artırılması) katılımcı bir bölgesel gelişme aracı olarak tanımlanmaktadır (Özdinç, 2007: 219).

i. Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi

Yeşilirmak ve kollarının yer aldığı havza, sık sık yaşanan taşkınlar nedeniyle erozyona maruz kaldığı gibi, aynı zamanda çevre kirliliği ile de karşı karşıya

kalmaktadır. Bu havzada, doğal kaynakların korunması amacıyla, ekolojik dengeyi bozmayacak arazi düzenlemesini gerçekleştirmek için bir proje hazırlanması kararı alınmıştır. Amasya, Çorum, Samsun, Tokat ve Yozgat illerini kapsayan Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi'nin hazırlanması çalışmaları 1997 yılında Bakanlar Kurulu Kararı (97/9991 sayılı karar)'na istinaden Yeşilirmak Havzası İl Özel İdareleri Birliği'nin oluşturulması ile başlatılmıştır. Bu birlik, havzadaki illerin valilikleri arasında işbirliği sağlanmasına yardımcı olacaktır. Hazırlanacak olan Yeşilirmak Havzası Gelişme Ana Planı, VII. Plan'da da belirtildiği gibi, “*ekolojik dengeyi bozmadan, arazinin uygun ve ekonomik kullanımını, doğal kaynakların güncel takibinin ve yönetilmesinin sağlanması, kentleşme ve sanayileşmenin izlenmesi ve planlı gelişimi konularında, sorunların çözümünü*” sağlamayı hedefleyen projelerden oluşacaktır (Dinler, 2005: 212).

j. Marmara Bölge Planı

1960'lı yıllarda, Türkiye'deki endüstriyel faaliyetlerin yarısından fazlasının yer aldığı Marmara Bölgesi'ndeki gelişmeyi yönlendirecek bir planlama çalışması yapılmıştı. 1964 yılında tamamlanan bu plan, “kentsel ve büyük ölçekli arazi kullanım planlamasının bütünleştiği bir fiziksel planlama demesi” olmaktan öteye gidememişti.

17 Ağustos 1999 tarihinde yaşanan depremin Kocaeli, Sakarya ve Yalova illerinde yarattığı olumsuzluklar ve zamanı bilinmemekle birlikte Kuzey Anadolu fay hattının batıya doğru kırılmaya devam edeceğinin söz konusu olması, Marmara bölgesi ile ilgili yeni bir planın hazırlanmasına neden olmuştur. Marmara Bölge Planı'nın amaçları; depremden birinci derecede zarar görmüş olan Kocaeli, Sakarya ve Yalova illerinden oluşan bölgede, depremin yarattığı olumsuzlukların giderilmesi yanında, yerleşim alanlarına afet risklerinin de göz önünde bulundurularak hazırlanacak olan bir arazi kullanım planına göre yön verilmesi, kentsel büyümenin çevre ve mekan kalitesi korunarak denetim altına alınması ve sosyo-ekonomik gelişme döneminin belirlenmesi şeklinde özetlenebilir (Dinler, 2005: 213).

k. Güneydoğu Anadolu Projesi

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi'nden sonra Türkiye'nin en az gelişmiş bölgesidir. Bölgenin ekonomik yapısı büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Yatırım açısından önemli bir potansiyele sahip bu bölge için, planlı kalkınma döneminin başından itibaren bölgesel farklılıkları giderici yönde çaba sarf edilmesine rağmen, Gaziantep ili haricinde bu konuda pek ilerleme kaydedilememiştir (Demir, 1993: 8).

GAP projesi bölgesel planlama çalışmalarının yapılmadığı bir dönemde başlatılmış ve daha sonra bölge planlama çalışmalarının başlatılması gereğinin duyulduğu dev bir proje halini almıştır. Türkiye için son derece önemli olan su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesi amacına yönelik olan bu projenin, bölgesel kalkınma planına dayandırılması halinde bölgede yapılmakta olan yatırımlardan daha büyük verim elde edilmesi mümkün olabileceği düşüncesiyle, bir bölgesel gelişme planının yapılmasına karar verilmiştir. Yalnız Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin değil, Türkiye'nin bile ekonomik ve sosyal yaşantısını etkileyecek olan Güneydoğu Anadolu Projesi tarım ve endüstri sektörü yanında, diğer birçok sektörde de büyük atılımları gerçekleştirecek bir projedir. Bu proje önceleri Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğüne ele alınan Aşağı Fırat Planlaması ile ortaya çıkmış ve "Aşağı Fırat Projesi" diye adlandırılmıştır. Sonraları, Dicle Havzası Planlaması da bu projeye eklenerek, projeye Güneydoğu Anadolu Projesi adı verilmiştir. Bu yöredeki çabaların, çeşitli etaplardan geçerek, bir proje şekline dönüşmesi ve GAP adını alması, 1978 yılından gerçekleşmiştir (Dinler, 2005: 214).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak ve Kilis illerinin kapsadığı alan "GAP Bölgesi" olarak tanımlanmaktadır. Güneyde Suriye, Güneydoğuda ise Irak'la sınırı bulunan bu Bölge'nin yüzölçümü 75.561 km² olup, nüfusu 6.128.973 milyon kişidir. Ülke topraklarının % 9,69'u, nüfusun da %9,75'u bu bölgede bulunmaktadır. Türkiye'deki 8.5 milyon hektar sulanabilir arazinin %20'si Aşağı Fırat ve Dicle havzalarındaki geniş ovalardan oluşan GAP Bölgesinde bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu Projesi; Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde yapımı öngörülen barajlar, hidroelektrik santraller ile sulama tesislerinin yanı sıra, kentsel ve kırsal altyapı, tarımsal altyapı,

ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık, konut, turizm ve diğer sektörlerdeki yatırımları da içeren, sadece Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni değil, tüm ülkeyi etkileyecek değişimleri de beraberinde getirecek çok yönlü bir bölgesel kalkınma projesidir (www.gap.gov.tr).

Bölgedeki sulama ve enerji ağırlıklı altyapı projelerinin sosyo-ekonomik etkileri düşünülerek proje, “bölgesel gelişme”, “tarımsal gelişme” ve “kentsel gelişme” olarak üç bileşen kapsamında yürütülmektedir. Bölgesel gelişme en çok ağırlık verilen bileşen olup, bölgenin sosyal, ekonomik ve fiziki yapısının sağladığı potansiyel kaynakların incelenmesi, bölgedeki tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerindeki gelişmelerin takibi, bölge sorunlarının giderilmesi için strateji belirlenmesi ve gerekli yatırım alanları ve miktarlarının tespiti konularını içermektedir. Tarımsal gelişme bileşeni, kırsal yörelerdeki toprak, su ve insan gücü faktörlerinin geliştirilmesi için gerekli yatırımların planlanmasını öngörmektedir. Kentsel gelişme bileşeni ise, yatırımların kentler üzerindeki etkisinin takibi, büyümenin yönlendirilmesi ve yerleşim merkezlerinin planlanmasını kapsamaktadır (Bildirir, 2005: 89).

GAP kapsamında enerji ve sulama amaçlı 13 büyük proje ile Fırat Nehri ve kolları üzerinde 14 baraj, 11 hidroelektrik santrali; Dicle Nehri ve kolları üzerinde 8 baraj, 8 hidroelektrik santrali olmak üzere toplam 22 baraj ve 19 hidroelektrik santrali yapılması planlanmıştır. Şu ana kadar 13 baraj ve 7 hidroelektrik santralinin yapımı tamamlanmıştır (www.gap.gov.tr).

Bir enerji ve sulama projesi olmaktan öte, bir entegre bölgesel kalkınma projesi olarak benimsenen GAP için 1987-1989 yılları arasında Master Planı hazırlanmıştır. GAP Master Plan önerileri doğrultusunda plan, program, proje koordinasyon ve izleme yapacak bir idare, 6 Kasım 1989 tarih ve 20334 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 388 sayılı KHK ile Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı (GAP) idaresi kurulmuştur (DPT, 2000a: 37).

GAP Bölgesi'nin sosyal yapı ve sorunlarına çözüm getirebilmek amacıyla sürdürülebilir kalkınmaya yönelik GAP Sosyal Eylem Planı hazırlanmıştır. Bu plan dahilinde bölgede yatırım yapmak isteyen yerli ve yabancı yatırımcıya danışmanlık

hizmeti vermek amacıyla, Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin ve Şanlıurfa’da Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri (GİDEM) ile kadın statüsünün yükseltilmesi ve kalkınma sürecine entegrasyonu amacıyla Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) kurulmuştur (DPT, 2000a: 40).

GAP Planı’nda, 1987-2005 yılları arasında bölgenin GSYİH’nın yıllık ortalama %6,8, kişi başına GSYİH’nın ise yıllık ortalama %3,7 oranında bir gelişme göstermesi hedeflenmiştir. Ancak 1987-1998 döneminde bölgede GSYİH yıllık ortalama %4,4, kişi başına GSYİH ise %1,4 oranında büyümüştür. 1987-1998 döneminde Türkiye genelinde yıllık ortalama büyüme hızı sanayide %4,6, tarımda %1,6 gerçekleşirken, GAP Bölgesinde ise sanayide %4,2, tarımda %4,6 oranında gerçekleşmiştir (DPT, 2000b: 18). Aşağıdaki tabloda plan bölgelerinin seçilmiş göstergelere göre karşılaştırılması verilmiştir.

Tablo 1.4: Plan Bölgelerin Seçilmiş Göstergelere Göre Karşılaştırılması

Değişken ve Yıl (2000)	Birim	GAP Bölgesi	DAP Bölgesi	Karadeniz Bölgesi	Türkiye
Toplam Nüfus	Kişi	6.608.619	6.137.414	8.439.213	67.803.927
Şehirleşme Oranı	%	62,69	53,05	49,03	64,9
Yıllık Nüfus Atış Hızı (1990-2000)	%0	24,79	13,75	3,65	18,28
Tarımda Çalışanların Oranı	%	61,35	66,41	66,1	48,38
Sanayide Çalışanların Oranı	%	7,06	3,26	7,29	13,35
Ticarette Çalışanların Oranı	%	6,21	4,44	5,97	9,67
Okur-Yazar Oranı	%	73,22	77,71	85,82	87,30
Bebek Ölüm Oranı	%0	48,33	53,36	42,33	43
KBGSYİH	TL	954	841	1396	1837
KB Kamu Yatırımı (1995-2000)	TL	213	266	244	248

Kaynak: Sinemillioğlu, O. (2009), “Sürdürülebilir Bölgesel Kalkınma ve Türkiye Süreci”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (27), s. 262.

Bölgesel uygulamalarla ilgili kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse; GAP, DOKAP, Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi, Zonguldak-Bartın Projesi, 1980’den sonra, bölgesel planlamanın ulusal düzeydeki örnekleridir. Bu projelerde göze çarpan nokta, bölgesel planlamanın işlevinin amacına hizmet etmediğidir. Diğer bir deyişle bu süreçte bölgesel planlama, bölgelerarası eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı hedeflerken, bölgelerarası dengesizliğin zayıflatılması amacına hizmet eden bir araç olarak görülmektedir. Bölgesel farklılıkların ortadan kaldırılması için devlet çeşitli

kriterlere göre belirlediği bölgelere, kısa sürede ekonomik olmasa bile, uzun sürede ekonomik olacak üretken yatırımları gerçekleştirmekle görevliydi. Böylece toplumsal yararı ön plana çıkaracak, geri kalmış bölgelere hem alt yapı yatırımları hem de ekonomik canlılığı sağlayacak üretken yatırımları sağlamak gerekiyordu. Altyapı yatırımları, ancak çok uzun dönemde verimli olabilecek yatırımlardır ve bu alana giren bir firmanın monopolcü duruma gelmesi söz konusu olabilirdi. Bu yüzden bu yatırımları devletin yapması bir zorunluluk olarak kabul görmekteydi. Ayrıca altyapı yatırımlarına ilişkin başka bir önemli özellik ise, alt yapı hizmetlerinde, yabancı sermayenin bu alana sokulmaması ilkesinin kabulüdür. Çünkü altyapının ulusal politika çerçevesinde yapılması, mülkiyetin ulusal girişimlere verilmesi görüşü benimsenmiştir.

Bölgesel planlara bakıldığında yukarıda belirtilen durumdan farklı yollar izlendiği görülmektedir. Örneğin DOKAP'ta altyapı hizmetlerinde Japonlar bulunmaktaydı. GAP örneğinde ise, kentsel ve kırsal altyapı hizmetlerinin sağlanmasında ABD'nin etkinliği bölgesel ölçekteki örneklerdir (Bayramoğlu, 2005: 92-93). Altyapı yatırımlarının yanı sıra yabancı üretken yatırımlarda yerel/bölgesel alanlara kaymıştır. Örneğin Gaziantep bölgesinde “İtalyan Organize Sanayi kurulmuştur” (Müftüoğlu, 2006: 134). Türkiye’de ekonomik liberalizasyonun başladığı 1980’lerin başından itibaren, yaşanan özelleştirmelerle birlikte, devletin altyapı yatırımlarındaki yatırımcı rolü de terk edilmiştir. Bu nedenle, iktisadi ve toplumsal yaşamda devletin rolünde meydana gelen önemli dönüşüm, bölgesel planlamalara da yansımıştır (Bayramoğlu, 2005: 93).

B. Avrupa Birliği Bölgesel Politikaları ve Türkiye'nin AB Bölgesel Politikalarına Uyumu

AB tarafından yapılan değerlendirmelerde, Türkiye aday ülkeler arasında en ciddi bölgesel sorunları yaşayan ülke olarak değerlendirilmektedir. Türkiye AB'ye aday ülke olarak, bölgesel politikalarını AB ile uyumlu hale getirmeye ve bölgelerarası dengesizlikleri gidermek üzere AB'nin kaynaklarından yararlanmaya çalışmaktadır (Uzay, 2005: 109). Bu bölümde Türkiye'nin bölgesel kalkınma

politikaları açısından önem taşıdığı için AB bölgesel politikaları kısaca açıklanacak ve daha sonra Türkiye'nin AB politikalarına uyumu incelenecektir.

1. AB'de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları

Bölgesel politikalar, AB'nin ilk kurulduğu yıllarda çok önemli bir alan olarak ele alınmasa da genişlemeler sonucunda önemi artmıştır. 1973 yılında gerçekleştirilen ilk genişlemeyle birlikte bütünleşme açısından bir sorun olarak görülen bölgesel farklılıkların artarak ortaya çıktığı izlenmiştir. Başarılı her genişleme Roma Antlaşmasındaki hedeflerden biri olan sürekli ve dengeli genişleme ilkesinin gerçekleşme olasılığını azaltmıştır. Avrupa Topluluğu'nda bölgesel farklılıklarının artması ortak pazar ve hatta topluluğun kendisi için de bir tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır (Kayasü ve Yaşar, 2006: 199-200).

1992 Maastricht Antlaşmasıyla AET, ekonomik bir birlik olmasının yanında siyasal birlik olma yolundaki hedefine ulaşmış ve AB ismini almıştır. Avrupa Birliği'ne dönüşen bütünleşmenin de ana hedeflerinden biri olan AB Bölgesel Politikası, 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması'nda yer almıştır. Maastricht anlaşmasında farklı bölgelerin kalkınma düzeyleri arasındaki dengesizliklerin ve az gelişmiş bölgelerin geri kalmışlığının azaltılması hedeflenmiştir (Kösecik ve Koçak, 2003: 1). Özellikle bazı üye ülkeler, Maastricht Antlaşması'yla Ekonomik ve Parasal Birliğin üçüncü aşamasına geçiş için getirilen "yakınlaşma kriterleri (convergence criteria)'nin" gereklerinin yerine getirilebilmesi için özel bir destek mekanizmasına ihtiyaç duymuştur. Bu amaçla, Maastricht Antlaşması'na ekli bir Protokolle bir "Uyum Fonu" oluşturulmuştur. Daha sonra, Amsterdam Antlaşması'nda da (madde 158-162), ekonomik ve sosyal yakınlaşma gereği vurgulanmış ve bu amaçla, yapısal fonlar ve uyum fonu ile bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmaya yönelik, daha önce getirilen yaklaşım güçlendirilerek korunmuştur (Akşahin, 2008: 18).

2004 Mayıs'ta gerçekleşen ve Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Güney Kıbrıs ve Malta'yı Birliğe dahil eden 5. genişlemeden sonra AB'de bölgelerarası dengesizlik iki katına çıkmıştır. Bölgesel gelişmişlik düzeyleri arasındaki farklılıkların giderilmesi amacıyla her bir AB üyesi devlet, kendine özgü bir bölgesel

politika geliştirmiştir (Koray, 2002: 46). AB'nin bölgesel kalkınma politikasında iki önemli kavram etkili olmuştur. Bunlar, dayanışma ve uyumdur. Birlik, bölgeler arasındaki uyum ve dayanışmayı sağlamak, gelir eşitsizliklerini azaltmak ve ekonomik entegrasyonu sağlamak için Bölgesel Politika'ya ihtiyaç duymuştur (Brasche, 2001: 25).

AB'nin Bölgesel Politikası, Birliğin ekonomik ve sosyal alanda uyumlu bir biçimde gelişmesi ve bütünleşmesini sağlamak, bölgelerarası gelir dağılımı farklılıklarından doğan istihdam ve gelişme sorunlarıyla mücadele etmek şeklinde tanımlanmıştır. Bölgelerarasındaki yapısal farklılıkları gidermek için, AB, Bölgesel Politika Kapsamında iki yöntem kullanmaktadır. Öncelikle Topluluğun ilk kurulduğu yıllarda oluşturulan ve giderek önemi artan  yapısal fon vardır. Bunlar, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ERDF), Avrupa Sosyal Fonu (ESF) ve Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (EAGGF) dur. Bu üç fonun yanı sıra, 1993 yılında oluşturulan Balıkçılık Alanında Mali Destek Sağlamaya Yönelik Araç ile AB yeleri arasında en az gelişmiş ülkeler olan Yunanistan, İşpanya, Portekiz ve İrlanda'nın evre ve ulaştırma amacıyla oluşturulan Uyum Fonu ile de mali destek sağlanmaktadır. Bölgesel Politika kapsamında kullanılan ikinci yöntem ise, bölgesel politikaların koordinasyonunu sağlamak için, ye ülkelerin ulusal düzeyde çeşitli alanlarda sağladıkları devlet yardımlarının denetlenmesidir (İKV, 2003: 62-63).

AB'ye ye ülkeler arasında bölgelerarası dengesizliği ortadan kaldırmak ve geri kalmış bölgelerin Birliğin sağladığı fonlardan yararlanmalarını ortak bir zeminde gerçekleştirmek amacıyla, ye ülkeler içinde bir bölgeleme sistemi oluşturulmuştur. Bu sistemle her bölgeye ait verilerin kararlaştırılabilir nitelikte olması ve bölgelerarası farkların belirlenmesi hedeflenmektedir. Bu sistem NUTS (Nomenclature of Territorial Units for Statistics-İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırılması) olarak adlandırılmaktadır. NUTS sistemi, AB ekonomik bölgesini en üstte 78, ikinci düzeyde 211, nc düzeyde 1093 bölgeye ayırmaktadır. Bunlara sırasıyla NUTS-1, 2 ve 3 bölgeleri adı verilmiştir. Yerel düzeyde NUTS-4 ve NUTS-5 olmak üzere iki yerel idari birim (LAU) tanımlamıştır (amur ve Gümüş, 2005: 147-148).

EUROSATAT NUTS sınıflandırmasının amaçlarını şu şekilde sıralamaktadır: Topluluk bölgesel istatistiklerinin toplanması, geliştirilmesi ve uyumlaştırılması; bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması ve son olarak topluluk bölgesel politikalarının çerçevesinin belirlenmesidir. Burada kastedilen, yapısal fonlardan yapılacak yardımlara uygunluğun değerlendirilmesi amacıyla, kalkınmada geri kalmış bölgeler NUTS-2 düzeyinde belirlenmektedir. Diğer öncelikli bölgeler ise NUTS-3 düzeyinde ele alınmaktadır (<http://epp.eurastat.eceurapa.eu>).

AB bölgesel kalkınma politikalarını bir takım hedefler temelinde tanımlamıştır. Bu hedefler amaçları doğrultusunda aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Elmas, 2006: 163-164):

Hedef 1: Gelişme düzeyi bakımından geri kalmış olan bölgeler bu kapsama alınmıştır. Kişi başına GSYİH'sı AB ortalamasının %75'inden daha az olanlar bu bölge kapsamında değerlendirilmektedir. Hedef 1 kapsamında, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ERDF), Avrupa Sosyal Fonu (ESF), Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (EAGGF) ile Balıkçılık Yönlendirme Mali Aracı (FIFG)'den yararlanılmaktadır.

Hedef 2: Bu kapsamda sanayinin gerilemekte olduğu bölgeler değerlendirilir. Bu bölgeler genellikle işsizlik ve sanayi sektöründeki istihdam oranlarının AB ortalamasının üzerinde olduğu ve sanayi sektöründeki işlerin yapısal nedenlerle azalmakta olduğu bölgelerdir.

Hedef 3: Birliğin tümündeki uzun dönemli işsizler, iş arayanlar ve işgücü piyasasının dışında kalma tehlikesiyle karşı karşıya olan nüfus bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Hedef 4: Birliğin tümündeki istihdam durumları sanayi ve üretim sistemlerindeki değişimlerin tehdidi altında olan işçiler bu hedef kapsamındadır.

Hedef 5 (a-b): Topluluğun tümündeki çiftçiler, balıkçılar ve üretim yapılarındaki değişimlerle karşı karşıya olan ürünlerin işlenmesi ve pazarlanmasında çalışanlar Hedef 5a kapsamındadır. Sosyo-ekonomik gelişme düzeyi düşük olan ve şu üç

ölçütten ikisini karşılayan kritik durumdaki kırsal yöreler (tarımda yüksek istihdam oranı, düşük tarımsal gelir düzeyi ve düşük bir nüfus yoğunluğu veya yüksek bir göç oranı olan bölgeler) Hedef 5b kapsamındadır.

Hedef 6: Nüfus yoğunluğu son derece düşük olan yöreler, yani kilometrekareye 8'den az kişinin düştüğü yöreler bu kapsamdadır.

Bu hedefler içinde Hedef 1, Hedef 2, Hedef 5b ve Hedef 6 doğrudan bölgelere yönelik iken, diğerleri Birliğin bünyesinde yaşanan diğer yapısal sorunlara ilişkindir. 2000-2006 döneminde hedef sayısı yukarıda belirtilen hedefleri de kapsayacak şekilde üçe indirilmiştir.

AB'nin bölgesel politikalarında en önemli kriter KBGSMH kriteridir. Bu kritere göre çıkartılan Avrupa haritasında ilgili bölgeler Hedef 1 kapsamında değerlendirilmekte ve fonların yaklaşık %70'i bunlara tahsis edilmektedir. Kişi başına gelirin Birlik ortalamasının (yaklaşık 19.000 \$), %75'inin altında olan bölgeler kriteri dikkate alınarak yapılan hesaplamalarda Türkiye'nin tümü Hedef 1 kapsamına girmektedir (Elmas, 2006: 165-166; Brasche, 2001: 32).

AB, kendi bünyesindeki ülkeler ile üye ülkelerde var olan bölgesel dengesizlikleri azaltıcı politikalar uygulamaya çalışırken bir yandan da bu politikaların maliyetine katlanmaya çalışmaktadır. AB'nin uzun dönemde bu tür maliyet unsurlarını tasfiye etmek durumunda kalacağı ya da azaltacağı beklenmektedir. Buna ek olarak AB'ye görece olarak daha az gelişmiş yeni üyelerin katılımı da dikkate alınır, üyeliği söz konusu olan Türkiye için önümüzdeki üyelik sürecinde bu tür bölgesel desteklerden yararlanma şansının geçmişe göre daha sınırlı olması beklenmektedir (Elmas, 2006: 166).

AB bölgesel politikaları ile ilgili genel bir değerlendirme yapıldığında; AB yerellikler düzeyinde kurumsallaşma, yönetim ve programlama kapasitesinin oluşturulmasını önemsemektedir. AB politikalarını belirleyen iki temel ilke olan sorumlulukların paylaşılması ve yerinden yönetim (decentralization) ile yerindenlik

(subsidiarity⁴) ilkeleri özellikle bölgesel politika alanında vurgulanmaktadır. Bu ilkeler doğrultusunda, 1990'lı yılların sonundan bu yana üye ülkelerde yerel yönetimlerin, yerelliklerdeki aktörlerin ve STK'ların katılımı önemli görülmekte ve Türkiye'nin bölgesel politikaları da buna göre düzenlenmektedir.

AB çerçevesinde son yirmi yıldır yerinden yönetimci bölgesel politikalara "her sorunu çözecek bir reçete" olarak yaklaşılmaktadır. Özetle, merkezi bir Avrupa gücünü engellemek, "Eurokrasi" adı verilen Birlik içinde oluşmuş bürokratik yapıyı yumuşatmak, yerel, kültürel ve etnik kimliklerin gelişmesini ve çeşitliliğini sağlamak, Birliğin olanaklarını daha etkin kullanmak ve bütünleşmiş bir Avrupa yaratmak gibi hem birbirine bağlı hem de birbirinden çok uzak amaçlar çerçevesinde bölge politikaları büyük bir önem kazanmıştır (Mengi, 2004: 52).

2. Türkiye'nin AB Bölgesel Politikalarına Uyum Sürecinde Yaşanan Gelişmeler

Türkiye'de 1960'lı yıllardan bu yana DPT tarafından gerçekleştirilen plan ve programlarla belirlenen kalkınma politikası, bölgesel farklılıkları azaltmak ve ekonomik kalkınmayı hızlandırmak olarak tanımlanmıştır. Ancak görece az gelişmiş yörelere yönelik yapılmış çoğu plan, program ve desteklerin çok başarılı olduğu söylenemez (Kayasü ve Yaşar, 2006: 206). 1 Ocak 1996'dan itibaren, Türkiye'nin Avrupa Gümrük Birliği'ne dahil olmasıyla birlikte, AB'ye üyeliğinin etkisiyle iktisat politikalarında yaşanan değişim bölgesel politikalarına da yansımıştır (Ünlü, 2006: 49).

1999 yılında Helsinki'de yapılan Avrupa Konseyi sonucunda Türkiye'nin AB üyeliğine adaylık süreci resmen başlamıştır. AB, Birliğe üyelik sürecinde olan

⁴ Subsidiarity sözcüğünün etimolojik kökeni Latince *subsidium* sözcüğüne dayanmaktadır. "Subsidium" Latince'de yardım, destek anlamına gelen askeri bir terimdir ve "sadece ihtiyaç anında savaşa katılan ihtiyat birlikleri, yedek birlikler" için kullanılmaktadır. Subsidiarity sözcüğü ise, toplumsal ya da siyasal işlerde eylem önceliğinin (bireye yakın) alt birimlere ait olması ve üst düzeylerin sadece yardım amacıyla, ikincil olarak müdahale etmesi anlamına gelmektedir. Bu kavram, AB gündemine ilk olarak Mart 1990'da Belçika'nın verdiği ve yerellik, demokrasi, verimlilik, uyum şeklinde belirlenen dört amacı öne çıkaran memorandumla gelmiştir. Belgede yerellik ilkesiyle, Topluluk merkez organlarının sadece en önemli politik konularla ilgilenmesi ve başka her şeyin yerel düzeydeki yönetimlere bırakılması öngörülmüştür (Özdiç, 2007: 54).

ülkelerin uygulayacakları bölgesel politikaya ilişkin beklentilerini, İlerleme Raporlarında ve Katılım Ortaklığı Belgesi'nde yer vermektedir.

AB Komisyonu, 1999 Türkiye İlerleme Raporunda Türkiye'nin bölgesel politikaları ile ilgili bir takım değerlendirmeler yapmıştır. Rapora göre; Türkiye tüm aday ülkeler arasında, en ciddi bölgesel sorunları yaşamakta olan ülkedir. Bunun nedenleri ise, Türkiye'de kişi başına düşen GSYİH rakamı ile AB ortalaması arasındaki farktır, ikinci neden ise nüfusun büyüklüğüdür. Ayrıca, Türkiye'nin uyguladığı bölgesel politikalar merkezi planlama sistemi çerçevesinde uygulanmaktadır. Bu nedenle, bölgesel boyut, kamu yatırım bütçesinin önceliklerinde açıkça dikkate alınmamaktadır (1999 İlerleme Raporu, 2000: 84). Kısacası, Türkiye'de bölgesel sorunlar önemli boyutlarda ve ciddi nitelikte olduğu halde, bunlara yönelik etkin bir politika olmadığı belirtilmiştir. Bölgeler arasındaki büyük farkları kapatmaya yönelik, Topluluk standartlarıyla uyumlu bölgesel politikanın güçlendirilmesi ve modernize edilmesine öncelik verilmesi gerekmektedir. Bunun için, kalkınmada geri kalmış bölgelere anlamlı düzeyde kamu yatırımı açıkça tahsis edilmeli, böylece insan kaynaklarına yatırımlar arttırılmalı, alt yapı farkları azaltılmalı, özel yatırım için elverişli bir ortam yaratılmalı ve hayat şartlarında anlamlı bir iyileşme sağlanmalıdır.

AB Komisyonu'nun yukarıda özetlenen tespitleri, kuşkusuz AB'nin kendi mevzuatı ve uygulamaları çerçevesinde yapılmıştır. Dolayısıyla, bu tespitler, Türkiye için hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesine, Türkiye'nin kısa ve orta vadede atması gereken adımlar olarak yer almıştır (www.tobb.org.tr/raporlar/abbyf.html).

2003 yılında Türkiye için yayımlanan Katılım Ortaklığı Belgesi'nde "Bölgesel Politika ve Yatırım Araçlarının Koordinasyonu" başlığı altında, bölgesel politika alanındaki öncelikler kısa ve orta vadede olmak üzere iki grupta toplanmıştır. Kısa vadede:

- Ulusal kalkınma planı ve NUTS 2 düzeyinde bölgesel kalkınma planları ve istatistiklerin hazırlanması ile birlikte bölgesel farklılıkları azaltmayı amaçlayan bir ulusal ekonomik ve sosyal uyum politikasının geliştirilmesi ve bunun içinde yasal çerçevenin kabul edilmesi,

- Bölgelere yönelik kamu yatırımlarına ilişkin öncelik kriterlerini ortaya koyan çok yıllık bütçeleme usullerinin oluşturulması,
- Bölgesel kalkınmayı yürütecek idari yapıların güçlendirilmesi.

Katılım Ortaklığı Belgesinde orta vadede; Bölge kalkınma planlarını uygulamak üzere NUTS 2 düzeyinde bölge birilerinin kurulması istenmektedir (<http://www.abgs.gov.tr>).

Katılım Ortaklığı Belgesinde öngörülen istatistik bölgeleri, üç düzeyli olarak, 22 Eylül 2002 tarihli ve 24884 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Türkiye üç düzey bölgeye ayrılmıştır. Birinci düzeyde 12, ikinci düzeyde 26, üçüncü düzeyde 81 bölge oluşturulmuştur (2003 Yılı İlerleme Raporu, 2004: 100). Nisan 2003’te hazırlanan Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı Taslağı’nda “İstatistik Bölge Düzeyi -2 ” kademesinde Bölge Kalkınma Ajansı adlı yapılar kurulacağı belirtilmiştir (Güler, 2003: 19). Bölge Kalkınma Ajansı adlı örgütlenme, bu çerçevede geliştirilen, Kademe-2’nin yönetimi olarak getirilmektedir. Kademe-2, ülke toprakları üzerinde yaratılan ve kapsama alanları nehir havzaları ile benzerlik taşıyan 26 adet bölge birimi anlamına gelmektedir (Samırkaş, 2005: 210).

Bakanlar Kurulu’nun 28.08.2002 tarihli kararnamesinin ekinde yer alan Madde 3’de “Düzyey 3” kapsamındaki İstatistiki Bölge Birimleri 81 adet olup il düzeyindedir. Her il İstatistiki Bölge Birimini tanımlamaktadır. “Düzyey 2” İstatistiki Bölge Birimleri Düzyey 3” kapsamındaki komşu illerin gruplandırılması sonucu tanımlanmış olup, 26 adettir. “Düzyey 1” İstatistiki Bölge Birimleri ise Düzyey 2” İstatistiki Bölge Birimlerinin gruplandırılması sonucu tanımlanmış olup, 12 adettir⁵.

Türkiye’de bölge politikalarının yeniden oluşturulmasına ilişkin olarak kurumsal düzenlemelere ilişkin çalışmalar da başlatılmıştır. Merkezi ve bölgesel düzeyde iki kademeli bir kurumsal yapının oluşturulması hedeflenmektedir. Merkezi

⁵ 28 .8. 2002 tarihli ve 4720 Sayılı Kararnamenin Eki.

Daha Fazla Bilgi İçin Bkz: Karar Sayısı:2002/4720 Bölgesel İstatistiklerin Toplanması, Geliştirilmesi, Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Analizlerinin Yapılması, Bölgesel Politikaların Çerçevesinin Belirlenmesi ve Avrupa Birliği İstatistik Sistemine Uygun Karşılaştırılabilir İstatistiki Veri Tabanı Oluşturulması Amacıyla Ülke Çapında İstatistiki Bölge Sınıflandırılmasının Tanımlanmasına İlişkin Hakkında Karar, (<http://www.rega.basbakanlik.gov.tr>.)

düzyeyde; DPT, Merkezi Finans ve İhale Birimi (MFİB), AB Genel Sekreterliği (ABGS) ve Ulusal Fon (UF); bölgesel düzeyde ise Hizmet Birlikleri ve Bölgesel Kalkınma Ajanslarıdır. Bunlar 58. hükümetin ‘Acil Eylem Planında’ yer almaktadır. Bu planda yer alan aşağıdaki paragraf küreselleşme düzleminde bölgesel politikalara bakış açısındaki anlayış değişmesinin, Türkiye’deki yansımalarını net olarak verirken, AB’ye uyum çalışmalarını da içermektedir (Elmas, 2006: 160).

“Kaynakların merkezden dağılımı bu güne kadar bir yandan gereksiz ve verimsiz yatırımların yapılması yoluyla kaynak kullanımında israfı neden olurken, aynı zamanda bölgeler arasında ve iller arasında gelişmişlik farklılıklarının artmasına da yol açmıştır. Kaynakların yerinde ve daha etkin kullanılması, iller arası gelişmişlik farklılıklarının azaltılması ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesini sağlamak amacıyla AB İstatistik Bölge Düzeyleri (NUTS) dikkate alınarak alt bölge düzeyinde yeni hizmet bölgeleri ve birimleri oluşturulacaktır. Bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını azaltıcı politikalar merkezi yönetim tarafından, iller arası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesine yönelik çalışmalar ise hizmet bölgeleri tarafından yürütülecektir. Bu sistemde merkezden doğrudan yerel düzeyde küçük ölçekli projelere ödenek tahsis edilmeyecek, yerel ihtiyaçlara göre Bölgesel Kalkınma Ajansları yatırımları organize edecektir” (AEP, 2003: 34-35).

Türkiye’de son yıllarda DPT tarafından hazırlanan plan ve programlarda, (2004-2006 yılını kapsayan Ön Ulusal Kalkınma Planı ve 2006-2008 yılını kapsayan Orta Vadeli Program) bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermek, AB’nin sağlayacağı fonlardan yararlanmak ve AB bölgesel politikalarına uyum sağlayacak şekilde bölgesel politikalar oluşturmaya çalışmaktadır. AB mali işbirliği kapsamında, DPT bölgesel kalkınma programları hazırlanmaktadır. Bu kapsamda geliştirilen programlar ve kapsadıkları iller şöyledir: Doğu Anadolu Kalkınma Programı (Van, Hakkari, Muş ve Bitlis), Doğu Anadolu Programı II (Erzurum, Erzincan ve Bayburt), Yeşilirmak Havzası Programı (Samsun, Amasya, Çorum ve Tokat), Kastamonu-Sinop-Çankırı Kalkınma Programı, Konya-Karaman Kalkınma Programı ve Kayseri Sivas-Yozgat Kalkınma Programıdır (Uzay, 2005: 120-121).

Yukarıda belirtilen bölgesel kalkınma programlarının dışında Yunanistan ve Bulgaristan ile başlatılmış olan sınırötesi işbirliği programları da bulunmaktadır. *Bulgaristan ile Sınırötesi İşbirliği Programının kapsamında*; Türkiye tarafında Edirne ve Kırklareli illeri ile Bulgaristan tarafında Hasköy, Yambol ve Burgaz idari yerleşme birimleri yer almaktadır. Programın amacı; Türkiye-Bulgaristan arasındaki

sınır bölgesinin, yerel/bölgesel kalkınma alanında sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde desteklenmesi ve geliştirilmesi, bu ağlar ile AB ağları arasında bağlantı kurulmasının teşvik edilmesi olarak belirlenmiştir. *Yunanistan İle Sınırötesi İşbirliği Programı*; Türkiye ile Yunanistan'ın sınır illeri arasındaki işbirliğini AB kaynaklarıyla desteklemek ve geliştirmek üzere başladığı belirtilmiştir. Program Türkiye tarafından Yunanistan ile kara ve deniz sınırı bulunan Aydın, Balıkesir, Çanakkale, Edirne, İzmir ve Muğla illeri olmak üzere 6 ili kapsamaktadır. Bu programın amacı, komşu bölgeler arasında sınırötesi işbirliği, ortak gelişme stratejileri yoluyla sınırötesi sosyal ve ekonomik merkezlerin geliştirilmesi olarak açıklanmaktadır (Turan, 2005: 177-178; www.abgs.gov.tr). AB bağlamında Türkiye'de yapılan düzenlemelerde bölgeselciliğe küreselleşme-yerelleşme bağlamında oluşan yeni bakış açısının dolayısıyla yeni bölgeselcilik anlayışının yansımalarını gözlemek mümkündür (Elmas, 2006: 60).

3. Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları

Türkiye'de, DPT tarafından yapılan çalışmalarda, Düzey 2 Bölgeleri birer "plan bölge" olarak kabul edilmiş ve bu doğrultuda 26 plan bölgenin kurumsallaşmasını sağlamak üzere Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın oluşturulması için çalışmalara başlanmıştır (Yılmaz vd., 2007: 158). Bu yönde yapılan çalışmaların sonucundaysa, 25 Ocak 2006 tarihinde kabul edilen 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Kanun'un 1. Maddesinde, Kalkınma Ajanslarının; "*kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma plânı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgelerarası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak*"⁶ üzere oluşturulacağı belirtilmektedir.

Yukarıdaki tanımlamadan Türkiye'deki Kalkınma Ajanlarının hedefler bakımından dünyadaki diğer birçok ajansla uyum gösterdiği anlaşılmaktadır. Çünkü,

⁶ 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun, <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/kalkinmaajans/5449SayiliKanun.pdf>, (Erişim Tarihi:10.07.2010).

kamu, sivil ve özel kesim ortaklığını geliştirmek, yerel potansiyeli ortaya çıkarmak ve bu potansiyele ilişkin ulusal hedeflerle uyumlu olarak, bölgenin gelişmesini hızlandırmak, bölgelerarası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak dünyadaki birçok Kalkınma Ajansının hedefleri arasındadır. Ayrıca dünyadaki Ajanslarda öne çıkan bölgenin rekabet gücünün arttırılmasına yönelik faaliyetler 5449 sayılı kanunun 5/g maddesinde de yer almaktadır (Özer, 2010: 398).

Türkiye’de BKA’ların kuruluş çabalarına ve bunların uygulama örneklerine yönelik ilk çalışmalar; 2006 yılında kurulan, TR62 Düzey 2 Bölgesi’nde Adana ili merkez olmak üzere Adana ve Mersin illerini kapsayan Çukurova Kalkınma Ajansı ile İzmir ilini kapsayan TR31 Düzey 2 Bölgesi’nde İzmir Kalkınma Ajanslarıdır. (Uzay, 2005: 121). Bu ajanslar dışında 2008 yılı sonu itibariyle İstanbul, Konya, Samsun, Erzurum, Van, Gaziantep, Diyarbakır ve Mardin Kalkınma Ajansları resmi olarak kurulmuştur. 2008’den günümüze kadar kurulan BKA’lar; Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA; Bitlis, Hakkari, Muş ve Van illerini kapsamaktadır.), Orta Anadolu Kalkınma Ajansı (ORAN; Kayseri, Sivas, Yozgat), Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı (OKA; Tokat, Amasya, Çorum, Samsun), Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (MARKA; Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya, Yalova), Güney Marmara Kalkınma Ajansı (GMKA; Balıkesir, Çanakkale), Mevlana Kalkınma Ajansı (Konya, Karaman), Kuzey Ege Kalkınma Ajansı (KEKA; Afyonkarahisar, Manisa, Uşak), İpekyolu Kalkınma Ajansı (Gaziantep, Adıyaman, Kilis), Bursa-Eskişehir-Bilecik Kalkınma Ajansı (BEBKA), Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (BAKKA; Zonguldak, Bartın, Karabük), Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı (BAKA; Isparta, Burdur, Antalya), Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı (DOĞAKA, Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye), Dicle Kalkınma Ajansı (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt), Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı (KUDAKA; Erzurum, Erzincan, Bayburt), Karacadağ Kalkınma Ajansı (Diyarbakır, Şanlıurfa), Trakya Kalkınma Ajansı (Tekirdağ, Kırklareli, Edirne), Güney Ege Kalkınma Ajansı (GEKA; Denizli, Aydın, Muğla), Ankara Kalkınma Ajansı, Ahiler Kalkınma Ajansı (Nevşehir, Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Niğde), Fırat Kalkınma Ajansı (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) ve Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA, Kars, Ağrı, Ardahan, Iğdır)dir.

Türkiye’de 26 Düzey 2 bölgesinde Kalkınma Ajanslarının kuruluşu tamamlanmış olup 2011 itibariyle hepsi faal durumdadır. Kalkınma Ajanslarının ilk örnekleri, Türkiye’de BKA’lar gibi görünse de, benzer oluşumlara ilk olarak GAP kapsamında 1997’de faaliyete başlayan Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri (GİDEM) örnek verilebilir. BKA’ların tüm fonksiyonlarını yerine getirmeseler bile, esnek politika araçlarını kullanabilen bir BKA modeli olarak tanımlanabilmektedirler. Bölge’de yatırımların arttırılması, girişimciliğin yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi amacıyla yerli ve yabancı girişimcilere danışmanlık hizmeti vermek üzere Adıyaman, Diyarbakır, Mardin ve Şanlıurfa illerinde kurulan GAP-GİDEM’ler, özellikle imalat sanayine yönelik, küçük ve orta ölçekli işletmelerin girişimcilik, yönetsel ve operasyonel kapasitelerinin geliştirilmesi amacıyla faaliyet göstermektedirler (Çalışkan, 2010).

BKA’ların bölgesel politikaların geliştirilmesi ve kalkınma stratejisi yaratma gereğiyle hayata geçirilmesi, Türkiye için olumlu bir gelişme olarak kabul görürken, beraberinde getirdiği bir takım endişe ve eleştiriler de tartışma konusu olmuştur. Türkiye’de BKA’ları faaliyete geçirme çabaları, kurulan ya da kurulmakta olan BKA’lar incelendiğinde, bölgenin gelişmesini sağlamaktan çok AB tarafından sağlanan fonlardan yararlanmak için kurulduklarını söylemek mümkündür (Uzay, 2005: 124). Bu bağlamda, BKA’lara yönelik temel endişe ve eleştiriler aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Yılmaz vd., 2007:157-163; Çalışkan, 2010):

İstatistiksel Bölge Birimleri’nin tanımlanmasında kullanılan nüfus, bölgesel kalkınma planları, illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması, temel istatistiki göstergeler ve coğrafi konum gibi temel faktörler dikkate alındığında İstatistiksel Bölge Birimi ayrımlarının kendi içinde birtakım tutarsızlıklar taşıdığı görülmektedir. Özellikle Bölgesel Kalkınma Ajansları’nın kurulacağı Düzey 2 birimlerinin merkez kentleri ile buldukları düzey içindeki diğer kentler arasında ortaya çıkan bu durum, 26 adet Düzey 2 biriminin 7’sinde (Aydın, Trabzon, Malatya, Erzurum, Şanlıurfa, Mardin ve Ağrı Alt Bölgeleri) net olarak gözlemlenebilmektedir. Bu 7 birimin her birinde, sosyo-ekonomik gelişmişlik, temel istatistiki göstergeler ve çevresel bağlantılar yönünden üstün kentlerin, merkez kent olarak kabul edilmemiş olması ve asıl belirleyici kriterin il nüfusları olması bu konudaki tartışmaların kaynağını

oluşturmaktadır. Örneğin TRA2-Ağrı Alt Bölgesi⁷;’nde merkez kent olarak belirlenen Ağrı ili sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında 81 il içinde 80. sırada yer alırken, diğer tüm iller ondan görece üstün olmalarına karşın merkez kent Ağrı seçilmiştir.

BKA’ların örgütlenme yapısı bakımından kamu, özel sektör ve STK biçiminde üçlü bir yapıda, devletin düzenleyici olması beklenirken, sermayeyi elinde bulunduran yerli ve yabancı özel sektörün, yatırımlara yön verici olması ve kamu yararını ne ölçüde gözeteyeceği önemli bir soru işareti doğurmaktadır.

Fiziki ve sosyal avantajlara sahip bölgelerde kurulacak Kalkınma Ajansları’nın gelir, bilgi birikimi, yeterli teknik personel ve politik güç gibi birçok avantaja sahip olacakları ve oluşacak yapısal güçleri düşünüldüğünde, kuruldukları bölgelerin zamanla daha da çekici hale gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Bunun sonucunda tıpkı kalkınmada öncelikli yöreler ve teşvik politikalarında olduğu gibi; yatırımcı, kendisine birçok kolaylık sağlanmasına karşın dezavantajlı bölgelere gitmek istemeyecektir. Bunlar arasında dezavantajlı bölgelerde yatırım gerçekleştirecek olanların çeşitli teşvikleri de arkasına almasına karşın, diğer bölgeler ile rekabet etmekte çok zorlanacağını ifade etmek mümkündür. Böylece, başta İstanbul ve İzmir Kalkınma Ajansları olmak üzere, bölgesel gelişmede hız kazanacak yapılanmalar, gelişmiş kent merkezleri ve yakın çevrelerinde görüleceği tahmin edilmektedir.

Ajansların gelir kaynaklarından sadece merkezi bütçeden ayrılan kısmı nüfus, gelişmişlik düzeyleri ve performans değerlendirmesi ölçütlerine göre paylaşılacaktır. Ölçütlerin dengeyi sağlayacak yeterlilikleri olsa bile; Türkiye üzerinde bu ölçütlere konu olan değerlerin, dengesiz dağılımının çeşitli zorlukları ortaya çıkartacağı düşünülmektedir. Örneğin; ülkenin en gelişmiş bölgesi olan İstanbul İli’nin tek başına kuracağı Kalkınma Ajansı’nın hizmet edeceği nüfus, en geri kalmış bölgeler olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da kurulacak 7 ajansın hizmet edeceği toplam nüfusla neredeyse aynıdır. Gelişmişlik düzeyi ölçütüne göre

⁷ TRA2-Ağrı Alt Bölgesi’ni kapsayan iller; Ağrı, Kars, Iğdır ve Aradahan’dır. 2003 yılı sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında Kars 67., Iğdır 71., Ardahan 70. ve Ağrı’da 80. sıradadır. 2010 yılı verilerine göre, Ağrı ili yerini korumaktadır (Bkz: Tablo 2. 17).

denge sağlanmaya çalışılırken, nüfus ölçütünün bu durumu bozma tehlikesi söz konusu olabilir.

BKA'ların genel yapılarına bakıldığında bazı temsil sorunları da göze çarpmaktadır. Tek ilden oluşan bölgelerdeki ajanslarda sivil kesimi temsil için Yönetim Kurulu'na seçilecek üye sayısı üç olarak belirlenmekte, ancak özel sektör ile sivil toplum kuruluşları arasında nasıl paylaşılacağı belirtilmemektedir. Özel sektörün bir şekilde ticaret ve sanayi odaları vasıtasıyla temsil edildiği kabulünden yola çıkılırsa, söz konusu üç üyenin de özel sektörden seçilmesi durumunda sivil toplumun temsil edilemeyeceği bir yapı ile karşılaşmak mümkündür. Bu durum, kalkınma ajanslarının yapılandırılmasında sermaye ağırlıklı bir temsil sisteminin benimsenmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

TURİZM SEKTÖRÜNÜN EKONOMİK AÇIDAN ÖNEMİ VE BÖLGELERARASI GELİŞMİŞLİK FARKLILIKLARINI GİDERMEDEKİ ETKİSİ

I. Ekonomi ve Turizm İlişkisi

Turizm, II. Dünya Savaşı'ndan sonra tüm dünyada ekonomik bir olgu olarak önemini hızla arttıran bir sektördür. Özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında, ülke ekonomilerinin karşılaştığı ulusal ve uluslararası ekonomik sorunların çözümünde ve darboğazların aşılmasında turizm, dinamik ekonomik özellikleri ile adeta bir çıkış noktası olmuştur (Karagöz, 2008: 154). Gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede turizm ekonomik büyümenin ve gelişmenin en önemli kaynaklarından biri olarak görülmektedir (Jayawardena ve Ramajeasing, 2003: 269). Turizm, döviz kazandırıcı, yabancı sermayeyi teşvik edici, istihdam arttırıcı özelliklerinin yanı sıra artık ülkeler için yoksulluğun azaltılmasında kullanılan önemli bir araç olarak görülmektedir (Zhao ve Ritchie, 2007: 119).

Diğer yandan turizm ve seyahat endüstrisi (ulaştırma, konaklama, yeme-içme ve eğlence) dünyada en fazla iş sahası yaratan sektörlerden biridir. Dünya genelinde 200 milyondan fazla kişinin çalıştığı bu sektör, toplam istihdamın %8'sini oluşturmaktadır. Son yıllarda küresel turist akımı ve turizmden elde edilen gelirler istikrarlı bir şekilde artmaktadır. 2010 yılında, uluslararası turist akımı 935 milyon kişiye ulaşmış ve elde edilen turizm geliri yaklaşık 900 milyar Dolar olmuştur. Bu bölümde turizm sektörünün yapısı, özellikleri ve ekonomik etkileri açıklanmaktadır.

A. Turizm Sektörünün Yapısı ve Özellikleri

Turizm sektörü çok kesin sınırlarla tanımlanmamakla birlikte, kendine özgü bazı yapısal özellikleri bulunmaktadır. Turizmin ekonomik yapısını, olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkisini kavrayabilmek için bu özelliklerin neler olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Turizmin sektörel özelliklerini aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Olalı ve Timur, 1986: 16-17; Bahar ve Kozak, 2008: 53):

Turizm sektörü, bilindiği gibi, hizmetler sektörü içinde yer almaktadır ve taşıdığı özellikler nedeniyle, diğer birçok alt sektörle de ilişki içindedir. İç ve dış turiste yönelik arz edilen mal ve hizmetler, çok sayıda faaliyet dalı tarafından üretilmektedir. Bir turistin ülkeye ayak basmasından itibaren ayrılışına kadar geçen süre içerisinde gereksinim duyacağı mal ve hizmetleri üretmekle sorumlu olan birçok sektör ve işletme bulunmaktadır. Bunların bir kısmı yeme-içme, ulaştırma, eğlence vb. gibi turistlere doğrudan hizmet sunan sektörler olurken, diğer bazıları da dolaylı olarak katkıda bulunmaktadır. Bankacılık, inşaat, sanayi vb. gibi.

Turizm, görünmez bir ihracat sektörüdür. Bir turistin tüketim amaçlı olarak yapmış olduğu yeme-içme vb. amaçlı harcamalar, döviz getirici etkisi nedeniyle, sanki yurt dışına mal ihracı yapılmış gibi işlem görmektedir. Turizm sektörünün bu özelliği, özellikle ödemeler bilançosu açık veren döviz sıkıntısı çeken ülkeler için bu sektörü vazgeçilmez kılmaktadır.

Teknolojideki önemli gelişme ve ilerlemelere karşın, turizm sektörü hala emek yoğun bir sektördür. Emek yoğun üretim tekniği nedeniyle sektörün istihdama katkısı büyüktür. Turizmin yapısı gereği, sektörde faaliyet gösteren firma ve işletmeler faaliyetlerini eksik piyasa koşullarında sürdürmektedir. Turizm özellikle oligopolistik piyasa özelliklerinin en yoğun yaşandığı üretim alanlarından biridir (Baum vd., 1995: 501). Bugün Avrupa seyahat pazarının %75'i, 10 büyük seyahat grubunun kontrolü altındadır. İçlerinde TUI, Airtours, Kuoni, Sun International ve GVI gibi firmaların bulunduğu grup var olan kaynaklar ile en yüksek karı elde etme çabasıdadır (Yağcı, 2003: 142). Benzer şekilde, konaklama sektöründeki dört ve beş yıldızlı oteller için daha çok oligopol piyasasının şartları geçerli iken, daha az yıldızlı oteller için monopollü rekabet piyasasının şartları geçerlidir. Bunun nedeni ise, turizm ürününün homojen değil, heterojen bir özellik içermesinden kaynaklanmaktadır.

Turizm siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelere de duyarlıdır. Başta terör ve savaş olayları ile doğal afetler olmak üzere siyasal, politik ve ekonomik istikrarsızlıklardan, hükümet bunalımlarından vb. olumsuz olaylardan çok çabuk etkilenen risk ortamı yüksek bir sektördür. Özellikle son yıllarda yaşanan bazı terör,

salgın hastalık, doğal afet gibi bir takım olayların gerek bölge turizmi gerekse uluslararası turizm hareketleri üzerinde olumsuz etkiler yaptığı bilinmektedir. Örneğin, UNWTO'nun 2009 yılı değerlendirmelerine göre, 2008 yılında ABD'de başlayan küresel finans kriz ile Meksika'da baş gösteren ve tüm dünyaya yayılan H1N1 (domuz gribi) virüsünden dolayı, turizm sektöründe 2008 yılına göre %7 düşüş söz konusudur (UNWTO, 2009).

Turizm sektörünün diğer bir özelliği de, turistik tüketimin zorunlu olmayan (lüks, kültürel vb.) ihtiyaçları gidermeye yönelik olmasıdır. Dolayısıyla kişilerin turizm talebi, kişisel kullanılabilir gelire bağlıdır. Turizmin zorunlu olmayan ihtiyaçları karşılaması ve turistik ürünlerin ikame olanağının fazla olmasından dolayı, turizm talebinin fiyat esneklik değeri birden büyüktür. Diğer sektörlerdeki, bir malın arz ve talebinde (fiyatı, gelir, teknoloji, tüketici tercihleri vb.) ekonomik faktörler etkili iken, turizm arz ve talebinde, temel ekonomik faktörlerle birlikte, gelenek/görenekler, sosyal, psikolojik, politik ve yasal faktörler, moda vb. unsurlar da önemli rol oynamaktadır.

Turizmin sektörünün dikkat çekilmesi gereken diğer bir özelliği ise, turizm harcamalarının tam ve kesin bir ölçümünün yapılamaması, turizmle ilgili diğer ikincil verilerin de yetersizliği nedeniyle istatistiksel bilgilerin daha çok turistlerle yapılan anketler sonucu elde edilen birincil verilere dayanması ve turizmin ulusal ekonomideki yerinin tam olarak ortaya konulmamasıdır. Bu durum, turizm ile ilgili sağlıklı ve yeterli veri elde edilmesini, turizmin ekonomik anlamdaki tüm etkilerinin ölçülmesini ya da araştırılmasını zorlaştırmaktadır (Olalı ve Timur, 1986: 16-17; Bahar ve Kozak, 2008: 54-55).

II. Turizmin Ekonomik Etkileri

Turizm, tarihsel, sosyal ve kültürel boyutları olan bir olgu olsa da en fazla ekonomik yönüyle ele alınan toplumsal bir faaliyettir (Kar vd., 2004: 88). Turizm, boş zaman ve tasarrufun nasıl kullanılacağına ilişkin ekonomik bir kararla başlayan ve yatırım, tüketim, istihdam, dışsıtım ve kamu gelirleri gibi ekonomik yönleri bulunan bir sosyo-ekonomik olaydır (Kozak vd., 2001: 8).

Bir ülkede turizmin gelişmesi değişik alanlarda farklı fayda ve maliyetler yaratmaktadır. Bu farklılıklar turizme açılan bölgelerin ve ülkelerin ekonomik yapılarına ve koşullarına göre değişiklik göstermektedir. Turizmin ekonomik etkileri bakımından GÜ ve GOÜ arasında büyük farklılıklar göze çarpmaktadır. Uluslararası turizm hareketlerine bakıldığı zaman, en fazla turist çeken ve turist gönderen ülkelerin gelişmiş Batı ülkeleri olduğu görülmektedir. GÜ turizmden elde etmiş olduğu döviz gelirleri, GOÜ'lerden daha fazladır. Ancak, birçok GOÜ için turizmden sağlanan belirli miktardaki turizm geliri, o ülkelerin ekonomik büyüme ve gelişmeleri için daha da önemli olmaktadır. Bunun nedenlerine bakıldığında, GOÜ'lerde, genellikle ulusal gelir düşük, gelir dağılımı dengesiz, işsizlik büyük boyutlarda ve endüstriyel gelişme de zayıftır. Bu ülkeler, ihracat gelirleri açısından tarım sektörüne büyük ölçüde bağımlılık göstermektedir. Benzer şekilde bu ülkelerde üretim ve hizmet endüstrisinde yabancı sermaye oranı oldukça düşük olmaktadır. Yine bu ülkelerde turistik dövizlerin ülke ekonomisine enjeksiyonun (turistik harcamalar ya da yabancı sermaye yatırımları olarak) ülke ekonomisi üzerinde oldukça önemli etkiler göstermesi beklenmektedir. Bu etkiler, özellikle gelir dağılımında dengesizliğin giderilmesi, istihdam olanaklarının ve kişi başına düşen gelirlerin arttırılması, ödemeler bilançosu açıklarının kapatılması gibi olumlu etkiler olmaktadır (İçöz ve Kozak, 2002: 167; Bahar ve Kozak, 2008: 61-62).

Turizmin yarattığı ekonomik sonuçlar genel olarak makro düzeyde ülkeleri etkilemekte ve bu da iki şekilde kendini göstermektedir. Bunlardan birincisi parasal (moneter) nitelikli etkilerdir. Bu etkiler; döviz arzını artırarak ödemeler bilançosu açıklarını azaltması, milli paraya değer kazandırması, turizm gelirlerinin tekrar dağılımı yoluyla ekonominin canlanması, devletin vergi gelirlerini artırıcı rolü ve iç fiyatlar üzerindeki etkileri gibi belli başlı parasal etkileridir. Turistik harcamaların yarattığı diğer bir etkide, reel ekonomik etkilerdir. Bunlar ekonomideki üretim ve istihdam artışıdır. Genellikle turizm nedeniyle yaratılan istihdam, altyapının gelişmesi, yatırımların artması ve diğer sektörler üzerinde etki olarak kendini göstermektedir. Turizmin makro etkileri yanında reel ücretler ve fiyatlar üzerinde etkisi, içsel ve dışsal ekonomilere etkisi gibi mikro düzeyde de etkileri vardır (İçöz ve Kozak, 2002: 167).

Turizm özellikle belirli bir potansiyele sahip GOÜ'ler için vazgeçilmez bir sektör olarak görülmektedir. Ancak turizmin yaratacağı olumlu etkilerin yanında, ülkeye getireceği bir takım maliyetleri de bulunmaktadır. Ülkeler, enflasyon, fırsat maliyeti, ithalat gibi bazı olumsuz etkileri de dikkate almak zorundadır. Çalışmanın bu bölümünde turizmin ekonomik anlamdaki, olumlu ve olumsuz etkileri makro ve mikro düzeyde incelenecektir.

A. Turizmin Olumlu Ekonomik Etkileri

1980'li yıllardan itibaren ekonomik ve kitlesel bir olgu haline gelen turizmin özellikle gelişmekte olan ülke ekonomileri üzerindeki olumlu etkileri, turizmin ekonomik yönünü ve önemini daha da ön plana çıkarmıştır. Dünyada en hızlı gelişen sektörlerden biri olan turizmin herkes tarafından kabul gören olumlu ekonomik etkileri aşağıda sırasıyla incelenecektir.

1. Turizmin Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya Etkisi

Turizm, milli gelirin göstergesi olan, Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın (GSYİH) artmasına katkıda bulunmakta ve aynı zamanda GSYİH'da meydana gelen değişimlerden etkilenmektedir. Turistik ürün üretimi, kuşkusuz milli gelirin artmasına katkıda bulunmaktadır. Bu üretim miktarı (mal ve hizmet) ne kadar yüksek olursa milli gelire sağlayacağı katkıda o derecede önemli olmaktadır. Bir bölgeye gelen turistlerin günlük yaşantısını sürdürmek için yapmış olduğu harcamalar; konaklama, yeme-içme, eğlence, ulaşım, alışveriş vb., o ülkenin turistik ürünün parasal değerini oluşturmaktadır (Akkaya, 1986: 248). Başka bir ifade ile turistlerin yaptığı harcamalar genelde yerli ülkenin turizm gelirini özelde ise, bölge ya da yöre insanının gelirini ve ücretini oluşturmaktadır. Tablo 2.1' de Dünya'da en fazla turizm geliri elde eden ilk 10 ülkenin turizm gelirleri ve turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payı gösterilmektedir.

Tablo 2.1: Turizm Gelirlerinin* GSYİH İçindeki Payı (%)

ÜLKELER	2000		2002		2004		2006		2008	
	Turizm Geliri	%	Turizm Geliri	%	Turizm Geliri	%	Turizm Geliri	%	Turizm Geliri	%
ABD	118.6	1.19	101.8	0.96	112.8	0.95	85.7	0.64	110.1	0.76
İspanya	33.8	5.81	37.4	5.43	51.1	4.89	51.1	4.14	61.6	3.85
Fransa	31.0	2.32	32.4	2.22	40.7	1.97	46.3	2.04	55.6	1.94
İtalya	28.7	2.61	28.2	2.30	37.9	2.19	38.1	2.04	45.7	1.98
Çin	17.3	1.44	21.7	1.49	27.8	1.43	33.9	1.27	40.8	0.94
Almanya	24.9	1.31	26.7	1.32	35.6	1.29	32.8	1.12	40.0	1.09
İngiltere	30.0	2.02	27.8	1.72	37.2	1.69	34.6	1.42	36.0	1.34
Avustralya	12.2	3.13	12.2	2.96	17.9	2.80	17.8	2.36	24.7	2.43
Türkiye	7.6	2.87	8.5	3.66	15.9	4.05	16.9	3.18	22.0	3.01
Avusturya	11.5	5.99	13.0	6.31	18.4	6.36	16.6	5.17	21.8	5.25

* turizm gelirleri Milyar ABD dolarıdır.

Kaynak: Uluslararası Ekonomik Göstergeler, www.dpt.gov.tr, (Erişim Tarihi:10.10.2010) ve UNWTO (2010), **Tourism Highlights**, Madrid, Spain verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

2008 yılında Dünya turizm geliri 941 milyar ABD Dolarıdır ve bu gelirin yaklaşık olarak yarısını (458 milyar ABD doları) Tablo 2.1’de yer alan on ülke oluşturmaktadır. Tablo 2.1 incelendiğinde, Dünya’da en fazla turizm geliri elde eden ülkenin ABD olduğu görülmektedir. Ancak ABD’nin yıllar itibariyle turizm gelirlerinde bir azalma söz konusudur. 2008 yılında ABD’de turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payı %0.76’dır. Avrupa’da en fazla turizm geliri elde eden ülke ise İspanya’dır. İspanya’da turizm gelirleri GSYİH içinde önemli bir paya sahiptir. 2000 yılında %5.81 olan turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payı, 2008’de %3.85’e düşmüştür. Türkiye’de 2000 yılından itibaren turizm gelirleri artış göstermiş ve dünya genelinde ilk on ülke arasına girmiştir. Türkiye’de 1965 yılında turizm geliri, 13.8 milyon Dolar iken, 1980 yılında turizm gelirleri yaklaşık 24 kat artarak 326.7 milyon Dolar olmuştur. 1980’den 2010 yılına gelindiğinde turizm gelirleri yaklaşık 64 kat artarak 20.8 milyar Dolar yükselmiştir (turizm.gov.tr; WTO, 2010). Türkiye’nin turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payı ise düşüktür. Ancak, turizm sektörünün GSYİH içindeki payına ilişkin olarak sadece, uluslararası turizmden sağlanan döviz gelirleri hesaplamalara dahil edilmekte, iç turizm akımları ise dikkate alınmamaktadır. İç turizm harcamaları da dikkate alınır, turizmin GSYİH içindeki payının daha fazla olacağı tahmin edilmektedir.

Turizm sektörü, bir biriyle ilişkili birçok sektörden meydana gelmektedir. Ülkeler arasındaki turist hareketliliği nedeniyle genellikle yaşanan yerlerde kazanılan gelirin başka yerlerde harcanması durumu ortaya çıkmaktadır ve bundan dolayı her yıl büyük miktarlarda gelir transferleri gerçekleşmektedir. Turistin harcaması, gidilen bölgedeki geliri, çarpan etkisi yoluyla daha fazla arttırmaktadır. Otel sahipleri, lokantacılar, ulaştırma işletmeleri ve sahipleri ve turisten doğrudan gelir sağlayan diğer kişiler bu gelirin bir kısmını, ücret, rant, faiz ve satın alınan mal bedeli şeklinde toplumun diğer kesimlerine aktarmaktadırlar. Benzer şekilde, ücret, rant, faiz geliri sağlayanlar ve ürettikleri yada pazarladıkları mal veya hizmet bedeli olarak gelir elde edenler bu gelirlerini harcamaktadırlar (Akkaya, 1986: 248). Bu gelir harcama ilişkisi ise iktisatta çarpan mekanizması ile açıklanmaktadır.

Çarpan, otonom harcama kalemlerinin birinde meydana gelen bir değişikliğin, milli gelirden yarattığı toplam değişiklik olarak tanımlanmaktadır. Daha ayrıntılı bir tanım yapmak gerekirse, yatırım çarpanı, bir ekonomide belli bir dönemde gerçekleştirilen belli miktardaki otonom yatırım artışının (ΔI), bir katsayı (k) ile çoğaltılmış olarak gelir ve istihdam düzeyinde birkaç katı artışa (ΔY) yol açmasına denmektedir. Yukarıdaki tanımın ışığında çarpanı şu şekilde formüle etmek mümkündür: $\Delta Y = k \cdot \Delta I$

$$k = \frac{1}{1 - \left(\frac{\Delta C}{\Delta Y} \right)}$$

Burada, “ k ” çarpan ve $\Delta C / \Delta Y$ (c) ise marjinal tüketim eğilimini ifade etmektedir. ΔC tüketimdeki artışı ve ΔY 'de gelirdeki artışı ifade etmektedir. Marjinal tüketim eğilimi “ c ” veya “ mpc ” ile gösterilmektedir.

$1 - c$ 'nin marjinal tasarruf eğilimine, yani “ s ” ye eşit olduğu göz önüne alınarak çarpanı, $k = 1/s$ şeklinde de ifade etmek mümkündür. Açık bir ekonomi modelinde ise, yurtiçi harcamaların bir kısmı ithalata ayrılacağı ve bu sızıntının otonom harcamaların gelir yaratıcı etkisini azaltacağı düşünüldüğünden, açık sistem çarpanında iç faktörlerdeki otonom değişiklikler yanında dış ticaretteki değişikliklere de yer verilmiş ve çarpan aşağıdaki gibi formüle edilmiştir (Paya, 2001: 215;

Ünsal, 2005: 154-155). Aşağıdaki formülde: k: çarpan katsayısını, c: marjinal tüketim eğilimini; m: marjinal ithalat eğilimini ifade etmektedir.

$$k = \frac{1}{1 - c + m}$$

Her sektörde olduğu gibi turizmde de gelir çarpanı aynı formülle elde edilmektedir. Ülkelerarası turizm harcamaları turist çeken ülkede turizmin çeşitli dallarında (otelcilik, seyahat acenteleri, ulaştırma vd.) ve sektörü besleyen yan sanayilerde (mobilya, hediyelik eşya, gıda maddeleri vd.) yeni gelir halkaları yaratabilir. Bu gelir artışının hızı, turizm gelirleri sayesinde gelirleri yükselen halkın ülkede üretilen mal ve hizmetleri tüketme oranı ile doğrudan doğruya orantılıdır. Çarpan nedeniyle oluşan gelirin tamamı ekonomi içinde kalmamakta belli bir kısmı sızıntı şeklinde ekonomi dışına çıkabilmektedir. Bu sızıntılar yani marjinal ithalat eğilimi ne kadar büyükse, çarpan etkisi ile oluşan gelir etkisi o kadar azalmaktadır. Sızıntılar azaldıkça, ekonomideki gelir etkisi de artmaktadır. Diğer bir deyişle, turistten elde edilen gelir yani para ekonomi içinde ne kadar çok kalırsa ve el değiştirirse (paranın dolaşım hızı yüksek olursa), çarpan etkisi de o oranda yüksek olacaktır (Bahar ve Kozak, 2008: 71-72). Örneğin Harrison'ın yapmış olduğu çalışmada, Türkiye'nin çarpan katsayısı 1.96, İngiltere'nin 1.73 ve Jamaika'nın 1.23'tür. Bunun anlamı, ülkelere giren her bir Dolar turizm geliri, Türkiye'de 1.96, İngiltere'de 1.73 ve Jamaika'da 1.23'lük bir çarpan etkisi yaratmaktadır (Harrison, 1992: 16).

2. Turizmin Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkisi

Ödemeler bilânçosu, yabancı turistlerin ülkede yaptıkları harcamaları (döviz girişi) ve ülkeden yurtdışına çıkan ülke vatandaşlarının yapmış olduğu harcamayı (döviz çıkışı) yani turizmin ekonomiye olan net katkısını göstermesi açısından önemlidir. Turizm sektörü, bir ülkenin ödemeler dengesi üzerinde iki türlü etkiye sahiptir. Ülke vatandaşlarının turist olarak yurt dışına çıkmalarının yarattığı negatif etki ile turist olarak ülkeye gelen yabancıların neden olduğu pozitif etkidir (Mathieson ve Wall, 1993: 54). Tablo 2.2'de turizm bilançosunu oluşturan aktif (turizm gelirleri) kalemler ile pasif (turizm giderleri) kalemler gösterilmiştir.

Tablo 2.2: Dış Turizm Bilançosu

Aktif Dış Turizm (Turizm Gelirleri)	Pasif Dış Turizm (Turizm Giderleri)
Turistlerin ülkedeki konaklama, ulaştırma, yeme-içme, eğlence vb. ödemeler	Vatandaşların ülke dışındaki konaklama, ulaştırma, yeme-içme, eğlence vb. giderleri
Turizm amaçlı tüketim malları ve hediyelik eşya dışsatımı	Turizm amaçlı tüketim malları ve hediyelik eşya dışalımını
Turizm amaçlı dış yatırımlar ve ülkeye kar transferleri	Turizm amaçlı yabancı sermaye yatırımları ve ülke dışına kar transferleri
Yabancıların kiraladıkları turizm amaçlı tesisleri kira gelirleri	Yabancı ülkelerdeki turizm amaçlı kiralananan tesislere yapılan ödemeler
Yabancı personelin eğitimi için yapılan ödemeler	Yabancı ülkelerdeki personel için yapılan eğitim giderleri
Yabancıların ülkedeki turizm amaçlı reklam ve tanıtım harcamaları	Yabancı ülkelerde yapılan turizm amaçlı reklam ve tanıtım giderleri
Yabancı turizm işletmelerinden alınan komisyonlar	Yabancı turizm işletmelerine ödenen komisyonlar
Yabancıların ülkedeki banka ve sigorta kuruluşlarına yaptığı ödemeler	Yerli işletmelerin dış ülkelerdeki banka ve sigorta kuruluşlarına yaptığı ödemeler
Diğer döviz girdileri	Diğer döviz çıktıları
Net Giderler	Net Gelirler

Kaynak: İçöz, O. ve Kozak, M.(2002), **Turizm Ekonomisi**, Ankara: Turhan Kitabevi, s.198.

Tablo 2.2 incelendiğinde, yabancı turistlerin yaptıkları her türlü turistik harcamalar ödemeler bilançosunun aktifinde, yurtdışına çıkan vatandaşların dış ülkelerde yaptıkları turistik harcamalar ise bilançonun pasifinde yer almaktadır. Turistik hareketler sonucunda ülkeye diğer ülkelerden gelen turistlerin yapmış oldukları turistik harcamalar, dış turizm bilançosunun aktifinde yer almakta ve ödemeler dengesine olumlu katkı sağlamaktadır. O ülke insanın diğer ülkelerde yapmış olduğu harcamalarda dış turizm bilançosunun pasifinde yer almakta ve ödemeler dengesini olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda, eğer elde edilen döviz geliri, döviz giderlerinden fazla ise turizm ödemeler bilançosu üzerinde pozitif etki yaratacaktır.

Turizm gelirleri özellikle GOÜ ekonomileri için çok daha önemli olmaktadır. Çünkü, turizm gelirleri dış ülkelerden alınan ekonomik yardımlara göre çok önemli üstünlüklere sahiptir. Politik ve ekonomik kısıtlamalardan uzaktır ve herhangi bir

baskı aracı olarak kullanılamaz. Diğer taraftan turizm, tarımsal ürün ve hammadde ihracatından da çok daha fazla bir üstünlüğe sahiptir. Her şeyden önce turizm mal ve hizmetlerinin fiyatları, GOÜ'lerin geleneksel ihracat ürünlerinin fiyatlarına oranla çok daha fazla kendi denetimi altındadır. Ayrıca, GOÜ'nin ihracatı için bir çeşitlendirme olanağı yaratmakta ve döviz gelirlerindeki büyük dalgalanmaları ortadan kaldırmaktadır. Genellikle turizm, yarattığı her birim döviz için diğer endüstrilere oranla daha az dış girdi, yani döviz çıkışı gerektirir. Dolayısıyla, turizm dövizlerinin daha büyük bir kısmı imalat endüstrilerinin geliştirilmesinde veya dış borçların kapatılmasında kullanılabilir (Barutçugil, 1986: 34; Unur, 2000).

Pearce'a göre; GOÜ için uluslararası turizmin geliştirilmesi, gereksinim duyulan yabancı para (döviz) gelirlerinin artırılması açısından diğer sektörlere kıyasla üç temel üstünlüğe sahiptir. Bu üstünlükler şunlardır: Turizm, sürekli büyüyen bir endüstridir. Turizm pazarı, imalat ve diğer temel mal pazarlarının aksine görece olarak daha az korunmaktadır. Buna ilave olarak turizm pazarı tüketicilerin turistik ürünü tüketmek için üretim yerine gitmek zorunda oldukları bir pazardır. Dolayısıyla ithal ikamesi daha etkindir. Son olarak da turizm, birçok ülke açısından hem ekonominin çeşitlenmesi ve hem de geleneksel ihracata bağımlılığın azalması anlamına gelmektedir (Pearce, 1992: 195).

Birçok ülke gibi Türkiye için de turizm gelirlerini arttırmak çok önemlidir. Türkiye'nin dış ödemeler bilançosundaki açık uzun yıllardır bir sorun olarak kendisini göstermektedir. Türkiye planlı kalkınma döneminin başında, ülkenin ödemeler bilançosu açıklarını turizm gelirleri ile azaltmayı hedeflemiş ve turizmin gelişimini plan kapsamına almıştır (Önal vd., 2006: 53). Aşağıdaki tablolarda turizmin dış ticaret açığını kapatmadaki payı ve ihracata etkisi gösterilmiştir.

Tablo 2.3: Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açığını Kapatmadaki Payı

Yıllar	Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	Turizm Dengesi (Milyon \$)	Turizmin Dış Ticaret Açığını Kapatmadaki Payı (%)
1985	-2.976	770	25.9
1990	-9.448	2.705	28.6
1995	-13.152	4.046	30.8
2000	-21.959	5.925	27.0
2001	-4.543	8.328	183.3
2002	-7.283	10.021	137.5
2003	-14.010	11.090	79.2
2004	-23.878	13.364	56.0
2005	-33.530	15.83	46.0
2006	-40.941	14.109	34.4
2007	-46.661	15.227	33.0
2008	-63.429	18.405	29.0
2009	-38.730	17.103	44.1

Kaynak: turizm.gov.tr ve DPT verilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Tablo 2.4: Türkiye’de Turizm Gelirlerinin İhracat Gelirleri İçindeki Payı

Yıllar	İhracat (Milyon \$)	Turizm Gelirleri (Milyon \$)	Turizm Gelirlerinin İhracat Gelirleri İçindeki Payı (%)
1970	588	51,6	8.8
1980	2.910,1	326,7	11.2
1990	12.959,3	3.225,0	24.9
2000	27.774,9	7.636,0	27.5
2001	31.334,2	10.066,5	32.1
2002	36.059,0	11.900,9	33.0
2003	47.253,0	13.203,1	27.9
2004	63.017,0	15.887,7	25.2
2005	73.476,4	18.153,7	24.7
2006	85.534,7	16.850,8	19.7
2007	107.271,8	18.487,0	17.2
2008	132.027,2	21.950,8	16.6
2009	102.138,5	21.249,3	20.8

Kaynak: turizm.gov.tr ve tursab.org.tr verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Yukarıda Tablo 2.3’den, Türkiye’nin dış ticaret dengesinin sürekli açık verdiği görülmektedir. 1985 yılında dış ticaret açığı -2.976 milyon Dolar iken, bu rakam 2009 yılında -38.730 milyon Dolar olmuştur. Turizmin dış ticaret açığını kapatmadaki payı ise sürekli artış göstermiş, özellikle krizin yaşandığı 2001 yılında bu oran %183,3 olmuştur. Dolayısıyla aynı tablodan turizm gelirlerindeki artışın ödemeler dengesini pozitif olarak etkilediği görülmektedir.

Tablo 2.4 incelendiğinde ise özellikle kriz dönemleri sonrasında turizm gelirlerinin ihracat gelirleri içindeki payının artış gösterdiği ve önemli düzeyde döviz

girişini sağlayan bir sektör olarak dikkati çektiği görülmektedir. 2001 krizi sonrasında turizm gelirlerinin ihracat gelirleri içindeki payının %33 düzeyine kadar yükseldiği görülmektedir.

3. Turizmin İstihdam Yaratıcı Etkisi

Turizm, emek yoğun üretim tekniğine dayanan bir sektör olarak, dünya ve Türkiye ekonomisinde istihdam yaratan önemli bir alandır. Turizm bu özelliği nedeniyle de AGÜ veya GOÜ deki, turizme elverişli olan kırsal ya da gelişmemiş bölgelerdeki istihdamın temel kaynaklarından birini oluşturmaktadır (Olalı ve Timur, 1986: 101). Turizm sektöründeki istihdamın kendine özgü bir takım özellikleri bulunmaktadır. Bunları kısaca aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (İçöz ve Kozak, 2002: 237-238; Kozak vd, 2001: 86-87; Önal vd, 2006: 55; Bahar ve Kozak, 2008: 165-166; Özkök, 2008: 3):

- Turizm mevsimlik ve dönemsellik özelliği vardır. Sezonun yüksek olduğu dönemlerde (yaz) istihdam artarken, düşük sezonda (kış) ise istihdam azalmaktadır. Özellikle kitle turizmin yoğun olduğu bölgelerde (Bodrum, Marmaris, Kuşadası vb.) sektörün mevsimsel işgücü ile çalıştığı gözlenmektedir.
- Tam ve yarı zamanlı istihdam edilen işgücünün yoğunluğu nedeniyle ulusal ve uluslararası düzeyde ne kadar kişinin turizm sektörü tarafından istihdam edildiğini istatistiksel olarak belirlemek mümkün olmayabilir.
- Turizm sektörü; geleneksel sektörlerden büyük ölçüde işgücü transfer ettiği için, yarı kalifiye ve niteliksiz işgücüne istihdam imkanı sağlamaktadır. Gelişmiş ülkelerde bile, bu tür işgücünün sektör içi istihdam oranı, yaklaşık olarak %30'u bulmaktadır.
- Turizm sektöründe istihdam edilen kadın personel sayısı, diğer sektörlerle göre daha yüksektir. Diğer birçok sektörde olduğu gibi turizmde işgücü piyasasında önemli bir yatay ve dikey cinsel ayrım söz konusudur. Yatay olarak kadın ve erkek farklı işlerde yer almaktadır. Kadın; garson, temizlikçi, oda hizmetçisi, seyahat acentesi satış elemanı olarak istihdam edilirken, erkek; garson, barmen, sürücü olarak istihdam edilmektedir. Dikey olarak

turizm sektöründe tipik cinsel piramit yaygındır. Erkekler yönetici pozisyonundaki anahtar işlerde yoğunlaşırken, kadınlar kariyer geliştirmeye daha az elverişli ve düşük düzeyli işlerde yoğunlaşmaktadır

- Turizm sektöründe işgücü devir oranı yüksektir. Çalışma şartlarının zorluğu, mevsimsellik özelliği ve ücretlerin düşüklüğü bu oranı daha da yükseltmektedir.
- Turizm sektöründe ücretler ülkelerin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak farklılıklar göstermektedir. Gelişmemiş ülkelerde işgücünün vasıfsız olması, sendikal örgütlenmenin zayıf olması ve yüksek işsizlik rakamları sayesinde ücretler düşüktür. Gelişmiş ülkelerde ise, vasıflı işgücü, sendikal örgütlenmeden dolayı ücretler daha yüksektir.

Turizm sektörü; dünya genelinde 200 milyondan fazla insanın çalıştığı toplam işgücünün %8'ini tek başına oluşturmaktadır. Son otuz yılda sektörün bu hızla gelişimine paralel olarak, 8.5 milyondan fazla kişiye yeni iş ve istihdam alanı yaratmıştır. AB'de turizm endüstrisinde doğrudan istihdam edilenlerin sayısı 11 milyonu aşmıştır. Ortadoğu'da ise yaklaşık 2 milyon, Latin Amerika'da 5 milyon, Kuzey Afrika'da 3 milyon kişi doğrudan turizm endüstrisinde istihdam edilmektedir (UNWTO, 2010).

Türkiye'de istihdama ilişkin verilere bakıldığında ise, turizmde (otel ve restoranlarda, seyahat acentelerinde, ulusal turizm yönetiminde ve turizm endüstrisinin diğer sektörlerinde) istihdam edilen işgücü miktarının 1980'de 80 bin, 1988'de 140 bin, 1995'te 200 bin civarında olduğu belirtilmektedir (Tosun, 1999: 227; Tosun, Timothy ve Öztürk, 2003: 142). Türkiye'de 2001 yılında, turizm sektöründe 1 milyon 700 bini doğrudan istihdam olmak üzere, 2.5 milyon kişi istihdam edilmiştir. 2003 yılı sonu itibarıyla bu sektörde doğrudan istihdam 1 milyon 200 bini aşmış ve bu sektörün dolaylı olarak yarattığı toplam istihdam ise 3 milyonu geçmiştir (TURSAB, 2010). Doğrudan ve dolaylı istihdam açısından aile fertleri göz önüne alındığında Türkiye'de yaklaşık 10 milyon insan geçimini turizm sektöründen sağladığı tahmin edilmektedir (Çımat ve Bahar, 2003: 14).

4. Turizmin Ekonominin Diğer Sektörleri Üzerinde Yarattığı Etkiler

Hizmetler sektörü içinde yer alan turizm, ekonomideki diğer sektörlerle yakından ilgilidir. Ekonomide sektörlerin birbirlerine sağladıkları mal ve hizmet miktarı ile üretim miktarı arasındaki ilişkiler sektörleri birbirine bağımlı hale getirmektedir. Turizm gelirlerinin bir bölge ya da ülke ekonomisi için de meydana getirdiği etkiler tarım, sanayi ve hizmetler gibi sektörleri de olumlu yönde etkileyebilmektedir. Böylece; turizmin başta tarım olmak üzere, sanayi ve hizmetler sektörü üzerindeki etkilerini kısaca incelemekte yarar bulunmaktadır.

a. Turizmin Tarım Sektörü Üzerindeki Etkisi

Turizm sektörünün, etkilediği sektörlerden en önemlisi tarım sektörüdür. Bu sektörde turizm sektörüne bağlı olarak ek talep ortaya çıkarmaktadır. Bu da üretim artışına neden olmaktadır. Bu üretim artışı tarım sektöründeki gelir ile üretim hacmini artırarak yeni istihdam olanaklarının doğmasına neden olmaktadır. Turizmi kırsal alanlar için tarımın bir alternatifi olarak değil, tamamlayıcısı biçiminde değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır (İçöz ve Kozak, 2002: 253).

Turizm sektörünün gelişmesi, tarım sektöründe üretim kalitesinin ve çeşitliliğinin artmasına ve kaliteli ürünün gerçek değerinin bulunmasına neden olmaktadır. Bunun sonucunda o bölgede tarımla uğraşarak geçimini sağlayan kesimin hem geliri hem de refah düzeyi de artmış olacaktır.

Tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu bölgelerin en önemli sorunlarından bir tanesi de işsizlik sorunudur. Turizmin gelişmesi sonucunda oluşan ek talep ve bölgede açılan yeni turistik işletmeler sayesinde, işsizlik sorununa kısmi de olsa çözüm olabilecektir. Böylelikle mevsimsel işsizlik ve atıl kapasite turizmin yarattığı istihdam imkanlarıyla azaltılmış olabilmektedir. Turizmin gelişmesi sonucunda, tarım sektöründeki işsizlik azalmış köy ve kırsal alandan kente göç de önlenmiş olacaktır.

Tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu turistik bölgelerde turizm, o bölgede ya da yörede oturan kadınların dolaylı olarak istihdam edilmelerine de neden

olmaktadır. Çünkü turizmin gelişmesine paralel olarak kadınlar da tarımsal ürünler (peynir, konserve, meyve, süt mamulleri, köy ekmeği) ve değişik el sanatları üretip turiste satarak gelir elde edebilmektedir (Çıkın vd., 2009: 6-7).

Turizmin tarım sektörüne olumlu katkıları yanında, bir takım olumsuz etkileri olduğu da bilinmektedir. Tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu turistik bölgelerde turizmin hızlı ilerlemesi ve düzensiz mekan kullanımını sonucunda tarıma ayrılan verimli alanlar giderek azalmaktadır. Bu daralma aynı zamanda tarım sektöründeki üretim arzının da daralmasına neden olmaktadır. Turizmin gelişmesi tarımsal alanlardaki bazı geleneksel işlerin (balıkçılık, ormancılık gibi) terk edilmesine neden olmakta ve buda yerel işgücünün azalmasına ve dış tedarikçilere bağımlı kalmasına neden olabilmektedir (Bahar, 2007: 8).

Turistik bölgelerdeki turizm talebine bağlı olarak arazi fiyatlarındaki artış konut ve ev kiralarının da yükselmesine yol açmakta, bu da o bölgede veya yörede oturanların yaşam koşullarını olumsuz yönde etkilemektedir. Turizm, tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu bölgelerde, verimli tarım arazilerinin imara açılması ve ormanlık alanlarda turizm tesislerine izin verilmesi ile hem ormanlık alanların hem de bitki ve hayvan türlerinin yok olmasına neden olmaktadır. Son olarak da, turistik bölgelerde turizmin gelişmesine bağlı olarak meydana gelen hızlı kentleşme ile birlikte oluşan gürültü ve hava kirliliği ekolojik dengeyi bozarak hem bitki örtüsünün hem de insan sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir (Çıkın vd., 2009: 7).

b. Turizmin Sanayi Sektörü Üzerindeki Etkisi

Turizm sektörünün sanayi sektörü üzerindeki etkisi en çok tüketim ve ara malı üreten sanayi kollarında ortaya çıkmaktadır. Yatırım malı üreten sektörlerde turizm sektörünün etkisi oldukça zayıftır. Turizm sektörünün sanayi sektörü üzerinde etkisi daha çok turistik yatırımların artması sonucu bu yatırımlarda kullanılan sanayi malları üzerinde görülmektedir. Bu etkileri aşağıda ki gibi sıralamak mümkündür: (İçöz ve Kozak, 2002: 254-255):

- Turistik yatırımlar için yeni yol yapımı gibi alt yapı yatırımları gerekir. Bu da söz konusu ağır sanayi ürünlerine olan talebi artırır.

- Alt yapı harcamalarının yanında birincil üst yapı yani, konaklama tesisleri yapımında, çimento, demir, çelik, kum, taş gibi malzemelere ihtiyaç olacaktır. Böylece, bu ürünleri üreten sanayi kollarına ek talep olacak ve sektörlerde ekonomik açıdan bir canlanma olabilecektir.
- Son yıllarda her sektörde olduğu gibi bilgisayar teknolojilerinin de turizm sektöründe artan oranlarda kullanılmaya başlanması, bu sanayi dalında, ek talep ve gelir artışına neden olmaktadır.
- Turizm yatırım harcamaları en çok inşaat sektörünü etkilemektedir.
- Turizm sektörünün sanayi sektöründen bazı girdiler talep etmesi ve turizm faaliyetlerinin gerçekleşmesi için yapılan harcamalar ve yatırımlar çoğaltan etkisiyle milli gelirin artmasına neden olmaktadır.
- Turizm, sanayi sektöründe iş hacminin ve üretimin artırılması yanında, bu sektörde istihdam hacminin artmasına da yardımcı olmaktadır.
- Tarıma dayalı sanayilerde de turizm nedeniyle, talep artışına paralel olarak üretim miktarı da artacaktır.

c. Turizmin Hizmetler Sektörü Üzerindeki Etkisi

Bir hizmet üretimi olan turizm özellikle GOÜ'lerde, hizmetler sektörüne önemli katkılar sağlamaktadır. Turizm hareketleri piyasaya canlılık kazandırdığından; gelişen turizm ve artan yatırımlar, hizmet sektörü için itici ve sürükleyici bir işlevi yerine getirmektedir. Turizmin hizmetler sektörü üzerine etkilerini aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Olalı ve Timur, 1986: 115; Çakır, 1999: 79-80):

- Cari tüketimle ilgili üçüncü üretim sektörlerinin gelişmesine yardımcı olmaktadır (Bakkal ve manavda satışı sunulan ekmek, et, süt, meyve-sebze vb. ürünler gibi).
- Donatım sanatları ile ilgili üçüncü üretim sektörlerinin gelişmesine yardımcı olmaktadır (Elektrikçi, boyacı, demirci, inşaat işçiliği gibi).
- Konforla ilgili üçüncü üretim sektörünün gelişmesine yardımcı olmaktadır (Moda evleri, spor malzemeleri, parfümeri, gazeteci, çiçekçi, pastane, çay salonu gibi).

- Yardım ve güvenlik hizmetleri ile ilgili üçüncü üretim sektörünün gelişmesine yardımcı olmaktadır (Sağlık tesisleri, banka, sigorta, polis gibi).
- Lüks hizmetlerle ilgili üçüncü üretim sektörünün gelişmesine yardımcı olmaktadır (Kuyumcu, gece kulübü, sauna, monitörler, antikacılar gibi).
- Tatil ve turizme yönelik hizmetlerin yerine getirilmesine yardımcı olmaktadır (Ulaşım, eğlence yerleri, animasyon ve rekreasyon etkinlikleri gibi).
- Bir bölgede turizmin gelişimi ile birlikte o bölge kapsamındaki kamu hizmetleri de gelişmektedir (Yol, su, elektrik, haberleşme, kanalizasyon, sosyal konutlar gibi).

Turizm hareketleri; harcama-gelir ilişkisi yoluyla yukarıda belirtilen ve hizmet sektöründe yer alan faaliyetlerde niteliksel ve niceliksel gelişmelere yol açmaktadır. Özellikle ticaret, sanayi ve hizmet işletmeleri, turizm harcamaları sayesinde optimum kapasiteye ulaşmakta, daha fazla ve kaliteli personel istihdam ederek, ülkenin ekonomik kalkınmasında ve sosyal gelişmesinde katkılarını artırma olanağı bulmaktadır (İçöz ve Kozak, 2002: 256).

B. Turizmin Olumsuz Ekonomik Etkileri

Turizm, özellikle birçok ülke için döviz girdisi sağlayan, istihdam olanaklarını arttıran, ödemeler dengesi üzerinde olumlu etkiler yaratan diğer bir deyişle olumlu yönleri ile ele alınan bir sektördür. Oysaki turizm hareketlerinin her zaman olumlu ekonomik etkiler meydana getirdiğini söylemek pek de mümkün değildir. Buradan hareketle turizm sektörünün yaratmış olduğu olumsuz etkiler aşağıda incelenecektir.

1. İthalat Etkisi

Uluslararası turizm hareketlerinin ülkelerin ekonomik bağımsızlığını teşvik ettiği belirtilmesine karşın, GÜ'den Üçüncü Dünya ülkelerine giden turistlerin bölge ekonomisi üzerinde bağımlılık yarattıkları da kabul edilmektedir. Turistlerin ev sahibi ülke tarafından sağlanamayan ekipman, yiyecek ve diğer ürünlere yönelik talepleri ülkeleri ithalat yapmaya zorlamaktadır. İthalat sızıntısı olarak da nitelendirilen bu durum turizm harcamalarından elde edilen gelirin önemli bir

kısımının ithalat ödemeleri ile birlikte ülke dışına çıkmasına yol açmaktadır. UNCTAD'ın çalışmalarına göre GOÜ'ler için ithalattan kaynaklanan ortalama sızıntı oranı gayri safi turizm gelirlerinin %40'ı ile %50'si arasında olup, tüm GÜ için bu oran %10-20 arasındadır (Soyak, 2005: 27).

2. Turizmin Enflasyon Üzerindeki Etkisi

Mal ve hizmetlerde meydana gelen yıllık artışlar enflasyon olarak tanımlanabilir. Başka bir ifade ile enflasyon, toplam talebin toplam arzı aşması sonucu fiyatlar genel seviyesindeki sürekli yükselmedir. Enflasyon ülkedeki fiyat istikrarının bozulması anlamına geldiği için arzu edilen bir durum değildir (Tunca, 2005: 6).

Turizm ve enflasyon arasındaki ilişki iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi, turizmde yoğunlaşmış bir bölgeye yönelik talebin artması sonucunda oluşan bölgesel enflasyon ve arazi değerlerindeki spekülasyon artışının yarattığı enflasyonist etkidir. Başka bir ifade ile gayrimenkul değerlerinin artması nedeniyle, insanlar daha fazla kira ile vergi ödeyecek ve böylece enflasyon baskısı artacaktır. İkincisi de, ülkede yaşanan enflasyonist ortamın turizm üzerine etkisidir. Turizm sektörü ile enflasyon arasındaki ilişki genellikle aşağıdaki şekillerde görülmektedir (225–226 ; Kozak vd., 2001: 91; İçöz ve Kozak, 2002):

- Turistik mal ve hizmet üretiminde kullanılan girdi fiyatlarının artması maliyetleri arttıracak (maliyet enflasyonu) bu da turizm sektörü yoluyla ülke genelinde enflasyonun artmasına neden olacaktır.
- Enflasyon nedeniyle turizm talebinin belirli dönemlerde düşmesi, yüksek maliyetlerle kurulan konaklama işletmelerinin doluluk oranlarının düşmesine, yatırımların geri dönme süresinin uzamasına ve karlılığın azalmasına yol açmaktadır.
- Enflasyonist ortamlarda reel ücretler düşmekte, bu da işgücünün verimliliğini azaltmaktadır ve işgücü kaybına neden olmaktadır.

- Özellikle lüks turizme yönelik ve zengin dış turistlere hizmet vermek için bazı girdiler ithal olarak elde edildiğinden, yurt dışındaki fiyat hareketlerinden turizm sektörü de etkilenmektedir.
- Enflasyon ülkenin dış ticaretini de olumsuz etkilemektedir. Döviz kurlarının sabit olduğu bir ortamda iç fiyatların çok yükselmesi sonucu ithal edilecek mallar daha ucuz olacağından, ithal eğilimi artarken ihracat düşecektir. Benzer şekilde dış pasif turizmde de gelişme olmaktadır. Bu durum bozulan nispi fiyat yapısının bir sonucu olarak dış pasif turizm şeklinde o ülkedeki insanlar diğer ülkelere daha fazla seyahate gitme eğiliminde olabileceği için dövize çok fazla ihtiyacı olan ülkelerde ciddi sorunlara yol açabilir.

Enflasyonun önlenmesi; ülke ekonomilerinin, gelir yaratması, büyüme potansiyelini değerlendirmesi, sosyal refah seviyesini yükseltmesi için ön şarttır. Çünkü enflasyon, sağlıklı ekonomik karar alınmasını, üretim kapasitesinin artırılmasını ve ekonomik dengeyi bozan ciddi bir sorundur. Bu nedenle enflasyonla mücadele yani fiyat istikrarını sağlama, her ülke ekonomisi için çok önemli bir konu olmaktadır. Fiyat, bir ülkenin turizm açısından çekiciliğini belirleyen tek faktör olmamasına karşın, rekabeti etkileyen belki de en önemli faktördür.

3. Turizmin Fırsat Maliyeti Üzerine Etkisi

Fırsat maliyeti, çeşitli kıt kaynaklar arasında seçim yapılması, seçilmeyen seçeneklerin feda edilmesi ya da kullanılmaması anlamına gelmektedir. Turizm sektörü açısından bir değerlendirme yapılacak olursa; ülkelerin turizm sektörüne yapacakları yatırımla elde edecekleri gelirin, diğer sektörlerde yapıldığı zaman elde edeceği öngörülen gelir ile kıyaslanmasına kısaca “turizmin fırsat maliyeti” denilebilir (Bahar ve Kozak, 2008: 175).

Turizmde, fırsat maliyetinin hesaplanabilmesi için her şeyden önce, turizm sektörü yönünde kullanılan kaynakların tercihi nedeniyle kaybolan fırsatların belirlenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Türkiye’de özellikle Akdeniz ve Ege kıyılarında verimli tarım alanları, turizm için kullanılmıştır. Bu bölgelerde tarımsal üretim azalmış ve bazı tarım ürünleri dışarıdan ithal edilmeye başlanmıştır. Benzer bir gelişme Karayip Adalarından St.Lucia’da görülmüştür. Bu ada ülkesinde

daha önce muz üretimi ana döviz kaynağını oluştururken, işgücünün büyük bir kısmının turizme kayması ile muz üretiminden vazgeçilmiş ve ithal edilen gıda maddelerinde büyük artış görülmüştür. Sonuçta ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etki yapan bu durum turizmin ada ekonomisine olan net katkısını tartışılır duruma getirmiştir (Lea, 1988: 49-50; Avcıkurt, 2007: 44-45)

4. Turizmin Mevsimsellik Etkisi

Turizm, bütün bir yıl boyunca devamlılık arz eden bir faaliyet olmasına karşın, yılın belli dönemlerinde yoğunluk söz konusu olmakta, turizm faaliyetlerinin zaman bakımından yoğunlaştığı bu döneme de “turizm mevsimi” denmektedir. Turizmin bu mevsimlik karakteri, özellikle ekonomisi yoğun olarak turizme bağlı ülkelerde önemli ekonomik sorunlara yol açabilmektedir. Mevsimlik işçiler, güvenliği olmayan işlerde çalışmakta ve genellikle bir sezondan diğerine kadar istihdam edilme şansları ortadan kalkmaktadır. Bunu yanında yetersiz barınma ve çalışma koşulları da mevcut problemleri daha da arttırmaktadır.

Turizm hareketlerinin belirli mevsimlerde aşırı yoğun iken, diğer mevsimlerde yoğunluğun düşük olması, büyük kentler dışındaki turistik konaklama tesislerinin yılın bu dönemlerinde atıl kalmasına ve dolayısıyla yapılan yatırımın geri dönme süresinin uzamasına neden olmaktadır. Turizm yatırımlarının yüksek maliyeti, sabit faiz ve işletme giderleri bulunmasına karşın, mevsimlik bir talebe sahip olması, turizm yatırımları için bir takım teşvik unsurlarının bulunması gereğini ortaya çıkarmaktadır. Bunun çözümü ise, yeni turizm çeşitleri yaratmak, turizmi yılın oniki ayına yayıcı etkinlikler düzenlemek, düşük fiyat stratejileri uygulamak, yeni ürün politikaları geliştirmek gibi unsurlar olmaktadır (Yıldız, 2007: 152-153).

5. Turizmin Dışsallık Etkisi

Ekonomi biliminde, bireyi veya ekonomik bir birimi etkileyen ve kendisinin neden olmadığı çevresel etkiye “dışsallık” denilmektedir. Bu bağlamda pozitif ve negatif olmak üzere iki tür dışsallık söz konusudur (Keleş ve Hamacı, 2002: 155). Turizm sektörünün çevreye vermiş olduğu etkileri de dışsallık çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Turizmin, önemli doğal alanlar ile arkeolojik, tarihi

yerlerin ve mimari karakterlerin korunması, altyapıdaki gelişme gibi olumlu etkileri pozitif dışsallık çerçevesinde değerlendirilirken; su kirliliği, hava kirliliği, gürültü kirliliği, görüntü kirliliği, ekolojik aksaklıklar, çevresel tehlikeler, tarihi ve arkeolojik alanlara verilen zararlar ve uygunsuz atık yok etme şeklinde ki etkileri de negatif dışsallık çerçevesinde değerlendirilebilir (Inskeep, 1991: 342-324).

Çevre kalitesini olumsuz yönde etkileyen unsurların bir kısmını turizm sektörü bizzat kendisi oluşturmaktadır. Örneğin, Türkiye’de özellikle Ege ve Akdeniz kıyı bölgelerinde kentsel alanların dışında görülen hızlı yapılaşma iç turizm hareketinin sonucudur. Dış turizme yönelik yatırımların yoğunlaştığı Antalya kıyılarında ise hemen hemen bütün kıyıları kaplayan turistik yatırımların bölgenin doğal karakterini değiştirdiği görülmektedir. Turizmin doğal çevre üzerindeki olumsuz etkileri Kapadokya bölgesinde de iyice hissedilmektedir (Yıldırım, 1996: 22). Kapadokya’da bulunan kiliseler kitle turizmine açılmalarından dolayı her geçen gün orijinallliğini yitirmektedir.

Yapılan gözlemler, turizme açılan bir yörenin en çok 15 yıl içerisinde eski özelliğini yitirdiğini ve zamanla da çekim gücünü kaybettiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, turizme açılması düşünülen yörelerin turizm sektörüne daha uzun hizmet sunabilmeleri için ilk olarak koruma-kullanma dengesine uygun planların yapılması ve uygulanması büyük önem taşımaktadır. Türkiye’ye bakıldığında pek çok merkezin turizm açısından çekiciliklerini yitirmeye başladığı görülmektedir (Kozak vd., 2001: 104).

Turizmin çevreye vermiş olduğu yıkıcı etkiler, ülkeleri ekonomik açıdan da olumsuz etkilemektedir. Çevreyi korumak amacıyla ya da yaratılan kirliliği önlemek amacıyla yapılan harcamalar, diğer üretken alanlardaki kullanılabilir kaynakların azalmasına yol açmaktadır. Bu da kaynak dağılımı dengesini bozarak ekonomik büyümeyi engelleyici bir durum oluşturmaktadır. Çevre kalitesindeki iyileşmenin sağladığı fayda, bunun için katlanılan maliyete eşit ise toplumsal refah reel anlamda değişmeyecektir. Oysa bugün milli gelir hesaplamalarında, doğal kaynakların kullanıma ya da varlıklarının değeri dikkate alınırken, tüketilmelerinden doğan zararlar reel olarak hesaplanamamaktadır. Doğal olumsuz dışsallıklar da maliyetlerin

reel olarak hesaplanamamasında en önemli neden olmaktadır. Bu nedenlerden dolayı özellikle GOÜ’de kirletip sonra temizleme veya doğadan sınırsızca yararlanma yerine bilinçli şekilde doğayı koruyup-kullanma ilkesine önem verilmelidir (Özbey, 2002: 136-138). Ayrıca turizmin varoluş nedeni zaten çevredir. Çevrenin tahrip edildiği ya da bozulduğu yerlerde turist hareketliliği de olmayacaktır.

III. Dünya’da ve Türkiye’de Uluslararası Turizm Hareketlerindeki Gelişmeler

A. Dünya Turizminde Geleceğe Yönelik Eğilimler

21. yüzyılda küreselleşme sürecinin etkisiyle, ülkeler arasındaki coğrafi sınırların kalkması, yatırımların uluslararasılaşması, farklı kültürlerle sahip milletlerin birbirlerini tanınması, dünyanın her yerinde geçerli ortak dillerin kullanılması (Çeken vd., 2009: 1211) ve özellikle ulaşım araçlarındaki hız, konfor, kapasite ve fiyat faktörlerindeki gelişmeler uluslararası turizmin gelişmesine neden olmaktadır (Yarcan, 1998: 74). Aynı zamanda Dünya Bankası (DB), Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası kuruluşlar ve Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC) gibi uluslararası iş organizasyonları turizmi tamamen yeni bir uluslararası sektör yapmak için büyük çaba sarf etmektedirler (Pleumarom, 2001: 2).

Turizmin uluslararasılaşmasını hızlandıran küresel nitelikli kurumsal oluşumlardan en önemlisi Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS)’dır. GATS, 1986-1994 yılları arasında gerçekleştirilen Uruguay Raundunda GATT’a dahil edilmiştir. 1995 yılında GATT’ın devamı olarak DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) kurulduktan sonra GATS müzakereleri bu kurum içinde sürdürülmüştür. GATS üye ülkelerin tüm hizmet alanlarının serbest piyasaya açılması için mevcut düzenlemeleri genişleten ve hukuki işlerlik kazandıran ilk çok taraflı yatırım ve ticaret anlaşmasıdır. DTÖ, GATS müzakerelerini 11 ana başlıkta yürütmektedir. Bu başlıklardan biri de “turizm ve seyahat” başlığıdır. GATS müzakerelerinde turizm hizmetlerinin ele alınış yöntemi açısından kapsamadığı hiçbir hayati alan kalmamakta; her türlü kamusal ulaşımın özelleştirilmesinden, vize ve pasaport işlemlerine kadar birçok alanda serbestleştirme ve deregülasyon gündeme gelmektedir. GOÜ’ler açısından bu düzenlemeler serbest piyasa adına uluslararasılaşmayı hızlandıran ve ulusal sektörü

çokuluslu turizm şirketlerine teslim hazırlayan bir süreç olarak yaşanmaktadır (Soyak, 2005:18-19).

Turizm sektöründe gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde yaşanan gelişmeler, turizmin 20. yüzyılın en önemli ekonomik ve sosyal olgusundan biri olduğunu göstermektedir. Tablo 2.5’de dünyada turizm gelirinde ve turist sayısında artan bir eğilimin olduğu görülmektedir. Dünya turizm gelirleri 1950 yılında 2.1 milyar Dolar iken, 2009 yılında 852 milyar Dolara ulaşmıştır. Benzer durum turist sayısı için de geçerlidir. 1950’de 25.3 milyon kişi, uluslararası turizm hareketlerine katılmış iken, bu sayı 2009’da 880 milyon kişiye çıkmıştır. Ancak 1990’ların başından bu yana dünya turizmine katılanların sayısı ve dünya turizm gelirlerinin seyrine bakıldığında, dikkati çeken en önemli nokta her iki büyüklükteki oransal değişmelerin istikrarsız bir yapı göstermesidir. Dünyadaki sosyopolitik gelişmeler, savaşlar, terör olayları ve finansal krizler, sektördeki istikrarsızlığı açıklayan en önemli etkenler olarak sıralanabilir.

Tablo 2. 5: Uluslararası Turizm Hareketlerinin Gelişimi (1950–2009)

Yıllar	Turist Sayısı (Milyon Kişi)	Artış Oranı (%)	Turizm Geliri (Milyar \$)	Artış Oranı (%)
1950	25.3	-	2.1	-
1960	69.3	173.9	6.8	223.8
1970	165.8	139.2	18	163.2
1980	287.8	73.5	102	471.5
1990	438.0	52.1	269	162.9
2000	686.0	56.6	475	76.5
2001	684.0	-0.2	463	-2.5
2002	703.0	2.7	480	3.6
2003	691.0	-1.7	523	8.9
2004	763.0	10.4	623	19.1
2005	803.0	5.2	676	8.5
2006	846.0	5.4	733	8.4
2007	901.0	6.5	858	17.0
2008	919.0	2.0	941	9.7
2009	880.0	-4.2	852	-9.4

Kaynak: UNWTO, *Tourism Highlights*, 2008, Madrid, Spain ve UNWTO, *Tourism Highlights*, 2010, Madrid, Spain verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Uluslararası turizm hareketlerinin bölgesel dağılımını incelendiğinde, yıllar boyu en fazla turist çeken ve turizm geliri elde eden bölgelerin başında Avrupa, Amerika ve Doğu Asya Pasifik’in geldiği görülmektedir. Avrupa’nın küresel turizm hareketlerinde çekiciliğini artıran sebeplerin başında; seyahat ve turizm endüstrisinin

oldukça gelişmiş olması ve bu bölgenin zengin bir tarih ve kültürel varlıklara sahip olması gibi faktörler sayılabilir. Ayrıca, ülkelerarası geçiş formalitelerinin olmaması, alt yapının gelişmişliği ve kişi başına düşen harcanabilir gelirin yüksek olması, aktif turizmi ön plana çıkartan diğer faktörlerdir. Amerika Birleşik Devletleri, gerek siyasi gerekse ekonomik olarak dünyanın en önde gelen ülkesi olması ve de birçok ulusu beraberinde bulundurması gibi nedenlerle diğer ülke vatandaşlarına merak konusu olmaktadır. Doğu Asya ve Pasifik Bölgesi ise sahip olduğu tarihi ve doğal kültürel özellikleri ile önemli bir çekim merkezi olmaktadır (Çeken, 2004: 3-4).

Tablo 2. 6: Uluslararası Turizm Hareketlerinin Bölgesel Dağılımı (Milyon kişi)

Yıllar	1990	1995	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2020*
Dünya	438	533	683	802	901	919	880	935	1561.1
Avrupa	265.0	309.1	392.2	441.0	485.4	487.2	459.7	471.5	717
Asya ve Pasifik	55.8	82.0	110.1	153.6	182.0	184.0	181.2	203.8	416.0
Amerika	92.8	109.0	128.9	134.0	143.9	147.8	140.7	151.2	282.3
Afrika	14.8	18.9	26.5	35.4	43.1	44.2	45.6	48.7	77.3
Orta Doğu	9.6	13.7	24.9	37.8	46.7	55.6	52.9	60.0	68.5

* 2020 rakamları WTO'nun yapmış olduğu tahmini rakamlardır.

Kaynak: WTO, **Tourism Highlights 2010**, Madrid, Spain; www.unwto.org/facts/eng/barometer.htm (Erişim Tarihi: 03.04.2011)

WTO'nun 2001 yılında yaptığı araştırma tahminlerine göre, 2020 yılında 1,6 milyar kişinin uluslararası turizm faaliyetlerine katılacağı ve 2 trilyon Dolar turizm geliri elde edileceği öngörülmektedir (WTO, 2009). WTO'nun, 2001'de yaptığı araştırma yer aldığı Tablo 2.6 incelendiğinde, 2020 yılında en çok turist çekecek bölgelerin başında Avrupa yer almaktadır. Avrupa'yı, Doğu Asya-Pasifik bölgesi takip etmektedir. Dolayısıyla da, ileriki dönemlerde uluslar arası turizm piyasasındaki rekabetin Avrupa ile Doğu Asya-Pasifik bölgesindeki destinasyonlar arasında gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

B. Turizmin Türkiye'de Tarihsel Gelişimi

Türkiye'de turizm ile ilgili çalışmaların başlangıcı Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar dayanmaktadır. 1846 yılında İstanbul'daki Aya İrini Kilisesinin Askeri Müzeye dönüştürülmesi, 1863 yılında İstanbul'da Sergi-i Umumi-i Osmanî adı ile ulusal bir fuarın açılması, aynı yıl yine İstanbul'da bir seyahat acentesinin

kurulması ve 1890 yılında seyyahlara tercümanlık edenler hakkında 190 sayılı nizamname'nin yayımlanması ve aralarında Pera Palas'ında bulunduğu otellerin açılması Türkiye'de turizmin ilk önemli olayları olarak kabul edilmektedir (Muradov, 2006: 14). Ancak daha sonraki yıllarda Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasının ve I. Dünya Savaşının etkileri ile turizme ilişkin çabalar büyük ölçüde yavaşlamıştır.

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması turizmi geliştirmeye yönelik çabaların yeniden hareketlilik kazanmasını olumlu yönde etkilemiştir. Türkiye'de turizm politikalarının gelişimi, planlı dönem öncesi (1923–1962) ve planlı dönem (1963'ten günümüze) olmak üzere iki ana döneme de incelenebilir.

1. Planlı Dönem Öncesinde Turizm

Planlı dönem öncesinde turizm sektörü ile ilgili gelişmeler, Türkiye'nin o yıllardaki genel ekonomik gerçekliklerinden dolayı son derece sınırlı kalmış fakat yine de önemli sayılabilecek bazı adımlar atılmıştır (Yağcı, 2003: 202). Cumhuriyetinin kurulduğu 1923 yılında Raşit Saffet Atabinen ve bir grup aydın tarafından kurulan “Seyyahin Cemiyeti” turizm alanında faaliyet gösteren ilk örgüttür. Bu cemiyet ismini daha sonra “Türkiye Turing Kulübü” ve ardından da “Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu” olarak değiştirerek çalışmalarına devam etmiştir. Kurumun çalışmaları sonucunda Türkiye'nin ilk turizm prospektüsleri, ilk afişleri, ilk karayolu haritaları bastırılmış, ilk tercüman rehberlik sınavları yapılmış, ilk turizm ile ilgili incelemeler yapılmıştır (Kozak vd., 2001: 106).

Turizme devlet teşkilatının içinde ilk kez 1939 yılında “İktisat Vekaleti Teşkilat ve Vazifeleri Hakkındaki 2450 Sayılı Kanun” la yer verilmiştir (Yağcı, 2003: 202). 1940 yılında ise turizm işleri 3837 sayılı Kanunla öncelikle “Matbuat Umum Müdürlüğüne” daha sonra da adı değişerek 1943 yılında 4475 sayılı kabul edilen kanunla Basın ve Yayın Umum Müdürlüğüne bağlanmıştır (Dinçer, 1993: 99).

Turizme ait çalışmalar ancak 1953 yılında kabul edilerek yürürlüğe giren “6086 sayılı Turizm Endüstrisi Teşvik Kanunu” ile sağlanabilmiştir. Yerli ve yabancı yatırımcılar için vergi indirimleri ve bazı teşvik unsurları içeren “Turizm Endüstrisini

Teşvik Kanunu” 22 Mayıs 1953’te yürürlüğe girmiştir (Paksoy, 2005b: 136). Bu kanun ile girişimcilerin yatırım yapmaları teşvik edilmiş, turizm yatırımlarına 10 yıl süreyle vergi muafiyeti sağlanmıştır. 1955 yılında Turizm Bankası kurulmuş, böylece turizm sektörünün finansman ihtiyacının karşılanması sağlanmıştır. 1957 yılında Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Basın Yayın ve Turizm vekâleti adıyla Bakanlık olmuştur (Yıldız, 2007: 100).

27 Mayıs 1960 ihtilali ile Türkiye’de yeni gelişmeye başlamış olan turizm sektörü, bütünüyle bir durgunluk içine girmiştir. İhtilali takip eden aylarda henüz bitirilmemiş olan yatırımların büyük bir çoğunluğu durdurulmuş, yapımına başlanmış olan projeler iptal edilmiş, krediler kesilmiştir. Planlı dönem öncesindeki yatırımları ve teşvikleri değerlendirmeye yaracak rakamsal verilerin olmaması o dönem için rakamsal bir analiz yapmayı da zorlaştırmaktadır (Ünlüönen ve Kılıçlar, 2010: 2). Tablo 2.7 Planlı dönem öncesi turizm hakkında genel bilgi sunmaktadır.

Tablo 2.7: Planlı Dönem Öncesinde (1950-1962) Türkiye’de Turizm

Yıl	Turizme Uygun Yatak Sayısı	Gelen Yabancı Sayısı	Turizm Gelirleri (Milyon \$)	Turizm Giderleri (Milyon \$)	Turizm Gelir-Gider Dengesi
1950	3.300	28.625	6	23	-17
1951	-	31.377	15	16	-1
1952	6.219	38.837	7	29	-22
1953	-	91.114	8	34	-26
1954	-	111.619	7	37	-30
1955	9.000	107.348	3	10	-7
1956	-	157.680	3	11	-8
1957	-	159.148	3	14	-11
1958	-	153.476	2.6	12.8	-10.2
1959	12.326	165.803	5.4	12.6	-7.2
1960	14.200	124.228	6.0	8.3	-2.3
1961	-	144.356	7.1	12.3	-5.2
1962	22.050	198.228	8.3	18	-9.7

Kaynak: Ünlüönen, K. ve Kılıçlar A, (2004), “Ekonomik Yansımalarıyla Türk Turizminin Seksen Yılı”, *Gazi Üniversitesi, Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, s.133.

Tablo 2.7’den planlı dönem öncesinde turizm düzeyinin negatif olduğu yatak sayısı ile ülkeye gelen turist sayısının oldukça düşük düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Turizme uygun yatak sayısı 1950’de 3.300 iken 1962’de %568 artarak 22.050’ye yükselmiştir. 1950 yılında 6 milyon Dolar olan turizm geliri, 1960 ihtilalinin etkisi ile 1962’de ancak 8.3 milyon Dolar olmuştur.

2. Planlı Dönemde Turizm

Planlı dönemdeki turizm gelişmeleri (1963–1983) devletin, turizm gelişimini sağlamak üzere gerekli şartları oluşturduğu ve öncü rol oynadığı "birinci dönem" ile 1983' ten günümüze süregelen "liberalizasyon dönemi" olarak iki ayrı dönem de açıklanabilir.

1963–1983 döneminde turizm politikasının temel hedefi, turizm yoluyla ödemeler dengesine katkıda bulunmak; döviz gelirlerini arttırmak; yeni iş alanları yaratmak ve Türk vatandaşlarına tatil olanakları sağlamak olarak özetlenebilir. Bu hedefleri gerçekleştirmek için organizasyonlar, yasal ve finansal düzenlemeler ve özel projeler olmak üzere birçok araç kullanılmıştır. Turizm Bakanlığının kurulması bu dönemde atılan en önemli adımdır. Diğer bir önemli gelişme ise, Turizm Bankasının kurulmasıdır. 1972 yılında Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (TÜRSAB), seyahat acentelerini bir çatı altında birleştirmek üzere kurulmuştur (Yağcı, 2003: 203). 1982 yılında yürürlüğe giren 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu ile sektöre devlet desteği verilmeye başlanmıştır. Bu yasayla yatırımların öncelikli turizm gelişme alanlarına yönlendirilmesi ve kıt kaynakların etkin kullanımının sağlanması hedeflenmiştir. Yatırım ve işletme düzeyinde turizm işletmelerinin desteklenmesini amaçlayan kanunda yer alan teşvikler ana hatları ile kamu arazisi tahsisi, turizm kredileri, ihracatçı sayılma, orman fonuna katkının taksitlendirilmesi, ucuz elektrik, havagazı ve su ücretleri, haberleşme kolaylıkları, personel çalıştırılması, alkollü içki satışı ve resmi tatil, hafta sonu ve öğle tatilleri, konularını içermektedir (Aydoğuş vd., 2006: 13).

Türkiye'de özellikle 1983 yılı devletin üstyapı yatırımlarından çekildiği ve özelleştirme faaliyetlerine hız verdiği bir dönemdir. Bu dönemde TÜRSAB, Türkiye Otelciler Birliği (TÜROB), Turizmi Geliştirme Vakfı (TUGEV), Turizm Yatırımcıları Derneği (TYD) gibi birlik ve dernekler aracılığıyla turizm özel sektör temsilcileri etkili konumlar edinmişlerdir. Sonuç olarak, 1989–1998 döneminde Türkiye turizminin uluslararası turizm gelirleri içindeki payı %0.3'ten, % 1.8'e, yabancı turist sayısı 2.8 milyondan 9.7 milyon kişiye, turizm gelirleri ise 2 milyar Dolardan 7.2 milyar Dolara yükselmiştir. Turist sayısı ve döviz gelirlerindeki artış

hızıyla Türkiye, dünyada en çok turist kabul eden ülke sıralamasında 12, gelirlerde ise 8. sıraya yükselmiştir (Yağcı, 2003: 203; Yıldız, 2007: 102).

Bununla birlikte 17 Haziran 2003 tarihinde uygulamaya konulan “4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu” ile Hazineden izin alma prensibi kaldırılarak, yabancı yatırımcı ile yerli yatırımcıya eşit şartlar getirilmiştir. Böylece, 50.000 ABD Doları sermaye koşulu da kaldırılmıştır. Dolayısıyla, ülkeye giren Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (DYSY) ve sonuçta şirket sayısında 2002 yılından sonra önemli artışlar yaşanmıştır. Nitekim turizm sektörü 2004’de ülkeye 1 milyon Dolar’lık yatırım çekerken, bu rakam 2008 yılında 27 milyon Dolara yükselmiştir (Bahar ve Samırkaş, 2009:1418).

Tablo 2.8 incelendiğinde, 1954-2002 yılları arasında yabancı sermayeli şirket sayısı 5.294 iken, 2010 yılında bu sayı yaklaşık 5 kat artarak 25.927’e ulaşmıştır. 1954-2002 yılları arasında, hizmetler sektörünün toplam içindeki payı %66.3’den %68’e çıkmıştır. Turizm sektörü ise bu tabloda doğrudan “turizm” olarak isimlendirilmemekte, “Oteller ve Lokantalar” alt başlığı altında yer almaktadır. Bu sektöre, 1954-2002 arasında 574 tane yabancı şirket yatırım için gelmişken, 2010 yılı itibariyle bu sayı 1.779’a ulaşmıştır.

Tablo 2.8: Türkiye’de Yabancı Sermayeli Şirketlerin Sektörlere Göre Dağılımı (1954-2010)

Sektörler	1954-2002	2003	2005	2007	2009	2010*	1954-2010/Eylül
	(Birikimli)						Genel Toplam
Tarım,Avçılık,Ormancılık ve Balıkçılık	85	23	34	51	43	40	409
Madencilik ve Taşocakçılığı	93	12	51	82	53	50	530
İmalat Sanayi	1.347	249	407	498	288	303	4.433
Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı	144	20	39	37	37	51	495
Tekstil Ürünleri İmalatı	130	58	67	50	7	17	463
Kimyasal Madde ve Ürünleri İmalatı	168	27	36	56	30	42	495
B.S.Y. Makine ve Teçhizat İmalatı	105	19	27	46	23	20	362
Motorlu Kara Taşıtı, Römork ve Yarı Römork İmalatı	110	15	20	19	17	2	243
Diğer İmalat	690	110	218	290	174	171	2.375
Elektrik, Gaz ve Su	65	9	10	77	91	77	541
İnşaat	194	29	322	498	216	217	2.422
Toptan ve Perakende Ticaret	1.879	403	722	827	665	708	7.748
Oteller ve Lokantalar	574	62	167	212	140	112	1.779
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama Hizmetleri	408	83	229	298	196	243	2.266
Mali Aracı Kuruluşların Faaliyetleri	105	12	19	41	15	5	300
Gayrimenkul Kiralama ve İş Faaliyetleri	358	87	503	860	351	368	4.152
Diğer Toplumsal, Sosyal ve Kişisel Hizmet Faaliyetleri	186	60	149	185	113	132	1.347
Toplam	5.294	1.029	2.613	3.629	2.171	2.555	25.927

* 2010 yılı verileri Eylül ve Ocak aylarını kapsayan 9 aylık verilerden oluşmaktadır.

Kaynak: <http://www.hazine.gov.tr> (Erişim Tarihi: 15.05.2010)

Tablo 2.9’da Türkiye’de turizm konusunda düzenlenen yatırım teşvik belgelerinin dağılımı verilmiştir. Tablo 2.9 incelendiğinde turizm sektöründe teşvik belge sayısının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Ayrıca yıllar itibariyle incelendiğinde istikrarsız bir yapı göze çarpmaktadır. 1990 yılında turizm konusunda 138 belge düzenlenmiş iken bu rakam 2005 yılında yaklaşık 2 kat artarak 226 olmuştur. Ancak 2009 yılında bu rakam 77’ye düşmüştür. 2009 yılında hizmetler sektöründe 546 adet yatırım ve teşvik belgesi düzenlenmiştir ve turizm sektörünün payı %14,1 olmuştur (www.dpt.gov.tr).

Tablo 2. 9: Türkiye’de Turizm Sektöründe Düzenlenen Yatırım Teşvik Belgelerinin Yıllar İtibariyle Dağılımı (1990-2009)

Yıl	Belge Sayısı (Adet)	Sabit Yatırım (TL.) (*)	İthal Edilecek Makine ve Teçhizat Tutarı (1000 \$)	İstihdam (Kişi)
1990	138	4.774.559	284	2.383
1995	137	93.957.891	297	726
2000	154	363.040.138	536	1.433
2005	226	2.772.165.424	1.520	2.775
2006	146	1.645.134.109	89	1.272
2007	158	1.566.101.734	824	1.149
2008	157	1.569.127.845	230	744
2009	77	1.041.159.874	143	906

*Cari fiyatlarla

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı’ndan bilgi edinme yasası çerçevesinde temin edilmiştir.**Tablo 2. 10: Türkiye’de Turizm Sektörüne İlişkin Temel Makro Ekonomik Büyüklükler**

Göstergeler	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2009
Turist Sayısı (bin kişi)	724	1.288	5.389	7.726	10.428	20.273	27.077
Turizm Geliri(Milyon \$)	51.6	326.7	3.225,0	4.957,0	7.636,0	18.152	21.249
Turizm Geliri/ GSMH (%)	0.5	0.6	2.1	3.0	3.8	5.0	3.6
Turizm Geliri / İhracat Geliri (%)	8.8	11.2	24.9	22.9	27.8	24.7	20.8
Dış Ticaret Açığını Kapatmadaki % Payı	1.1	6.5	28.6	30.8	27.0	54.1	44.1

Kaynak: www.turizm.gov.tr; www.tcmb.gov.tr; www.dpt.gov.tr’den yararlanılarak düzenlenmiştir.

Tablo 2.10’da ise, Türkiye’de turizm sektörüne ilişkin temel makro ekonomik veriler yer almaktadır. Buna göre, geride bırakılan 39 yıl içinde turizm gelirlerinin çok hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir. 1970 yılında 51.6 milyon Dolar olan turizm gelirleri, 1980 yılına gelindiğinde yaklaşık 6.5 kat artarak, 326.7 milyon Dolara ulaşmış ve 2009 yılında ise 21.2 milyar Dolar olmuştur. Benzer şekilde, turizm gelirlerinin GSMH’ye oranı 1980 yılında %0,6 iken 2009 yılında %3,6’ya yükselmiştir. Diğer taraftan turizmin en önemli getirilerinden biri de, ülkeye döviz girişi sağlamasıdır ki bu durum, Türkiye açısından çok önemlidir. Çünkü Türkiye’nin dış ödemeler bilançosundaki açık uzun yıllardır önemli bir sorun olarak devam etmektedir. Turizm sektörü 2009 yılında %44,1’lik payı ile dış ticaret açığının kapanmasında Türkiye ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır.

3. Türkiye Turizminin Yapısal Analizi

Avrupa turizm ve seyahat endüstrisinde yaşanan gelişmelerin yanı sıra, uygulanan turizm politikaları ve teşvik sisteminin de etkisiyle biçimlenen Türkiye turizm sektörünün arz ve talep yapılarını analiz etmek yapılan bu çalışma açısından önemli olacaktır.

Arz yapısı açısından bakıldığında, devlet tarafından turizm yatırımlarına verilen teşviklerin daha çok konaklama tesislerine yönelik olduğu, havayolu ulaştırması, tur operatörleri, satış ve pazarlama konularında yeterince özendirici olunmadığı görülmektedir. Teşviklerde ise özellikle Turizm Bakanlığı belgeli yatak üretiminin hedef alındığı dikkat çekmektedir (Soyak, 2005: 73). Buna göre Tablo 2.11’de Türkiye’de turizm sektörünün arz kapasitesi, konaklama tesisleri açısından incelenmektedir.

Tablo 2.11: Türkiye’de İşletme ve Yatırım Belgeli Tesislerin Yıllar İtibariyle Gelişimi (1980–2009)

YILLAR	Turizm İşletme Belgeli Tesisler			Turizm Yatırım Belgeli Tesisler		
	TESİS	ODA	YATAK	TESİS	ODA	YATAK
1980	511	28.992	56.044	267	13.019	26.288
1990	1.260	83.953	173.227	1.921	156.702	325.515
2000	1.824	156.367	325.168	1.300	113.452	243.794
2001	1.980	175.499	364.779	1.240	107.262	230.248
2002	2.124	190.327	396.148	1.138	102.972	222.876
2003	2.240	202.339	420.697	1.130	111.894	242.603
2004	2.357	217.664	454.290	1.151	118.883	259.424
2005	2.412	231.123	483.330	1.039	128.005	278.255
2006	2.475	241.702	508.632	869	123.326	274.687
2007	2.514	251.987	532.262	776	112.541	254.191
2008	2.566	268.633	567.470	772	113.487	258.287
2009	2.625	289.383	608.765	754	103.119	231.456

Kaynak: <http://www.kultur.gov.tr>’den derlenmiştir, (Erişim Tarihi: 20.11.2010).

1980 yılında turizm işletme ve yatırım belgeli toplam 778 tesis, 42.011 oda ve 82.332 yatak sayısı mevcuttur. 2009 yılına gelindiğinde ise bu sayı artarak, 3.379 tesis, 392.502 oda ve 840.221 yatak olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamlar, 1980 yılından sonra turizm sektörünün hızla geliştiğinin de bir göstergesidir.

Türkiye’de 2009 yılı itibariyle TÜRSAB Ar-Ge Departmanı ile TÜİK’in gerçekleştirdiği Yabancı Ziyaretçiler Çıkış Anketi sonuçlarına ilişkin yapılan

analizler; Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçilerin geliş nedenleri, eğitim ve gelir düzeyindeki değişimleri ortaya koyarak, Türkiye'ye yönelik turistik talebin yapısı hakkında bilgi vermektedir.

Ülkeye gelen yabancıların eğitim durumlarına bakıldığında, 2001-2008 yılları arasında fakülte veya yüksekokul mezunlarının sayısında oransal bir artışın olduğu görülmektedir. Yüksek lisans, doktora mezunlarının payı 2001 -2006 yılları arasında %8,8 ile % 9,7 arasında dalgalanırken, son iki yıldır sırasıyla % 12,0 ve %12,7 olarak gerçekleşmiştir. Fakülte ve yüksekokul mezunlarının payında 2005 yılındaki küçük bir gerileme hariç, son sekiz yıl içinde istikrarlı bir yükseliş söz konusudur. Buna göre lisans ya da daha yüksek bir eğitime sahip olanların oranı 2001 yılında % 45,8 iken 2008 yılına kadar bu oran 2005 yılı hariç istikrarlı bir yükselişle %50,7'ye çıkmıştır.

Araştırma sonuçları 2001-2008 yılları arasında Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçilerin gelir durumlarında da iyileşme olduğunu göstermektedir. 2001 yılında yüksek gelirli grubun payı %11,68 iken, 2008 yılında %19,9'a yükselmiştir. Orta gelirli grubun payı 2001 yılında %72,55 iken, bu oran 2008 yılında %67,3 olarak gerçekleşmiştir. Düşük gelirli grubun payı da 2001'de %15,77 iken 2008'de %12,8'e gerilemiştir.

Ülkeye gelen turistlerin geliş nedenlerine bakılacak olursa (Bkz. Tablo 2.12), son yıllarda Türkiye'ye kültürel nedenlerle gelen ziyaretçilerin oranında düşüş olduğu görülmektedir. 2001 yılında kültürel nedenlerle gelen ziyaretçilerin payı %9,2 iken bu oran 2008 yılında %6,4'e düşmüştür. Sadece gezi-eğlence maksadıyla gelenlerin oranı 2001'de %52,7 iken, bu oran 2008'te %56,5'e yükselmiştir (TÜRSAB, 2009).

Tablo 2.12: Yabancı Ziyaretçilerin Geliş Nedenlerine Göre Dağılımı

Ziyaret Nedenleri	Toplam İçindeki % Payı							
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Gezi, Eğlence	52.27	57.19	56.32	56.74	57.2	51.9	56.6	58.5
Kültür	9.17	9.10	8.31	7.71	7.6	6.1	6.0	6.4
Sportif ilişkiler	1.28	1.16	1.30	1.48	1.4	1.1	1.6	1.5
Yakınları ziyaret	7.94	8.78	6.96	7.21	8.6	11.7	10.8	11.1
Sağlık	0.97	0.74	0.86	0.92	1.0	0.9	0.8	0.7
Dini	0.31	0.54	0.49	0.42	0.6	0.6	0.7	0.4
Alışveriş	8.29	6.80	8.03	7.19	6.3	6.9	5.7	4.8
Toplantı, konferans, kurs, seminer	2.40	2.11	2.48	2.24	2.4	2.7	3.4	2.9
Görev	5.00	5.12	6.05	5.62	5.0	6.3	3.0	2.7
Ticari ilişkiler, Fuar	5.03	3.37	3.69	4.38	3.5	4.5	4.5	4.3
Transit	3.08	2.27	1.99	1.16	2.3	2.0	0.2	1.1
Eğitim (2003'ten itibaren)	0.00	0.00	0.66	0.86	0.5	0.6	0.7	0.7
Diğer	4.27	2.82	2.86	4.06	3.6	4.6	6.1	4.9

Kaynak: www.tursab.org.tr, (Erişim Tarihi:05.10.2010).

Tablo 2.13'te Türkiye'ye gelen yabancıların bölgelere göre dağılımına bakıldığında; hiç kuşkusuz ilk sırayı Avrupa'nın aldığı görülmektedir. Turizm faaliyetleri özellikle, Akdeniz, Marmara ve Ege Bölgeleri'nde yoğunlaşan Türkiye'ye en fazla turist gönderen Avrupa ülkeleri; 4.448.400 kişi ile Almanya, 2.426.700 kişi ile İngiltere, 1.127.200 kişi ile Hollanda ve 932.800 kişi ile Fransa'dır.

Tablo 2. 13: Türkiye'ye Gelen Turistlerin Bölgelere Göre Dağılımı (1990-2009)

	1990		1995		2000		2005		2009	
	T. Sayısı	% Payı	T. Sayısı	% Payı	T. Sayısı	% Payı	T. Sayısı	% Payı	T. Sayısı	% Payı
AVRUPA	3.970	82	5.904	80	8.000	81	17.336	85	21.483	82
K. AMERİKA	239	5	328	4	572	6	516	3	823	3
G. AMERİKA	14	0	36	0	49	0	60	0	120	0
ORTADOĞU	229	5	526	7	513	5	935	5	1.391	5
D. ASYA PASİFİK	84	2	155	2	236	2	409	2	545	2
GÜNEY ASYA	268	6	386	5	401	4	998	5	1.466	6
KUZNEY AFRİKA	34	1	28	0	142	1	206	1	356	1
TOPLAM	4.838	100	7.362	100	9.913	100	20.460	100	26.184	100

Kaynak: <http://www.tursab.org.tr/istatistik/milliyetdagilim>'dan yararlanılarak düzenlenmiştir. (Erişim Tarihi: 21.10.2010).

IV. Turizm Sektörünün Yoksulluğu Önleme ve Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarını Gidermedeki Etkisi

A. Turizm Sektörünün Ekonomik Büyümeye ve Kalkınmaya Etkisi

Gelişmekte olan birçok ülkede büyümenin ve ekonomik kalkınmanın temel kaynağını, ihracata dayalı gelişme stratejisi oluşturmaktadır. Ekonomi literatürüne bakıldığında, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini inceleyen çok sayıda araştırmanın olduğu görülmektedir. Bu konuda yapılan ampirik çalışmalarda elde edilen sonuçlar oldukça farklıdır. Ancak genel anlamda, ihracatın ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği başka bir deyişle, ihracattaki gelişmenin ve artışın ekonomik büyümede oransal bir artışa neden olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır (Shan ve Sun, 1998: 1058–1060, Bahar, 2006: 139-140; Arslantürk ve Özdemir, 2009: 3888). Çünkü, bir ülke ekonomisinde ihracatın gelişimi ile birlikte; ölçek ekonomilerinden yararlanılmakta, bağlayıcı döviz kısıtlamaları azaltılmakta ve döviz sıkıntısı hafifletilmekte, ticaret dışı sektörlerde pozitif dışsallıklar sağlanmakta, rekabet gücü elde edebilmek için kaynaklar etkili ve verimli kullanılmakta, geleneksel sektörlerde yatırımlar canlanmakta ve sonuçta ihracat ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir (Bahar, 2006: 140).

Buradan hareketle; bir gelişme stratejisi olarak turizmin ekonomik büyümeye neden olacağına ilişkin teorik dayanağın, ihracat ve ekonomik büyüme literatüründen kaynaklandığını söylemek mümkündür (Vanegas ve Croes, 2003: 315-330). Nitekim ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabındaki uluslararası hizmetler kısmında yer alan turizmin, uluslararası ticarete konu olan geleneksel hizmet faaliyetlerinin başında yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla, yabancı turistlerin bir başka ülkede yapmış oldukları turizm amaçlı harcamalar, o ülkeye sağladığı döviz geliri açısından aynen mal ihracatında olduğu gibi bir ihracat etkisi yapmaktadır. Başka bir deyişle, turizm görünmez bir ihracat kalemidir (Theobald, 2001; Bahar, 2006: 140).

Ziyaret edilen bir ülkedeki mal ve hizmetlere olan talep turist sayısındaki artışa paraleldir. Eğer ziyaret edilen ülkedeki kaynaklar artan talebi karşılayacak yapıdaysa turist harcamaları ziyaret edilen ülkede kalacaktır. Ancak, üretimi yerel

kaynaklarla arttırma olanağı yoksa o zaman yetersiz olan üretim faktörlerini ithal etmek gerekecektir. Ülkenin turistik döviz kazançları, döviz kayıplarından daha fazla ise turizm ödemeler dengesine olumlu katkıda bulunacaktır. Bu nedenle, ihracat odaklı büyüme hipotezinde olduğu gibi, turizm odaklı büyüme hipotezinde de turizmin uzun dönemde ekonomik büyümeye neden olabileceği kabul edilmektedir (Balaguer ve Jorda, 2002; Croes, 2006).

Özetle, bir ülkede turizm sektöründeki büyüme cari hesaplara olumlu bir şekilde yansıtacaktır. Ülke içindeki firmaların dışarıdaki rakipleri ile rekabet gücü ve sonuçta verimliliği artacak, istihdam yaratılacak ve bir bütün olarak milli gelirde artışa yol açarak ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki meydana getirecektir (Brohman, 1996: 49-52).

Turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ölçen birçok çalışma yapılmıştır. Türkiye’de yapılan çalışmalara bakıldığında; Kasman ve Kasman’ın (2004) yapmış oldukları araştırma sonuçlarına göre, elde edilen Granger nedensellik testi sonuçları, turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin, turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle, turizm ekonomik anlamda Türkiye’nin ekonomik büyümesine olumlu yönde bir katkı sağlamaktadır. Yıldırım ve Öcal (2004)’ın bulguları da, bu sonucu destekler niteliktedir. Yavuz’un yaptığı çalışmada ise (2006), değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulamamıştır. Bahar (2006), 1963–2004 yılları arasındaki turizm gelirleri ile GSMH değişkenlerine VAR analizini uygulayarak, iki değişken arasında uzun dönemde karşılıklı bir ilişki olduğu ve turizmin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki meydana getirdiği sonucuna ulaşmıştır.

İkinci Dünya Savaşından sonra yaygın kullanımına ulaşan ve olumlu bir anlam yüklenen kalkınma kavramı ise, iktisat yazınında ilerleme ile eş anlamlı tutulmuş ve giderek ekonomi literatürü içindeki yerini almıştır. (Başkaya, 1994: 28-30). Ekonomik kalkınma büyümeyi de içeren bir süreç olması nedeniyle, turizm sektörü ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki incelenirken, yukarıda ekonomik büyüme ve turizm ile ilgili öne sürülen ifadeler kalkınma ve turizm ilişkisi içinde

geçerli olmaktadır. Ekonomik kalkınma ile turizm ilişkisi üzerine yapılan teorik çalışmalar üç grupta toplanmaktadır. Bunlar kısaca aşağıdaki gibi özetlenebilir (Yağcı, 2003: 163-164).

Kalkınma aşamaları teorisi: Bu teoriye göre kalkınma, “geleneksel toplum, kalkışa hazırlık, kalkış, olgunluğa geçiş ve yüksek tüketim” gibi aşamalardan oluşmaktadır. Bu aşamalar turizm sektörü ile ilişkilendirilmektedir. Nitekim Cumhuriyetin ilan edildiği yıllar, sektörün “geleneksel toplum” aşaması; Türk turizmi için atılım dönemi olarak kabul edilen 1980’li yıllar ortası sektörün “kalkış” aşaması olarak değerlendirilebilmektedir.

Yayıma teorisi: Yatırımların belli bölgelerde toplanmasıyla ortaya çıkacak etkiler üzerine yoğunlaşmaktadır. Bir bölgenin gelişmesi sonucunda edinilen getirilerin yavaş yavaş diğer bölgelere yayılacağı varsayılarak, özellikle bölgesel açıdan turizme yönelik avantajlara sahip yerlerin teşviki ve geliştirilmesi fikrini ön plana çıkaran teorilerdir. Türkiye’nin Güney ve Batı kıyı bölgelerindeki gelişim ve yapılan tercihler bu konuda verilebilecek örneklerdendir.

Bağımlılık teorisi: Yayılma teorilerine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre, kapitalist ekonomi anlayışı kendi ekonomik ve siyasal gücünün devamını sağlayabilmek için çevre ekonomileri açısından yeni bağımlılıklar üretmektedir. Turizm de bu nedenle son yıllarda önemsenen bir sektördür. Bu teoriyi savunanlara göre, turizm için hesaplanan çarpan etkileri gerçeği yansıtmamakta ve abartılmaktadır. Turizmin ithalat eğilimini arttırarak çeşitli kayıplara ve yabancı sermaye bağımlılığına neden olacağı da belirtilmektedir.

Sonuç olarak, günümüzde dünya üzerindeki birçok AGÜ açısından turizm sektörü, ekonomik kalkınma stratejilerinin önemli ve tamamlayıcı bir parçası olarak kabul edilmektedir. Kaldı ki, bu gibi ülkelerin kırılgan ekonomik yapıları ile finans-sermaye ve bilgi birikimi eksikliği gibi gelişme kaynaklarından yoksun olduğu düşünüldüğü zaman, turizmin bu ülkeler açısından taşıdığı ekonomik önem çok daha iyi bir şekilde anlaşılmaktadır (Dieke, 2003:287).

B. Turizm Sektörünün Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarını Gidermedeki Etkisi

Bölgesel kalkınma kavramı, kalkınma iktisadının ortaya çıkışı ile gündeme gelmiş ve 1940'lı yıllarda önem kazanmaya başlamıştır. Daha çok Doğu ve Güneydoğu Avrupa arasındaki farklılıklar dolayısıyla ortaya çıkmış olsa da bölgesel kalkınma kavramı artık az gelişmiş bölgeler için büyük önem taşımaktadır (Gök, 2004: 76).

Ekonomik kalkınma ve buna paralel olarak sosyal gelişmenin sağlanabilmesi ve yoksulluğun azaltılması için öncelikle bölgelerarası gelişme farklarını en aza indirmek gerekmektedir. Bir ekonomide bölgesel farklılığın olmaması demek, o bölgenin herhangi bir ekonomik aktivite için ekonomik ajanslar tarafından diğer bölgelere kıyaslandığında fark görmemesi demektir (Beceran, 2003: 6). Buradan hareketle; bir ülkenin gelişmiş ve azgelişmiş bölgeleri arasındaki ekonomik dengesizliklerin azaltılmasında, sağlamış olduğu gelir arttırıcı ve istihdam yaratıcı etkisiyle turizm sektörü çok önemli bir yere sahiptir. Bölgelerarası dengesizliğin giderilmesi bakımından turizm, tarım ve sanayi faaliyetleri yönünden yeterli kaynak ve gelişme imkanına sahip olmayan fakat zengin bir turizm potansiyeline sahip bölgelerin, planlı ve etkin bir turizm uygulaması sonucunda turistik yönden kalkınmalarını ve dengeli bir şekilde gelişmelerini mümkün kılmaktadır (Paksoy, 2005a).

Turizm ve bölgesel gelişme arasındaki ilişki, turizmin coğrafik bir alanın potansiyeline bağımlılık göstermesinden ve aynı zamanda bulunduğu coğrafyayı şekillendiren bir olgu olmasından ortaya çıkmaktadır. Turistik aktiviteler bir bölgenin gelişmesini etkilemektedir. Ancak turizmin bölgesel politik etkilerini sayısal olarak ifade etmek oldukça güçtür. Bu nedenle tartışmaların konusunu turizme bağımlı olan büyüme-gelişme etkileri oluşturmaktadır (Koşan, 2006: 439).

Turizm ekonomisinin bir yöreye etkisi söz konusu yörenin gelişmişlik durumuyla da yakından ilgilidir. Diğer bir deyişle, etkinin şiddeti alanın gelişmesinden bağımsız değildir. Turizm açısından “düzenli alanlar”, “tasarım içindeki alanlar” ve “gelişmekte olan alanlar” şeklinde bir sınıflandırma

yapılmaktadır. Buna göre; düzenli alanlar, halen yoğun olarak seyahatlere hedef olan ve turistik gelişmede sektörün ihtiyaç duyduğu kalite iyileştirmelerini hedefleyen bölgelerdir. Tasarım içinde olan alanlar ise farklı turistik donanımlara sahip olmakla beraber nicelik olarak henüz sınırlı şekilde genişleyebilecek niteliktedirler. Buna karşın gelişmekte olan alanlarda nicelik bakımından yoğun bir açılıma ihtiyaç duyulmaktadır. Tablo 2.14’de turizmin bölgesel etkileri genel anlamda özetlenmekte ve yerel iktisadi yapı için turizm sektörünün istihdam, gelir ve çarpan etkisi yönüyle önemi ifade edilmeye çalışılmaktadır. Tablodan turistik gelişmenin kalkınmışlıkla yakından ilgili olduğu, diğer alanlardaki gelişmelerden soyutlanarak bir gelişmeden bahsetmenin mümkün olmadığı görülmektedir (Koşan, 2006: 439-440).

Tablo 2. 14: Gelişmiş ve Gelişmekte olan Alanlarda Turizmin Bölgesel Etkileri

	Düzenli Alanlar (Halen mevcut yoğun talep nedeniyle turizmde niteliksel iyileştirmelerin söz konusu olduğu alanlar)	Dizayn (tasarım) Halinde Olan Alanlar (Farklılaştırılmış turistik donanıma sahip, kaynak durumu nedeniyle sınırlı nicel gelişmelerin mümkün olduğu alanlar)	Gelişmekte Olan Alanlar (Yoğun niteliksel gelişmenin istendiği alanlar)
Ekolojik Etkiler	<ul style="list-style-type: none"> *Tüketimin yol açtığı (su, toprak, çöp, atık su vb.) yoğun çevresel yüklenim, gürültü, egzoz gazları *Panoramik manzaranın tahribatı *Yoğun kullanımın yol açtığı doğa tahribatı (Doğayla iç içe olan alanların değerden düşmesi, mesela golf alanlarındaki tesisler gibi; deniz ve yaşam alanları arasındaki geçiş bölgelerine tecavüz; ziyaretçilerin doğaya yabancılaşması sonucu verilen zararlar) *Doğal peyzaja gösterilen ihtimamın yol açtığı pozitif etkiler, doğa ve sahili koruma *Diğer bölgelerin yükünü hafifletme 	<ul style="list-style-type: none"> *Hissedilir derecedeki çevresel yüklenimler (Düzenli alanlardaki gibi, ancak azaltılmış boyutlarda) *Sürekli açılımı mümkün olduğunca çoğaltarak etkiliyor *Diğer kullanım yolları nedeniyle sık sık yüksek derecede yüklenimler (Endüstri, tarım, ulaştırma) 	<ul style="list-style-type: none"> *Düşük seviyede yüklenimler *Diğer kullanıcıların yol açtığı hissedilir yüklenimler (tarım, ulaştırma) *Kontrolsüz ve eşgüdümsüz mevcut panoramik karakterin tahrip edilme tehlikesi (konutlaşma, uygun olmayan yapılaşma, büyük projeler...)
Ekonomik Etkiler	<ul style="list-style-type: none"> *Bölgesel ekonomiye önemli katkı (GSMH'daki payı %15–20 den %50'ye kadar) *Üçüncü (hizmetler) sektörün hâkim olması *Yüksek arsa fiyatları, yüksek cirolar, yüksek vergi gelirleri *Diğer sektörleri yoğun etkileme (esnafı, tarımı, hizmetleri) *İstihdam ve gelir etkisinin sezonsallığı *Tek yapıli sektöre yönelme tehlikesi *Toprak kullanma rekabeti *Ana uğraş alanı olarak turizm 	<ul style="list-style-type: none"> *GSMH'daki payı %5–10, küçük ve orta ölçekli yapılar hedeflenmiş *Arsa ve duran varlıkların fiyatlarında artışlar (vurgunculuk tehlikesi; tarımla rekabetin yoğunlaşması) *Alt yapının yerli halka yansiyacak şekilde genişlemesi *Ana ve yan uğraş alanı olarak turizm 	<ul style="list-style-type: none"> *GSMH'daki payı % 5 den az *Yetersiz altyapı nedeniyle yüksek açılım harcamaları *Turizme açılım diğer iktisadi sektörlerdeki şartları iyileştirmekte *İstihdam yaratmanın yanında bölge için satış ve pazarlamanın gelişmesi *Bölgesel yapının stabilizasyonu (Gelirler, vergiler, fiyatlar...) *Yan uğraş alanı olarak turizm
Sosyo Kültürel Etkiler	<ul style="list-style-type: none"> *Uygun demografik yapı *Kültürel etkilerin alışımı *Yabancı işgücünün göçü *Kültürel baskı yabancılaşma *Sezonluk istihdamın yol açtığı sosyal problemler *İkinci konutların yol açacağı yaşlı nüfus tehlikesi *Yerli kültüre olan talep (Folklorun ticarileşme tehlikesi yanında yaşama şansı) 	↔	<ul style="list-style-type: none"> *Bölgesel göçü durdurmada turizmin bir şans olması *Yeni kültürel etkilere açılma *Ayak uydurulamayan gelişmelerin yol açacağı "kültür şoku" tehlikesi *Bölgenin kabul edilirliliğinin yol açtığı bölgesel bilinçlenme

Kaynak: Koşan, A. (2006), "Doğu Anadolu Bölgesi "Sürdürülebilir Kalkınma" Yönlü Turizm Projeleri ve Bir Değerlendirme, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 8 (2), s. 41-42

Tablo 2.14'te görüldüğü gibi, turizm genellikle istihdam ve gelir arttırıcı etkisiyle, iktisadi kalkınmanın gelişmesine yardımcı olan ve marjinal ekonomileri canlandıran bir araç olarak kullanılmaktadır (Liu ve Wall, 2006: 159). Turizm faaliyetlerinin ülkenin az gelişmiş bölgelerinde artması, o bölge ekonomisini canlandırmaktadır. Örneğin Meksika'nın az gelişmiş bölgesi olan Baja Kaliforniya Yarımadası'nın güneyi ve Karayip kıyıları Ulusal Turizm Tanıtma Fonu tarafından yapılan yatırımlarla önemli turist çekim merkezlerinden biri olmuştur. O bölgelerde 1986'dan 1997'ye toplam yatak kapasitesi %9.3'ten % 14.4'e çıkmıştır (Brenner ve Aguilar, 2002: 507).

Bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesine turizm yoluyla çözüm sağlamaya yönelik örneklerden biri de İtalya'dır. 1960'lı yıllardan başlayarak Güney İtalya'nın endüstrileşmesi politikasında turizm sektörüne pek önem verilmemiştir. Ancak 1970'lerin ortalarından itibaren diğer endüstrilerde sorunlarla karşılaşılması, turizmin bu tarihlerden itibaren Güney İtalya ekonomisinin yeniden canlandırılmasındaki öneminin fark edilmesine yol açmıştır. Yeni fabrikaların ve yeni endüstriyel alanların kurulmasının zorluğu karşısında, Güney İtalya'nın turistik potansiyeli üzerinde durulmaya başlanmış ve sonuçta Güney İtalya'da turizmin gelişmesinin bu bölgenin kalkınmasında büyük payı olmuştur. Günümüzde İtalya Akdeniz turizm pazarının en önemli aktörlerinden biri durumundadır (Yıldız, 2007: 195).

Turizmin ülke içinde gelişmesi ve büyümesi, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının azalmasına yardımcı olmaktadır. Ancak az gelişmiş bir bölgede turizmin çok hızlı bir şekilde gelişmesini beklemek doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü çok büyük sabit sermaye yatırımlarının gerekli olduğu turizm sektöründe, temel altyapı eksikliği, sermaye birikiminin az olması, girişimci ruhun olmaması, sektörün yatırım-teşvik sistemi ile desteklenmemesi gibi olumsuz koşullar; bu gelişmenin hızlı bir şekilde ilerlemesi yönünde büyük bir engel oluşturmaktadır (Tosun, Timothy ve Öztürk, 2003: 142).

Turizmin gelişmesi için fiziki alt yapıya ihtiyaç vardır. Ancak, bir ülke tamamen gelişmiş bir altyapıya sahip olmasa bile, turizmin geliştirilmesinin

planlandığı bölgelerde özel turizm altyapısı, yol, iletişim, marina, havaalanı vb. yapılması, diğer sektörlerin de gelişmesini sağlayabilecektir. Bu da bölgenin ticaretine olumlu katkı yaparak bölgenin kalkınma düzeyini yükseltecektir (Gülbahar, 2009: 31).

C. Turizm Sektörünün Yoksulluğu Azaltıcı Etkisi

Dünya’da bir yandan giderek artan zenginlik gözlemlenirken, diğer yandan şiddetli ve geniş çaplı bir yoksulluk yaşanmaktadır. Dünya nüfusunun %46’sı yani iki milyar sekizyüz milyon insan DB tarafından belirlenen günlük 2 ABD doları olan yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Bir milyar ikiyüz milyon insan ise günlük 1 ABD doları olan açlık sınırının altında yaşamayı sürdürmektedir. Her yıl yaklaşık olarak 18 milyon insan yoksulluğa bağlı sebeplerden dolayı çok erken yaşta ölmektedir. Bu rakam toplam insan ölümlerinin üçte birine eşittir (Kabaş, 2009: 1).

Birleşmiş Milletler 1996 yılını “Yoksullukla Mücadelede On Yıl” ilan etmiştir. 2000 yılında yapılan ve 147 ülkenin devlet ve hükümet başkanlarının katıldığı Bin Yıl Zirvesi’nde, mutlak yoksulluk içinde yaşayan insanların sayısının 2015 yılına kadar yarıya indirilmesi yönünde ilke kararı alınmıştır (Solmaz, 2007:2). Ancak yapılan çalışmalara karşın dünya ekonomisinde yaşanan dönüşümler, değişimler ve küreselleşme olgusu, yoksulluğun her geçen gün daha ciddi boyutlarda arttığını göstermektedir. Hem dünya genelinde hem de Türkiye’de yoksullukla ilgili yayınlanmakta olan veriler (Bkz. Tablo 2.15–2.16), her ne kadar yoksulluğun rakamsal olarak azaldığını gösterse bile, yoksulluğun hala büyük bir sorun olmaya devam ettiği bilinmektedir.

Tablo 2.15: Günde 1 ve 2\$'ın Altında Gelirle Yaşayan İnsanların Kıtalararası Dağılımı (Milyon Kişi)

Bölgeler	Günde 1\$'ın Altında Yaşayanların Sayısı			Günde 2\$'ın Altında Yaşayanların Sayısı		
	1990	1999	2015	1990	1999	2015
D.Asya-Pasifik (Çin Hariç)	452	260	59	1.084	849	284
	92	46	6	285	236	93
Avrupa-Merkez Asya	7	17	4	44	91	42
L.Amerika-Karayıpler	74	77	60	167	168	146
Orta Doğu-Kuzey Afrika	6	7	6	59	87	65
Güney Asya	495	490	279	976	1.098	1.098
Sahra-altı Afrika	242	300	345	388	484	597
TOPLAM (Çin Hariç)	1.276	1.151	753	2.718	2.777	2.230
	916	936	700	1.919	2.164	2.040

Kaynak: The World Bank, **Poverty Reduction And The World Bank 2000/2001**, Washington: The World Bank Publication, 2001, s. 12.

Tablo 2. 16: Farklı Yoksulluk Çizgilerine Göre Bireysel Yoksulluk Oranları

Yöntemler	Bireysel Yoksulluk Oranları (%)											
	Türkiye				Kent				Kır			
	2002	2004	2006	2009	2002	2004	2006	2009	2002	2004	2006	2009
Gıda (Açlık) Yoksulluğu	1.4	1.3	0.7	0.5	0.9	0.6	0.0	0.06	2.0	2.4	1.9	1.4
Yoksulluk(Gıda+Gıda Dışı)	27.0	25.6	17.8	18.8	22.0	16.6	9.3	8.86	34.5	40.0	32.0	38.6
Kişi Başı Günlük 1\$ altı	0.2	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.5	0.0	0.0	0.0
Kişi Başı Günlük 2.15\$ altı	3.0	2.5	1.4	0.2	2.4	1.2	0.2	0.04	4.1	4.5	3.4	0.6
Kişi Başı Günlük 4.3\$ altı	30.3	20.9	13.3	4.3	24.6	13.5	6.1	0.96	38.8	32.6	25.4	11.9
Görel Yoksulluk	14.7	14.2	14.5	15.1	11.3	8.3	7.0	6.59	19.9	23.5	27.1	34.2

Kaynak: TÜİK, (2009), **2009 Yoksulluk Çalışması**, www. tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi:5.01.2011).

Birleşmiş Milletlerin Milenyum Deklarasyonunda 21. yüzyılda dünyanın karşılaştığı en önemli sorunlardan birinin yoksullukla mücadele olduğu belirtilmektedir. WTO, 21. yüzyılın en önemli dinamik aktivitelerinden birinin turizm olduğunu vurgulayarak, bu sektörün gücüne ve yoksullukla ilgili mücadeledeki önemine dikkat çekmektedir. Turizm sektörü, pek çok fakir ve yoksul durumda olan AGÜ'de istihdam yaratmada ve döviz geliri sağlanmasında en önemli kaynaklardan birisi olmaktadır (WTO, 2002). Yoksulluk ve turizm arasındaki ilişkiyi akademisyenler ancak son yarım yüzyıl boyunca tartışmaktadırlar. 1950'lerde, III. Dünya ülkelerine döviz girişi sağladığı için turizm modernleşme stratejisi olarak kabul edilmektedir. 1970'li ve 1980'li yıllarda birçok sosyal bilimci yoksul insanlar ve batılı olmayan ülkelerin özellikle dezavantajlı gruplara turizmin ne sunabileceğini

tartışmaktadırlar. 1990’larda ise turizmin yoksulluğu azaltmada etkili bir araç olduğuna vurgu yapılmaktadır (Scheyvens, 2007: 231-232).

Turizmin yoksulluğun azaltılması hedefini gerçekleştirmede diğer sektörlere göre daha avantajlı olduğu düşünülmektedir. Özellikle yoksul olan ülkelerde, turizmin yoksulluğu azaltacağı düşüncesi giderek artmaktadır. Bu eğilimler bazı zaman “yoksul odaklı turizm” olarak da adlandırılmaktadır. İngiltere, Uluslararası Kalkınma Departmanı (DFID) tarafından ilk defa kullanılan “yoksul odaklı turizm” (Pro-poor Tourism PPT) yaklaşımı, yoksullar için net faydalar sağlayan turizm olarak tanımlanmaktadır. Net fayda ile ifade edilen turizmden sağlanan yararın maliyetinden daha fazla olmasıdır. Yoksul odaklı turizm ile sağlanan faydalar ekonomik açıdan olabileceği gibi, sosyal, kültürel ve çevresel açıdan da olabilir. Yoksul odaklı turizm, özel bir ürün ya da sektör değil bir yaklaşımdır (Aslehy vd.,1999; PPT Partnership, 2004; Chok vd.,2007: 147).

Yoksul odaklı turizmde, devletin, özel sektörün, sivil toplum kuruluşlarının ve yoksul yerel halkın oldukça önemli rolleri bulunmaktadır. Bunlar yoksul odaklı turizmin ortakları veya paydaşları kabul edilmektedir. Yoksul odaklı turizmin ortaklarına göre, turizmdeki olanakların yoksullara açılması için üç temel etkinliğe ihtiyaç vardır. Bunlar (Roe vd., 2003, Scheyvens, 2007: 243);

- Yoksulların ekonomik faydalardan yararlanmalarının artırılması (eğitim ve istihdam olanaklarının tanınması)
- Turizmle ilişkili negatif sosyal ve çevresel etkilerin dikkate alınması (doğal kaynaklarda tahribat, sosyal bozulma ya da patlama gibi)
- Politika-süreç reformu (yoksulların önündeki engellerden bazılarını ortadan kaldıracak politika ve planlama çerçevesi yaratarak, turizmle ilgili karar verme süreçlerinin planlamasına yoksullarında katılımını teşvik etmek)

Yoksul odaklı turizm yaklaşımı, yoksulların yaşamlarında turizmin faydalarının nasıl önemli bir farklılık yarattığını açıklamaktadır. Örneğin, yeni becerilerin gelişimi, daha iyi eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim, içme suyuna erişim açısından altyapı iyileştirmeleri, gelişmiş yol ve ulaşım olanakları yoksul

odaklı turizm yaklaşımının ekonomik olmayan faydalarının sayısal değerine dikkat çekmektedir (Scheyvens, 2007: 250-251).

Yoksul odaklı turizm yaklaşımında, turizm sektörünün yoksulluğu azaltmada bir takım avantajlara sahip olduğu vurgulanmaktadır. Bu avantajlar (Roe vd., 2003; Özkök, 2006: 91; Bahar, 2008: 90);

- Turizm; konaklama, yiyecek-içecek, seyahat, eğlence, sağlık, eğitim vb. gibi birçok sektörden oluşmaktadır. Geniş katılımlı faaliyet alanı yaratarak, büyük sermayeler gerektirmeyen, el emeğiyle üretilen ürünlerin rahatlıkla üretilip satılabileceği olanaklar sunmaktadır.
- Tüketici ürünün olduğu yere gelir, bu nedenle farklı mal ve hizmetleri de satabilme olanağı yaratır ve bağlantılar için önemli fırsatlar sağlar.
- Yerel ekonomilerin çeşitlenebilmesi için, turizm çok önemli bir fırsattır. Marjinal ve yoksul bölgelerde, ihracat ve ürün çeşitlendirmesi opsiyonuyla birlikte geliştirilebilir. Bu tür bölgeler, doğal, tarihi ve kültürel ile yabani hayat ve manzara gibi değerleri nedeniyle turist çekerler.
- Turizm büyük oranda doğal kaynaklara (vahşi yaşam ve doğal güzellikler) ve kültüre dayalıdır. Bunlar finansal kaynaklara sahip olmasalar da bazı yoksul ülkelerin ya da bölgelerin sahip oldukları varlıklardır.
- Turizm diğer tarımsal olmayan faaliyetlerle karşılaştırıldığında emek-yoğundur ve küçük ölçekli işletmelere fırsat tanır, daha yüksek oranda kadın işgücü istihdam eder.

Yoksullukla mücadelede turizmin önemli bir katkı sağlayabileceği düşüncesi WTO'nun 2004 yılındaki raporunda da yer almıştır. Raporunda "mikro kredi" yoluyla turizmin yoksulluğu azaltıcı etkisini yedi yaklaşımla açıklamıştır. Mikro kredi ya da mikro finans, Bangladeşli iktisatçı Muhammed Yunus'un fakirlere yönelik geliştirdiği bir finans sistemidir. Sistem, fakirlere küçük bir iş kurmaları için verilecek çok az bir sermayeyle, onların hayatlarında bir fark yaratılabileceği düşüncesine dayanmaktadır. Mikro kredi kuruluşları, normal şartlarda piyasadan borçlanamayacak insanlara, özellikle ailelere ve kadınlara, çok küçük krediler vermektedir. İnsanlar da bunu dikiş makinesi, tezgâh vb. gibi küçük şeylere yatırıp

ufaktan kendi kendilerine yetecek bir iş kurmaya çalışmaktadır (Korkmaz, 2004: 52-53).

UNWTO tarafından geliştirilen turizm sektörünün yardımıyla mikro krediyi kullanıp yoksulluğu azaltacağı kabul edilen yedi yaklaşımı kısaca aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (UNWTO, 2005; Scheyvens 2007; 244):

- Turizm işletmelerinde yoksul insanların istihdam edilmesi,
- Turizm sektörüne yoksul insanlar tarafından bazı mal ve hizmetlerin arz edilmesi,
- Turistlere doğrudan yoksul insanlar tarafından bazı mal ve hizmetlerin satışı,
- Turizm işletmelerinin yoksul insanlara yönetimi ve yeni ürünlerin üretimi,
- Yoksulların turizm vergilerinden yararlandırılması,
- Turizm işletmeleri ile turistlerin bu konuya yönelik yapacakları gönüllü işbirliği çabaları,
- Yoksulların turizm yoluyla yararlanabilecekleri temel altyapı yatırımlarının yapılması.

Bu yedi yöntemden biri ya da hepsi bir bütün olarak çeşitli turizm projeleri altında uygulamaya konulabilir. Bunların turizm sektöründeki insanların yararına olacak şekilde uygulanması, hiç kuşkusuz bu sektörün yoksul insanların sayısını azaltması noktasında önem arz etmektedir.

Sonuç olarak; emek-yoğun bir sektör olan turizm, GOÜ'in ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için gerekli olan döviz girdisini sağlama, yeni gelir oluşturma, özellikle kırsal alanlarda istihdam olanaklarını artırma ve tabii ki yoksulluğun azaltılması noktasında birçok ülkede öncü sektör olmaktadır. Turizm özellikle kırsal bölgelerde yoksulluğun azaltılmasında etkin bir araç olabilir. Burada önemli olan yoksulların turizm faaliyetlerine katılımını teşvik etmek ve onların önündeki engelleri (sermaye yetersizliği, organizasyon eksikliği, eğitim yetersizliği, politika ve planlarda söz sahibi olamama vb.) ortadan kaldırmaktır.

V. Türkiye’de Bölgesel Dengesizlik ve Turizmin Bölgesel Gelişmeye Katkısı

Turizm sektörü, ülkelerin veya bölgelerin sahip oldukları turizm arz kaynaklarını etkin bir şekilde kullanarak, bölgeler arasındaki dengesizliklerin giderilmesi ve bölgesel bir kalkınmanın sağlanması konusunda önemli bir yere sahiptir. Uzun yıllardan beri az gelişmişlikten gelişmişliğe ulaşmada, kalkınma ve büyümeye en müsait sektör “sanayi” sektörü olarak görülmüştür. Diğer bir deyişle, geri kalmış bir bölgenin kalkındırılması için kullanılabilecek tek aracın “sanayi” sektörü olduğu kabul edilmiştir. Ancak bir bölgede sanayileşmenin önemini ve sanayileşmenin getirdiği dinamizmi inkâr etmeden bölgesel potansiyeller dikkate alınarak hizmetler sektörünün ön plana çıkarılması ve bölge kalkınmasında turizmin sanayileşme için gerekli olan sermaye birikiminin sağlanmasına yardımcı olacak sürükleyici bir sektör olabileceği de göz önünde tutulmalıdır.

Türkiye açısından bakıldığında, Türkiye’nin tabii güzelliklere ve tarihi zenginliklere sahip bölgeleri; genellikle sanayileşmenin hız kazandığı bölgelerin dışında, sahillerde, dağ yamaçlarında, arkeolojik kazıların bulunduğu yerlerde veya göl kenarlarında bulunmaktadır. Turizm sektörünün ana hammaddesini, doğanın ve iklimin yarattığı tarih, folklor, uygarlık ve kültürün işlediği bir değerler bütünü oluşturmaktadır. Türkiye coğrafi yapısından dolayı birçok kültüre ev sahipliği yapmış, bir çok medeniyetlerin buluşmasına tanıklık etmiş, geçmişi çok zengin olan bir ülkedir. Bu özelliğinden dolayı sanayileşmenin olmadığı bölgelerde turizm endüstrisine rastlamak mümkündür. Türkiye’deki bu zenginlikler sadece turizm sayesinde işlenebilmekte ve milli geliri arttıracak bir ekonomik değer haline gelebilmektedir. Ekonomik yönden az gelişmiş bölgelerin, otel işletmeleri, yiyecek-içecek işletmeleri, tatil köyleri, moteller, seyahat işletmeleri ve sektörü doğrudan ve dolaylı olarak ilgilendiren (hediyeelik eşya satan yerler, dericiler, kuyumcular, manav, süpermarketler vb.) diğer işletmeleri aracılığı ile turizmden elde ettikleri gelirlerle ekonomik gelişmelerini destekleyebilmektedirler (Çeken, 2008: 299).

Turizm uygun koşullar ve doğru tercihler ile Türkiye ekonomisine önemli katkılar sağlayabilecek bir ekonomik faaliyettir. Bu bölümde, turizmin Türkiye’de

bölgesel dengesizliği gidermede nasıl rol oynadığını veya oynayabileceğini açıklamadan önce, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıkları açıklanacaktır.

A. Türkiye’de Bölgelerin ve İllerin Gelişmişlik Durumları

Türkiye’de bölgesel gelişme ile ilgili sıralamalar, DPT Müsteşarlığı tarafından öncelikle 7 coğrafi bölgenin, ardından mevcut illerin ve son olarak mevcut ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri temel alınarak oluşturulmaktadır. Bu konuda yapılan en son sıralama 2003 yılına aittir. Benzer çalışmaların beş yılda bir periyodik olarak yapılacağı açıklanmasına karşın, şimdiye kadar böyle bir çalışma yayınlanmamıştır.

DPT tarafından 2003 yılında illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasının tespiti amacıyla yaptırılan araştırmanın sonucunda, toplam sayısı 81 il olan iller gelişmişlik seviyelerine göre beş gruba ayrılmıştır. Gelişmişlik sıralamasında en üstte yer alan birinci grupta 5, ikinci grupta 20, üçüncü grupta 21, dördüncü grupta 19 ve son grupta ise 16 il bulunmaktadır.

Türkiye’nin yedi coğrafi bölgesinin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında, gelişmişlik düzeyi en üst seviyede olan 5 ilden 3’ü Marmara bölgesinde yer almaktadır. Marmara Bölgesi sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında ilk sırayı alırken, ardından Ege Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi ve Akdeniz Bölgesi gelmektedir. Gelişmişlik düzeyi en az olan bölge ise Karadeniz, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgeleri’dir.

Türkiye’de konuya ilişkin olarak yapılan bir diğer çalışmada, 41 değişken dikkate alınarak, illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tablo 2.17’de 2003 ve 2010 yıllarına ait sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması karşılaştırmalı olarak gösterilmektedir.

Tablo 2.17’de yer alan “sıra” sütunları her iki çalışmada illerin sıralamadaki sıra sayılarını göstermektedir. “2010 Sıra değişimi” adını taşıyan ve tablonun en sağında yer alan sütun ise, illerin 2003 yılındaki sıraları ile 2010 yılındaki sıraları arasındaki değişimi göstermektedir. “2003 sıra değişimi” adını taşıyan sütun ise 1996

ve 2003 araştırmalarında illerin sıralamadaki değişimlerini göstermektedir. Sıra değişimi pozitiften negatife doğru ilerlemektedir. Pozitif (+) rakamlarla belirtilen değerler sıra atlayan illeri ve kaç sıra atladıklarını, sıfır (0) değeri ile gösterilenler sıralama itibariyle durumlarında bir değişiklik olmayan illeri, negatif (-) rakamlarla belirtilen değerler ise sıralamada gerileyen illeri ve kaç sıra gerilediklerini göstermektedir. Tablo 17’de incelendiğinde, en başta Isparta, Çankırı ve Burdur olmak üzere toplam 36 il bir önceki sıralamadaki konumlarına göre sıra atlamışlardır. Özellikle Türkiye’nin en gelişmiş illeri olan İstanbul, Ankara ve İzmir gibi illerin içinde yer aldığı 15 il sıralamadaki konumunu korumuştur. 30 il ise bir önceki çalışmadaki konumunun gerisine düşmüştür (Yıldız, Sivri ve Berber, 2010: 11).

Tablo 2.17: Türkiye’de İl Bazında 2003 ve 2010 Yılları Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Karşılaştırması

İller	2003 Araştırması		2010 Araştırması		2003 Sıra Değişimi	2010 Sıra Değişimi	İller	2003 Araştırması		2010 Araştırması		2003 Sıra Değişimi	2010 Sıra Değişimi
	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks				Sıra	Endeks	Sıra	Endeks		
Isparta	28	0.21187	12	3.0835	-5	16	İstanbul	1	4.80772	1	17.1245	0	0
Çankırı	59	-0.51917	48	-0.9061	-1	11	İzmir	3	2.5241	3	9.2423	0	0
Burdur	31	0.14395	21	2.2574	0	10	Kayseri	19	0.47748	19	2.4042	-3	0
Çanakkale	24	0.36924	16	2.6545	-3	8	Kocaeli	4	1.94329	4	8.5219	0	0
Kastamonu	51	-0.37558	43	-0.3892	-4	8	Manisa	25	0.34165	25	1.8884	-2	0
Sinop	57	-0.48518	49	-1.1215	2	8	Muş	81	-1.43956	81	-6.6496	0	0
Sivas	53	-0.40597	45	-0.4488	-1	8	Rize	37	-0.1784	37	0.1379	2	0
Gümüşhane	71	-0.92501	64	-2.8523	-3	7	Samsun	32	0.08791	32	0.5417	5	0
Düzce	45	-0.27995	39	-0.1387	X	6	Siirt	73	-1.00644	73	-5.1654	0	0
Erzincan	58	-0.49288	52	-1.2898	-6	6	Şırnak	78	-1.13979	78	-6.3983	2	0
Kütahya	40	-0.20684	34	0.3115	-7	6	Erzurum	60	-0.53286	61	-2.5724	1	-1
Bolu	14	0.6086	9	3.6312	15	5	Karabük	27	0.21332	28	1.3401	X	-1
Karaman	35	-0.09852	30	0.9203	7	5	Şanlıurfa	68	-0.83158	69	-4.6074	-4	-1
Muğla	13	0.71238	8	3.678	-1	5	Van	75	-1.09297	76	-5.8239	-3	-1
Ardahan	74	-1.07318	70	-4.746	3	4	Adıyaman	65	-0.77647	67	-3.8313	1	-2
Antalya	10	0.9148	7	5.1158	-2	3	Hakkari	77	-1.13956	79	-6.4263	-2	-2
Artvin	43	-0.26018	40	-0.2353	5	3	Iğdır	69	-0.89089	71	-4.8515	5	-2
Bilecik	18	0.50429	15	2.7733	0	3	Kırklareli	11	0.86287	13	3.0434	4	-2
Tokat	61	-0.5901	58	-1.8371	-4	3	Mardin	72	-0.98944	74	-5.3043	-1	-2
Aksaray	56	-0.45183	54	-1.4828	-2	2	D.bakır	63	-0.66993	66	-3.7639	-1	-3
Aydın	22	0.42025	20	2.261	-9	2	Sakarya	23	0.40404	26	1.7031	5	-3
Bartın	55	-0.4155	53	-1.47	1	2	Tekirdağ	7	1.05893	10	3.5553	1	-3
Batman	70	-0.90456	68	-4.1247	0	2	Çorum	46	-0.32761	50	-1.1268	1	-4
Bitlis	79	-1.15736	77	-5.9739	-3	2	Osmaniye	47	-0.33321	51	-1.1892	X	-4
Edirne	16	0.56234	14	2.9301	3	2	Kars	67	-0.81944	72	-4.9092	0	-5
Kırıkkale	33	0.05851	31	0.754	-1	2	Kilis	54	-0.41175	59	-2.4608	X	-5
Konya	26	0.25254	24	2.0486	-1	2	Mersin	17	0.51934	22	2.1565	-6	-5
Ordu	62	-0.64489	60	-2.4979	-2	2	Giresun	50	-0.36696	56	-1.607	-1	-6
Trabzon	38	-0.18582	36	0.1402	-2	2	Hatay	29	0.19613	35	0.287	-1	-6
Yozgat	64	-0.71652	62	-2.7304	-1	2	Malatya	41	-0.22627	47	-0.9008	-1	-6
Amasya	39	-0.18591	38	0.0346	2	1	Niğde	49	-0.35582	55	-1.5252	-3	-6
Bayburt	66	-0.80176	65	-3.0414	3	1	Zonguldak	21	0.44906	27	1.4035	-1	-6
Bingöl	76	-1.12469	75	-5.7479	2	1	Balıkesir	15	0.5654	23	2.1406	-1	-8
Denizli	12	0.71624	11	3.4636	5	1	Nevşehir	34	-0.07483	42	-0.2616	0	-8
Kırşehir	42	-0.2287	41	-0.2598	-4	1	Yalova	9	0.93541	17	2.6408	X	-8
Uşak	30	0.16867	29	1.1997	-5	1	K.Maraş	48	-0.34968	57	-1.7012	6	-9
Afyon	44	-0.27246	44	-0.3938	-1	0	Adana	8	0.94901	18	2.6245	1	-10
Ağrı	80	-1.28116	80	-6.5364	-1	0	Elazığ	36	-0.10131	46	-0.8997	-1	-10
Ankara	2	3.31483	2	13.3247	0	0	Tunceli	52	-0.40003	63	-2.8327	12	-11
Bursa	5	1.6789	5	5.795	0	0	Gaziantep	20	0.46175	33	0.4191	6	-13
Eskişehir	6	1.10368	6	5.4807	0	0							

Kaynak: Yıldız, E.B., Sivri, U ve Berber, M. (2010), “Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması” ,www.metinberber.com /kullanici_dosyaları/file/endeks.doc, (Erişim Tarihi: 28.11.2010)

Tablo 2.17’den Marmara bölgesindeki illerin 2010 yılında da bariz bir üstünlüğü söz konusu olup, bölgenin tüm illeri ilk 25 içerisinde yer almaktadır. Gelişmişlik düzeyi en üst seviyede olan 5 ilin (İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Bursa), 2010 yılında da mevcut durumlarını korudukları anlaşılmaktadır. Ege bölgesi, turistik özellikleriyle öne çıkan 5 ili ile birlikte, sosyo gelişmişlik sıralamasında ikinci sıraya yerleşirken, bu bölgeyi özellikle turizmin başkenti kabul edilen Antalya ile Akdeniz bölgesi takip etmektedir. Son sıralarda ise Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki iller yer almaktadır. Tablo 2.18’de de DPT’nin 2003 yılında yapmış olduğu çalışma temel alınarak, 7 coğrafi bölge, araştırma kapsamında seçilen faktörler açısından incelenmektedir.

Tablo 2.18: Coğrafi Bölgeler İtibariyle Sosyo-Ekonomik Faktörler

Bölge	Toplam Nüfus İçindeki Payı	Kentleşme Oranı	Okur-Yazar oranı	Bebek-Ölüm Oranı	İstihdamın Sektörel Dağılımı			GSYİH İçindeki Payı (%)
					Tarım	Sanayi	Hizmetler	
Marmara	25.61	79.07	92.40	39.36	25.33	25.67	40.00	37.04
Ege	13.18	61.48	89.78	40.13	50.48	13.84	35.68	15.28
İç Anadolu	17.12	69.25	90.32	41.77	46.81	10.55	42.64	16.96
Akdeniz	12.83	59.78	88.16	37.13	54.97	8.78	36.25	12.06
Karadeniz	12.44	49.03	85.82	42.33	66.10	7.29	26.61	9.45
G.D.Anadolu	9.74	62.69	73.22	48.33	61.35	7.06	31.59	5.06
D.Anadolu	9.05	53.05	77.71	53.36	66.41	3.26	30.33	4.14
Türkiye	100	64.90	87.30	43.00	48.38	13.35	38.27	100

Kaynak: DPT, (2003), “İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması”, ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/gosterge/2003-05.pdf, (Erişim Tarihi: 28.11.2010).

Tablo 2.18’de, kentleşme oranı, istihdamın sektörel dağılımı, GSYİH’den alınan pay gibi veriler doğrultusunda, Marmara bölgesinin gelişmişlik düzeyinin diğerlerine çok daha yüksek seviyede olduğu görülmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinin ülke ortalamasının çok altında bir gelişmişlik düzeyine sahip oldukları da aynı tabloda görülmektedir.

Yapısal olarak büyük eşitsizliklere sahip olan Türkiye’de durum 2000’li yıllar sonrasında da devam etmiştir. 2001 yılından sonra milli gelirin bölgelere göre dağılımına ilişkin ilk kez veri açıklayan TÜİK, 2004-2006 yıllarında yüksek büyümeden en çok İstanbul ve onu çevreleyen illerin pay aldığını, Ege ve Çukurova bölgesindeki illerinin önemli ölçüde milli gelirden pay kaybettiklerini ortaya koymaktadır.

Tablo 2.19: 2001-2006 Yılları Arasında Bölgelerin GSYİH'dan Aldıkları Pay %

	2001	2006	2004-2006 ort
Gelişenler (İstanbul Çevresi+Ankara+Antalya)	%	%	Payda Artış, %
İstanbul	2.1	27.6	29.6
Bursa,Eskişehir,Bilecik	5.2	6.5	25.0
Tekirdağ,Edirne,Kırklareli	2.5	2.6	4.0
Antalya,Isparta,Burdur	3.5	4.0	14.3
Ankara	7.6	8.4	10.5
Gelişenlerin Payı %	40.1	49.0	22.2
Gerileyenler			
(Ege+Orta Anadolu+Karadeniz+Çukurova			
İzmir	7.5	6.7	-10.7
Manisa,Afyon,Kütahya,Uşak	3.9	3.5	-10.3
Aydın,Denizli,Muğla	4.2	3.8	-9.5
Balıkesir,Çanakkale	2.2	2.0	-9.1
Kocaeli,Sakarya,Düzce,Bolu,Yalova	7.6	6.0	-21.1
Kayseri,Sivas,Yozgat	2.4	2.3	-4.2
Kırıkkale,Aksaray,Niğde,Nevşehir,Kırşehir	2.1	1.5	-28.6
Konya,Karaman	2.7	2.4	-11.1
Samsun,Tokat,Çorum,Amasya	3.2	2.8	-12.5
Kastamonu,Çankırı,Sinop	0.9	0.8	-11.1
Trabzon,Ordu,Giresun,Rize,Artvin,Gümüşhane	3.1	2.6	-16.1
Gaziantep,Adıyaman,Kilis	2.0	1.7	-15.0
Adana,Mersin	5.8	4.1	-29.3
Hatay,Kahramanmaraş,Osmaniye	2.9	2.4	-17.2
(Ege+Orta Anadolu+Karadeniz+Çukurova(%))	53.2	44.9	-15.6
Doğu/Güney Doğu Anadolu			
Malatya,Elazığ,Bingöl,Tunceli	1.7	1.4	-17.6
Şanlıurfa,Diyarbakır	2.2	1.8	-18.2
Erzurum,Erzincan,Bayburt	1.0	0.9	-10.0
Mardin,Batman,Şırnak,Siirt	1.2	1.1	-8.3
Van,Muş,Bitlis,Hakkari	1.0	1.0	0.0
Ağrı,Kars,Iğdır,Ardahan	0.6	0.7	16.7
Doğu/Güney Doğu Anadolu (%)	7.7	6.9	-10.4

Kaynak: Sönmez, M. (2010), 'Teğet'in Yıkımı, Dünyada ve Türkiye'de Küresel Krizin 2009 Enkazı ve Gelecek, İstanbul: Yordam Kitabevi, s.146.

Tablo 2.19'da 2001-2006 yılları arasında bölgelerin GSYİH'dan aldıkları paylar gösterilmiş, bu dönemde gelişen ve gerileyen bölge ayrımı yapılmıştır. Tablo 2.19 incelendiğinde, 2001 krizi sonrası yaşanan büyüme ağırlıklı İstanbul, Ankara ve Antalya ile sınırlı kalırken, diğer gelişme kutupları olan İzmir ve çevresi ile Adana

ve çevresi milli gelirdeki paylarını koruyamamışlardır. 2001’de milli gelirden %7,5 pay alan İzmir’in 2006 yılındaki payı %6,7’ye düşmüştür. Ege’nin diğer bölgelerinde yer alan illerinde milli gelirden aldıkları pay azalmıştır. Ege bölgesindeki kayıpta, tarımdaki ve sanayideki gerilemenin etkili olduğu, turizm ve ticaretteki gelişmenin bu kaybı telafi edemediği görülmektedir.

Türkiye’nin diğer büyüme kutuplarından Adana-Mersin’in de 2001 yılında milli gelirden aldığı pay %6 iken 2006 yılında %29,3 oranında gerileyerek %4,1 olmuştur. Bu kaybın bölgedeki sanayi ve tarımdaki gerilemeden kaynaklandığı söylenebilir.

Türkiye’nin tarım, ticaret ve kısmen sanayi ile geçinen diğer Orta Anadolu illerinin, Batısı ve Doğusu ile Karadeniz’in de milli gelirden aldıkları payı arttıramadıkları, yer yer ciddi ölçüde geriledikleri görülmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin, 2001 yılında milli gelirden ki payları %7,7 iken, 2006 yılında %10,4 gerileyerek %6,9 olarak gerçekleşmiştir (Sönmez, 2010: 147-149).

Sonuç olarak, bir bütün olarak değerlendirildiğinde Türkiye’de ekonomik büyüme ve kalkınma politikalarının ülke geneline yansımadağı, özellikle İstanbul’da odaklandığı söylenebilir. Türkiye’de uygulanan neoliberal politikalar Doğu ve Batı arasındaki uçurumu azaltmadığı gibi, İstanbul ile Türkiye’nin diğer bölgeleri arasındaki uçurumu iyice derinleştirdiği anlaşılmaktadır.

Türkiye’de bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermek için yeni bir sürükleyici sektöre ihtiyaç duyulduğu ifade edilebilir. Bu sektör turizm sektörü olabilir. Daha öncede ifade edildiği gibi “turizm” uygun koşullar ve doğru tercihler ile Türkiye ekonomisine önemli katkılar sağlayabilecek bir sektördür. Bunun en önemli ve güzel örneklerinden biri hiç kuşkusuz Antalya’dır. Antalya’nın içinde yer aldığı Akdeniz bölgesi 2001 yılında milli gelirden %3,5 pay alırken Antalya’da turizm gelirlerinin artmasına paralel 2006 yılında milli gelirden aldıkları pay %14.3 artarak %4 olarak gerçekleşmiştir. Aynı şekilde Muğla’da turizm gelirlerinin payı yüksek olmasaydı, Muğla’nın içinde yer aldığı Ege bölgesinin milli gelirden aldığı pay daha da düşük olabilirdi.

B. Türkiye’de Bölgelerin Turizm Açısından Değerlendirilmesi ve Turizmin Bölgesel Gelişmeye Katkısı

Az gelişmişlik veya bölgesel kalkınma olgusu Türkiye’nin yıllardır en önemli sorunlarından birisi olmuştur. Bu sorunun giderilmesi planlı dönemin başlangıcından beri sürekli olarak gündeme gelmiş ve bu konuda değişik uygulamalar yapılmıştır. Türkiye’de; gelir dağılımındaki adaletsizlik, göç sorunu, işsizlik, alt yapı ve bölgelerarası dengesizlik gibi sorunların giderilmesinde yeni stratejilere ve politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu stratejilere ulaşmanın en önemli araçlarından bir tanesi turizm sektörüdür. Çünkü turizm, bölgedeki turistik arz verilerine bağlı olarak katma değeri en yüksek olan sektörlerden birisidir (Çeken, 2008: 303).

Türkiye, Asya ve Avrupa kıtalarının kesişme noktasındaki ayrıcalıklı konumu, binlerce yıllık tarihsel, kültürel ve doğal zenginlikleri, zengin ürün çeşidi ile dünya turizminde rekabet üstünlüğü sağlayacak özelliklere sahip bir ülkedir. Mevcut potansiyeli planlı bir şekilde harekete geçirildiği zaman, Türkiye çok önemli ve sürdürülebilir bir gelir kaynağına kavuşacaktır. Buradan hareketle, turizmin bölgesel gelişme üzerindeki olası etkileri, Türkiye’de turizm sektöründeki işgücü, coğrafi bölgelere göre tesis ve yatak sayıları, turist sayısı, işletme belgeli tesislerde konaklayan kişi sayısı ile bölgelere göre turizm yatırımlarına teşvik verilen kredi miktarları açısından analiz edilecektir.

Turizm, Türkiye’de istihdam yaratıcı özelliği ile öne çıkan bir sektördür. Bu bağlamda Tablo 2.20’de, Türkiye’de istihdamın sektörel dağılımı verilmektedir. Tarım sektörünün istihdam içindeki payı azalırken, hizmetler sektörünün istihdam içindeki payı yıllar itibariyle artış göstermektedir. 1980 yılında hizmetler sektörünün istihdam içindeki payı %25,8 iken, 2009 yılında iki kat artarak %56 olmuştur. 2009 yılı itibariyle hizmetler sektörü toplam istihdamın yarısını oluşturmaktadır. Bu sektörün içinde doğrudan ve dolaylı olarak turizm endüstrisinde çalışanlar da yer almaktadır. Ayrıca sanayi sektörü ile tarım sektöründe çalışanların bir kısmı da dolaylı olarak turizm sektöründe hizmet vermektedir.

Tablo 2.20: Türkiye’de İstihdamın Sektörel Dağılımı (1980-2009)

Yıl	Toplam İstihdam	Tarım Sektörü Payı (%)	Sanayi Sektörü Payı (%)	Hizmetler Sektörü Payı (%)
1990	19.030	45.9	20.8	33.3
2000	21.580	36.0	24.0	40.0
2005	22.046	29.5	24.7	45.8
2009	21.277	24.6	19.4	56.0

Kaynak: TÜİK veri tabanından derlenmiştir, (Erişim Tarihi: 08.12.2010)

Tablo 2.21’de, Türkiye’de TÜRSAB tarafından yaptırılan ve 1993-2001 yıllarını kapsayan turizm sektörüne ilişkin istihdam verileri gösterilmektedir. 2001 yılında yaşanan kriz ile Türkiye’de toplam istihdam %5,7 oranında azalmış iken, turizm endüstrisindeki doğrudan istihdamda sadece binde 1 düzeyinde bir azalma meydana gelmiştir. Tablo 2.21 incelendiğinde, 1993 yılında turizm sektöründe doğrudan istihdam edilenlerin oranı %3,5’den 2001’de %5,1’e yükselmiştir. Dolaylı turizm istihdamı oranı ise 1993’te %5,3 iken 2001 yılında %7,6 olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılında turizm endüstrisinde 1 milyon 7 bini doğrudan istihdam olmak üzere toplam 2.5 milyon kişi istihdam edilmiştir.

Tablo 2.21: Türkiye’de Turizm İstihdamı ve Toplam İstihdam İçindeki Yeri

YILLAR	1993	1995	1997	1998	1999	2000	2001
1.Konaklama Sektörü	79.864	89.629	140.119	142.074	146.201	151.320	161.207
2.Restoran, Lokanta ve Bar Sektörü	144.234	69.853	240.237	240.370	239.205	251.993	345.463
3. Restoran, Lokanta ve Bar Sektörü (2)/2(Ö)	72.117	34.927	120.119	120.185	119.603	125.997	172.732
4. Ulaştırma ve seyahat acenteleri sektörü	510.100	578.466	631.096	713.140	746.348	731.894	673.854
Doğrudan turizm istihdamı toplamı (1+3+4))	662.081	703.022	891.334	975.399	1.012.152	1.009.211	1.007.793
Yıllık Değişim (%)		-1,19	17,14	9,43	3,77	-0,29	-0,14
Turizmin Yarattığı Dolaylı İstihdam=Doğrudan İstihdam x1,5 (**)	993.122	1.054.532	1.337.000	1.463.099	1.518.227	1.513.816	1.511.689
Doğrudan ve dolaylı turizm istihdamı	1.655.203	1.757.554	2.228.334	2.438.498	2.530.379	2.523.026	2.519.481
Türkiye’de Toplam İstihdam	18.600.000	20.546.000	20.900.000	21.374.000	21.860.000	20.934.000	19.742.000
Doğrudan turizm istihdamının payı (%)	3,5	3,42	4,26	4,56	4,63	4,82	5,10
Dolaylı turizm istihdamının payı (%)	5,34	5,13	6,40	6,85	6,95	7,23	7,66
Doğrudan ve dolaylı turizm istihdamının payı (%)	8,90	8,55	10,66	11,41	11,58	12,05	12,76

*DİE’nin 552 001, 552 002, 552 003, 552 004, 552 006, 552 007,552 008, 552 011 kod’lu yeme-içme/eğlence ile ilgili iş kollarındaki istihdamın yarısı turizmle ilgili istihdam olarak alınmış ve doğrudan istihdam rakamına yansıtılmıştır.

** Dolaylı İstihdam=Doğrudan İstihdam x1,5 (WTTC, WTO gibi uluslar arası turizm kuruluşlarının kabul gören katsayı)

Kaynak: www. tursab.org.tr, (Erişim Tarihi: 8.10.2010).

Tablo 2.22’de, Türkiye’de turizm sektöründeki toplam işgünün bölgelere göre dağılımı verilmektedir. Tablo incelendiğinde turizm sektöründe istihdam edenlerin en fazla olduğu bölge Marmara olup, bu bölgeyi Ege ve Akdeniz izlemektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin turizm açısından sektör içindeki toplam işgünün oldukça düşük oranlarda olduğu görülmektedir. Kalkınmada ülkenin diğer bölgelerine göre geri durumda olan bu bölgelere yapılacak yeni turizm yatırımları,

tesisler vb. ekonomik faaliyetler ile bölgedeki istihdam oranı artacaktır. Örneğin Van ilinde, 2012 yılında hizmete girmesi beklenen ilk 5 yıldızlı otel, bu ilde istihdama büyük katkı sağlayabilecektir.

Tablo 2.22: Turizm Sektöründeki İşgücünün Bölgelere Göre Dağılımı (%)

Coğrafi Bölgeler	Konaklama	Restoran	Seyahat Acentesi
Marmara	23.27	52.99	43.43
Ege	29.16	16.74	22.33
Akdeniz	34.87	5.92	19.77
İç Anadolu	8.23	14.78	12.45
Karadeniz	2.70	6.59	1.38
Doğu Anadolu	0.87	1.04	0.28
Güneydoğu Anadolu	0.90	1.94	0.36
Toplam	100	100	100

Kaynak: Tosun, C. (1999), "An Analysis of the Economics Contribution of Inbound International Tourism in Turkey", *Tourism Economics*, 5 (3), s.230.

Türkiye’de turizmin bölgesel gelişmeye katkısını yansıtması açısından, bölgelerdeki tesis ve yatak sayısı, bölgelere gelen turist sayısı ve buradaki yerli yabancı ziyaretçilerin konaklama istatistiklerini incelemek gerekmektedir. Bu bağlamda, Tablo 2.23’de Türkiye’de coğrafi bölgelere göre tesis ve yatak sayısı verilmiştir. Tablo incelendiğinde 1986’dan günümüze kadar olan dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki tesis ve yatak sayısının diğer bölgelere oranla daha az olduğu görülmektedir. Bu bölgeler mevcut turizm potansiyeline sahip olmalarına karşın, tesis ve yatak sayısının eksikliği bölgesel gelişme noktasında büyük bir engel oluşturmaktadır. Türkiye’deki tesis ve yatak sayısının en fazla olduğu bölgeler ise bölgesel gelişmede en önde yer alan Marmara, Ege ve Akdeniz bölgeleridir.

Tablo 2. 23: Türkiye’de Coğrafi Bölgelere Göre Tesis ve Yatak Sayısı*

Coğrafi Bölgeler	1986		1990		1995		2000		2005		2009	
	T.S**	Y.S	T. S.	Y.S.	T. S.	Y.S.	T. S.	Y.S.	T. S.	Y.S.	T. S.	Y.S.
Marmara	320	4293 2	609	84405	611	87888	583	83123	677	11282 0	823	1388 01
Ege	272	3803 8	113 4	17966 1	107 3	16728 9	919	15878 2	100 6	21209 6	868	2263 18
Akdeniz	185	30.17 8	845	16303 8	871	16235 3	948	25611 9	103 4	35469 8	954	3770 26
İç Anadolu	115	1390 8	262	38198	239	32167	264	32594	303	44616	320	5056 1
Karadeniz	55	4944	147	13782	148	14321	219	18782	232	24533	217	1997 3
D.Anadolu	26	2651	94	10113	102	10773	107	11386	110	14650	93	1301 2
G.Anadolu	30	2149	90	9545	83	8155	81	8176	89	10913	104	1453 0
Toplam	1003	1348 00	318 1	49874 2	312 7	48294 6	312 1	56896 2	345 1	77432 6	337 9	8402 21

*Tesis ve yatak sayıları, turizm yatırım belgeli ve turizm işletme belgeli turistik işletmelerin toplamından oluşmaktadır.

** T.S: Tesis Sayısı, Y.S: Yatak Sayısı

Kaynak: Turizm Bakanlığı, **Turizm İstatistikleri Bültenleri 1986-1995**, Ankara: Turizm Bakanlığı Yayınları; www.turizm.gov.tr (Erişim Tarihi:08.11.2010) verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Tablo 2.24: Türkiye’de NUT 1*’e Göre Turist Sayısı**

		1990	1995	2000	2005	2009
1	İSTANBUL	1.937.709	3.409.065	4.257.606	7.977.392	12.323.200
2	BATI MARMARA	2.692.303	1.397.214	2.072.998	3.934.612	4.158.057
3	DOĞU MARMARA	9.890	28.628	27.931	48.280	69.855
4	EGE	1.341.883	2.176.510	2.700.895	4.414.794	4.964.489
5	BATI ANADOLU	305.480	546.520	715.090	788.085	790.183
6	AKDENİZ	1.281.811	2.661.573	4.133.226	8.431.276	9.602.894
7	ORTA ANADOLU	0	0	10.860	115.521	143.989
8	BATI KARADENİZ	3.018	41.552	76.678	93.359	98.713
9	DOĞU KARADENİZ	1.500	131.400	132.082	83.217	1.394.197
10	KUZEYDOĞU ANADOLU	176.272	368.697	495.189	941.731	1.045.598
11	ORTADOĞU ANADOLU	23.500	16.243	86.650	266.109	259.689
12	GÜNEYDOĞU ANADOLU	178.498	476.517	841.929	1.652.494	2.213.533

*NUT 1: İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması Düzey 1, bu kapsamda 12 alt bölge oluşturulmuştur.

** Turist sayısı yerli ve yabancı turistlerin toplamından oluşmaktadır.

Kaynak: www.tuik.gov.tr’den yararlanılarak düzenlenmiştir.

Benzer şekilde Tablo 2.24 de, bölgelere gelen turist sayıları verilmiştir. Turistlerin en yoğun olarak geldikleri bölge Marmara, Akdeniz, ve Ege’dir. 2009 yılında 12 milyonu aşan turist sayısı ile İstanbul en fazla turist çeken il olmuştur. İkinci sırada 8 milyon 704 bin turist ile Antalya ve üçüncü sırada ise 2 milyon 900 bin turist sayısı ile Muğla yer almaktadır. Diğer verilerde olduğu gibi, Doğu ve

Güneydoğu Anadolu bölgesine gelen turistlerin oranı diğer bölgelere oranla çok daha düşüktür.

Tablo 2.25: Coğrafi Bölgelere ve Seçilmiş İllere Göre İşletme Belgeli Tesislerde Konaklayan Kişi Sayıları

BÖLGELER/İLLER	2009 Yılı Konaklayan Kişi Sayısı		
	Yabancı	Yerli	Toplam
AKDENİZ	7.102.213	2.615.256	9.717.469
Antalya	6.968.975	1.871.527	8.840.502
Mersin	44.964	240.099	285.063
MARMARA	3.205.824	2.667.224	5.873.108
İstanbul	2.804.242	1.452.070	4.256.312
Bursa	101.452	297.498	398.950
EGE	3.010.687	2.529.499	5.540.186
Muğla	1.435.612	652.093	2.087.705
İzmir	508.060	886.539	1.394.599
İÇ ANADOLU	862.953	2.161.438	3.024.391
Ankara	297.360	1.197.404	1.494.764
Nevşehir	418.607	240.604	659.211
KARADENİZ	79.920	996.267	1.076.187
Bolu	23.055	177.511	200.566
Trabzon	22.284	171.715	193.999
DOĞU ANADOLU	53.801	533.362	587.163
Erzurum	15.959	124.471	140.430
Van	14.469	107.499	121.968
G.DOĞU ANADOLU	68.536	630.692	699.228
Gaziantep	30.407	228.237	258.644
Diyarbakır	17.345	172.836	190.181
GENEL TOPLAM	14.383.934	12.133.738	26.517.672

Kaynak:T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Coğrafi bölgeler ve bu bölgelerden seçilmiş illerde yerli ve yabancı turistlerin konaklama istatistiklerinin yer aldığı Tablo 2.25; coğrafi bölgelere göre tesis ve yatak sayısını gösteren Tablo 2.23 ve coğrafi bölgelere göre turist sayılarını gösteren Tablo 2.24 ile birlikte değerlendirildiğinde, turizmin Türkiye ekonomisine katkısı açısından bölgesel farklılıkları daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. 2009 yılı verilerine göre Akdeniz Bölgesi toplam konaklayan yerli ve yabancı ziyaretçiler içinde %36,64'lük payla ilk sırada, Marmara Bölgesi %22,14 payla ikinci, Ege Bölgesi %20,89 ile üçüncü sıradadır. Bunu, %11,40 ile İç Anadolu. %4,05 ile Karadeniz takip ederken, %2,63 ve %2,21 payları ile sırasıyla Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgeleri son sıralarda yer almaktadır.

Tablo 2.25'in bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermedeki önemi açısından vurgulanması gereken diğer önemli bir nokta ise, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında dördüncü durumda bulunan Akdeniz Bölgesinin konaklama istatistiklerinde Antalya ili sayesinde ilk sırada yer almasıdır. Tarım sektörünün, ekonomisinde önemli yer tuttuğu Akdeniz Bölgesinin, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi bakımından dördüncü sırada olmasının en önemli sebeplerinden biri de, konaklama istatistiklerinde elde ettiği liderliktir (Gülbahar, 2009: 41).

Tablo 2.26: Türkiye’de Turizm Yatırımlarına Teşvik Olarak Verilen Belgelerdeki (%) Değişim

Yıllar	5 Kent*	Anadolu
2003	76.06	23.94
2004	71.96	28.04
2005	68.10	31.90
2006	60.00	40.00
2007	41.18	58.82
2008	47.18	52.43
2009	40.00	60.00
2010**	31.73	68.27

*5 Kent; Antalya, Muğla, İstanbul, Aydın, İzmir

** 6 aylık veri

Kaynak: TÜROFED, Turizm Raporu, 2010, s. 22.

Tablo 2.26 gösterildiği üzere, Türkiye’de turizm yatırımlarına teşvik olarak verilen belgeler 5 kent ve Anadolu olarak iki gruba ayrılarak incelenmiştir. 2003 yılında teşvik belgesine bağlanan, komple yeni tesis yatırımını öngören yeni yatırım projelerinin %76’sı Antalya, Muğla, Aydın, İzmir ve İstanbul’dan oluşan 5 ilde gerçekleşmiştir. 2010 yılının ilk altı ayı itibariyle Hazine Müsteşarlığı’nca teşvik belgesine bağlanan konaklama tesis amaçlı teşvik belgeleri içinde bu grubu oluşturan illerin payı %40’ın altına gerilemiştir. Buna karşılık aynı dönemde, Anadolu’nun çeşitli kentlerinin turizme yönelik toplam teşviklerden aldıkları pay ise %23’ten, %68’e çıkmıştır. Son yıllarda Anadolu kentlerinin turizm teşviklerinden daha fazla yararlanması bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi açısından olumlu bir gelişmedir. Çünkü bölgelerarası dengesizlikleri gidermek ve kalkınmaya hız kazandırmak, sermayeyi tabana yaymak, istihdam yaratmak için teşviklerin yönlendirilmesi ve desteklenmesi, turizmin bölgesel kalkınmaya olan etkisini olumlu yönde etkileyecektir.

Yukarıda vurgulandığı gibi, Türkiye’nin Batı ve Doğu bölgeleri arasında hem ekonomik anlamda hem de turizm göstergeleri açısından bir gelişmişlik farkının

olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Dolayısıyla, bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının azaltılması ve bölgelerarası dengeli büyüme ile kalkınmanın sağlanması noktasında turizm sektörüne önemli görevler düşmektedir. Nitekim bölgesel kalkınma projelerinde, Kalkınma Planlarının Turizm Özel İhtisas Komisyonu raporlarında ve geleceğe yönelik birçok programda, bu konuya ilişkin belirlenmekte ve bu doğrultuda çalışmalar yapılmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, 9. BYKP Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporunda yer alan üç ana politikadan biri, turizm sektörünün bölgesel dengesizliklerin azaltılmasına katkı sağlaması olduğu görülmektedir. Bu politikaya uygun olarak belirlenen bazı tedbirler ise; iç bölgelerde ve gelişmemiş yörelerdeki turizm faaliyetlerine uygun teşvikler verilmesi, alt ve üstyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi, gelişmiş yörelerde kamu arazisi alacak olan firmalara, gelişmede öncelikli yörelerde de yatırım zorunluluğu getirilmesi şeklindedir. Bunların yanında bölgesel projelerde gerçekleştirilecek turizm yatırımlarında kamu arazileri ve diğer konularda teşvik tedbirleri alınması da söz konusudur (DPT, 2007).

Bölgesel kalkınma planlarında da turizme ayrı bir önem verilmektedir. Özellikle sosyo-gelişmişlik sıralamasında en son sıralarında yer alan Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgeleri için turizm sektörü daha da önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, GAP ve DAP hakkında kısa bir bilgi vermek yapılan çalışma için önemli bir konudur.

Turizm sektörünü de kapsayan Güneydoğu Anadolu Projesi, insan odaklı sürdürülebilir kalkınmaya yönelik olarak hazırlanmış çok sektörlü bir bölgesel kalkınma hareketidir. Bu projeye; bölge insanının yaşam kalitesinin yükseltilmesi, yoksulluğun azaltılması, bölgedeki istihdam ve iş olanaklarının artırılması ve sonuçta ekonomik kalkınma ile toplumsal istikrara kavuşulması amaçlanmıştır. GAP, turizm başta olmak üzere kentsel, kırsal ve tarımsal altyapı, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık, konut ve diğer birçok sektörlerdeki yatırımları kapsayan sadece bölgeye özgü olmayıp tüm ülkeyi etkileyecek değişimleri de içine alan çok yönlü bir kalkınma projesidir. (Polat, Olgun, 2004: 1505–1515; Bahar, 2007: 10). Bu bağlamda, Türkiye'deki diğer bölgelere göre az gelişmiş bir bölge olan GAP bölgesindeki

turizm hareketlerine bakıldığında bölgenin; tarihi ve kültürel değerlerinin yanında din, sağlık, kongre, mağara, yayla, avcılık, botanik turizmi, dağcılık, kuş gözlemciliği, tarihi İpek Yolu, baraj göllerinde su altı sporları gibi büyük bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Bölge özellikle inanç turizmi açısından da oldukça büyük bir potansiyel taşımaya karşın, yeteri kadar turisti çekememektedir.

GAP'ın turizm sektöründen yeteri kadar faydalanamamasının bazı temel nedenleri bulunmaktadır. Bunları; GAP için hazırlanan master planının yeterince uygulanamaması, yerel yöneticilerin ve halkın mevcut turizm potansiyeli hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olmayışı, alt yapı eksikliği, kalifiye eleman ve tesis eksikliği şeklinde sıralamak mümkündür (Paksoy, 2005a). Bunlara ek olarak; bölge coğrafyası ve sınır olunan ülkelerden kaynaklanan politik istikrarsızlıklar, Türkiye'ye yönelik karşı propaganda da bölgeye ait sorunların politik malzeme olarak kullanılması, bölgede ayakta durmaya çalışan seyahat acentelerinin kaçak tur düzenleyenler karşısındaki çaresizliği, bürokratik sorunlar ve ekonomik istikrarsızlıklar, sermayenin üretken yatırım alanları yerine rant alanlarına yönelmesi, Diyarbakır ve Gaziantep'in yoğun iç göç baskısı altında bulunması ve bu duruma bağlı olarak ortaya çıkan problemler olarak sıralanabilir (Yağcı, 2002). Ayrıca Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da bölgesel kalkınmanın önün en büyük engel, bu bölgelerde var olan feodal yapıdır. Bu bölgelerde, henüz yarı feodal ilişkiler tam olarak kırılmış değildir. Bölgede ağalık, aşiretçilik ve şeyhlik gibi toplumsal yapılar bulunmakta ve hala ağanın, aşiret reisinin ve şeyhin hüküm sürdüğü toplumsal gruplar bulunmaktadır. Bu durum bölgenin sosyo-ekonomik gelişmesini ve kalkınmasını olumsuz yönde etkilemektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi halen ülkenin en az gelişmiş bölgesidir. Proje çalışmalarının hedef alanı olan Doğu Anadolu Bölgesi Avrupa'nın en uç kısmında bulunmaktadır. Bu durum, coğrafik konumu nedeniyle izole edilmiş gibi duran Kuzey Doğu Anadolu Bölgesi için daha belirgin bir durumdur. Bölge Türkiye nüfus yoğunluğunun en az olduğu ve turistler yönüyle de doğanın en az kirletildiği yerler olarak algılandığı bir alandır.

Son yıllarda “Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme” kapsamında ve anlayışında Doğu Anadolu Bölgesinde çok sayıda proje üretilmiş ve bunlardan sınırlı da olsa bir kısmı uygulamaya konmuştur (Koşan, 2006: 443-444). Bunlardan DAP ile, doğal ve kültürel varlıkların korunup geliştirilmesi ve turizme kazandırılması, turizm türlerinin çeşitlendirilmesi ve tüm yıla yayılması, altyapı yatırımları, tanıtım, eğitim gibi konulara önem verilmesi amaçlanmaktadır (DPT, 2000a: 34-35).

Doğu Anadolu'nun kalkınmasında turizmin geliştirilmesi gerektiği proje gruplarının ve proje belgelerinin hemen hepsinde hâkim görüş halindedir. Doğu Anadolu Bölgesinin en önemli potansiyeli olarak; bölgenin hemen tamamına yayılmış kültürel zenginliği ve çok yönlü cazip coğrafyası gelmektedir. Turizmin bölgede şimdiye kadar gelişmemesinin en önemli nedenleri olarak; alt ve üst yapı yetersizliğinden başlayan eksiklikler, imaj zayıflığı, farklı aktörlerce oluşturulması gereken işbirliğinin olmayışı, mevcut potansiyellerin kullanılmaması, kapsamlı ve bütüncül bir pazarlama anlayışının olmamasıdır (Koşan, 2006: 451-452).

Doğu Anadolu Bölgesi'nin sanayileşme sürecinin temel ve yapısal tehdidi olan iklim ve doğa koşulları; bölgede turizm ve kış turizm odaklı kalkınma stratejisi için bir fırsat ve avantaja dönüştürülebilir. Yörede kış turizmi, dağcılık, yayla turizmi gibi etkinlikler geliştirilebildiği takdirde, buradaki yüksek dağlar, doğal ortam, karla geçen uzun kışlar, bölgenin sahip olduğu göreceli üstünlük olarak ekonomik etkinlik kazanacaktır (İTO, 2005: 2).

Bölgesel gelişmişlik sırlamasında son sırlarda yer alan bu bölgelerde turizmi teşvik ederek, destekleyerek, tesis ve eleman yetersizliğini gidererek ve bölgede var olan potansiyeli iyi değerlendirerek, daha çok turisti bölgeye çekmek mümkün olabilir. Turizmin bölgede gelişmesi, tüm imkânların bu anlamda sonuna kadar kullanılması ve daha fazla yabancı turist bölgeyi ziyaret etmesiyle birlikte; bölgenin gelir düzeyi ve bölgedeki istihdam oranı artacak, böylece belirtilen bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması açısından bir iyileşmenin olması sağlanabilecektir.

Sonuç olarak; turizm, ekonominin diğer sektörlerine oranla ülkenin geri kalmış ya da az gelişmiş bölgelerindeki ekonomik gelişme için daha etkili alternatif fırsatlar sunmaktadır. Eğer ülkelerin geri kalmış bölgelerindeki mevcut turizm potansiyeli ve alternatif fırsatlar iyi değerlendirilebilirse, bölgenin turizm sektörü yardımıyla kalkınması sağlanabileceği gibi, ülkeler ve bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıkları ve bunun yol ağtığı ekonomik dengesizliklerde giderilebilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TURİZM SEKTÖRÜNÜN BÖLGESEL GELİŞMİŞLİK FARKLILIKLARINI GİDERMEDEKİ ETKİSİNİN YAKINSAMA MODELİ İLE ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Bu bölümde, teorik kısmı birinci ve ikinci bölümlerde verilen araştırmanın amacına, önemine, yöntemine, kapsam ve sınırlılıklarına yönelik bilgilere yer verilecektir. Araştırmanın yönteminde, çalışmada kullanılan “Yakınsama Modeli” açıklanacaktır. Araştırmanın kapsamı ve sınırlılığı başlığı altında ise, modelde kullanılacak denklemler tanımlanacak, veri seti hakkında bilgi verilecek ayrıca çalışma sırasında karşılaşılan kısıtlar belirtilecektir. Daha sonra, tanımlayıcı istatistikler başlığı altında yakınsama modeli öncesi ön bir koşul gibi belirtilebilecek bir takım testlere yer verilecek ve çalışmanın en sonunda yakınsama modeli ile ilgili analizlere geçilecek ve analizlerin sonucunda elde edilen veriler değerlendirilecektir.

I. Literatürün Gözden Geçirilmesi

Yapılan araştırma kapsamında konuya ilişkin literatür, hem uluslararası ve hem de ulusal çalışmalar açısından incelenmiştir. Turizm ekonomisi bağlamında araştırılan çalışma konusu, genelden özele doğru (tümdengelim yöntemi) olacak şekilde turizm-ekonomik büyüme, turizm-bölgesel kalkınma ve turizm-yakınsama modeli literatürü çerçevesinde araştırılmıştır. Buradan hareketle, öncelikle literatürde turizm ve bölgesel kalkınmayı ilişkilendiren çalışmalardan en önemlilerinden bazıları aşağıda özetlenmektedir. Bunun hemen ardından da yukarıda belirtildiği üzere, turizm ve ekonomik yakınsama ilişkisi ile ilgili literatür de incelenmektedir. Burada ilk olarak şu noktanın altını çizmekte büyük yarar bulunmaktadır. Literatürde yakınsama hipotezini ülkeler ve bölgeler bazında test eden çok sayıda ampirik çalışma bulunmasına karşın, turizm sektörü ile yakınsama modelini ilişkilendiren çalışmaların çok sınırlı olduğu görülmektedir. Buna ilave olarak yapılan ulusal literatür taramasından, özellikle Türkiye için turizm sektörü ile yakınsama modelini ilişkilendiren daha önceden yapılmış herhangi bir çalışmanın mevcut olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, uluslararası literatürde turizm sektörü ile

yakınsama modelini ilişkilendiren çalışmalardan bazıları aşağıda kısaca özetlenmektedir.

Binns ve Nell (2002), “Güney Afrika’da Bölgesel Kalkınma Stratejisi Olarak Turizm” adlı çalışmasında, KwaZulu-Natal ve Western Cape’te turizm temelli kalkınma girişimleri; üretim ekonomisinin gelişimi, yoksulluğun azaltılması, bağlamında değerlendirilmektedir. Kalkınma sürecinin dinamik bir süreç olduğu ifade edilmekte ve bu nedenle Güney Afrika ve diğer bölgelerde, turizm temelli kalkınma girişimlerinin yerel ekonomik kalkınma için en uygun strateji olduğu vurgulanmaktadır.

Seckelmann (2002), Türkiye’de bölgesel kalkınma ve iç turizmi ele aldığı çalışmasında, ilk olarak turizm sektörünün özelliklerini ve bu sektörde var olan sorunları açıklamıştır. Daha sonra az gelişmiş bölgelerdeki turizm potansiyelini değerlendirmiştir. Türkiye’de turizmin iç ve dış faktörler nedeniyle kırılgan bir yapıya sahip olduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle, Türkiye’de gelişmekte olan bölgelerde turizmin temel ekonomik büyüme için kaynak olamayacağı ancak geniş kapsamlı yatırım gerektirmeyen iç turizmin sürdürülebilir bölgesel kalkınmada önemli olabileceği ifade edilmiştir.

Eliott ve Mann (2005), “Kalkınma, Yoksulluk ve Turizm Sahra Altı Afrika’da Görüşler ve Etkiler” adlı çalışmasında turizmin yoksulluğu azaltmada kullanılabilecek bir araç olup olmadığını araştırmıştır. Çalışmaya göre, Sahra Altı Afrika’da turizmin büyümeye katkı sağladığı ancak yoksulluk üzerinde fark edilir bir etkisinin bulunmadığı sonucu elde edilmiştir.

Lee ve Chang (2007) çalışmalarında, ekonomik büyüme ve turizm gelişimi arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırma yapmışlardır. Çalışmada OECD üyesi ülkelerle, OECD üyesi olmayan ülkeler (Asya, Latin Amerika ve Alt Sahra Ülkeleri) arasında turizm gelişimi ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırılmışlardır. Sonuçta örnek seçilen, hem OECD üyesi ülkelerde ve hem de OECD üyesi olmayan ülkelerde turizmin gelişimi ile GSYİH arasında pozitif yönde bir ilişkinin bulunduğu görülmüştür. OECD üyesi olmayan ülkelerde ise bu etkinin daha kuvvetli olduğu tespit edilmiştir. Turizm değişkeni, turizm geliri olarak

alındığında Alt Sahra ülkelerinde turizmin GSYİH üzerindeki etkisi en yüksek düzeydedir. Bu nedenle Sahra Altı ülkelerinde olduğu gibi turizmi geliştirmek az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için iyi bir gelişme stratejisi olarak kabul edilebilir.

Parilla, Font ve Nadal (2007) çalışmalarında uzun dönemli büyümede, turizmin katkısını incelemişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre, Balear ve İspanya'nın Kanarya adalarında, turizmin ekonomik büyüme ve bölgesel kalkınmada itici bir güç olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Turizm her iki ada açısından büyük önem taşımakta, GSYİH'nin %80'inden fazlasını tek başına oluşturmaktadır.

Gartner (2008) çalışmasında, anket ve mülakat yöntemi kullanarak, turizmin yoksulluğu azaltıcı etkisi ile bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre, turizm sektörünün bölgedeki gelişimi ile yoksulluk arasında kesin bir ilişkinin olmadığı ifade edilmekle birlikte, turizmin gelir arttırıcı ve istihdam yaratıcı etkisi ile bölgesel kalkınmaya olumlu katkı sağladığı belirtilmektedir.

Turizm ve bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi ölçen çalışmalar Türkiye açısından değerlendirildiğinde; Tosun, Timothy ve Öztürk'ün 2003 yılında, "Türkiye'de Turizmin Gelişmesi, Ulusal Kalkınma ve Bölgesel Eşitsizlik" adlı çalışmalarında, Türkiye'de turizmin ekonomik etkileri ve buna bağlı olarak bölgesel kalkınmaya etkisi incelenmiştir. Araştırmaya göre turizm, Türkiye ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Ekonomik büyüme, bölgelerarası dengeyi sağlama ve yoksulluğu azaltmada, turizmin Türkiye için önemli bir araç olabileceği belirtilmektedir.

Durgun (2006), "Bölgesel Kalkınmada Turizmin Rolü: Isparta Örneği" adlı çalışmasında turizmin bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermedeki etkisini Isparta özelinde incelemiştir. Bu çalışma kapsamında, Isparta ili otel işletmecilerine ve kamuoyuna farklı iki anket çalışması uygulanmıştır. Bu anket uygulamaları ile birlikte bölge turizmi ve turizmin bölge ekonomisine katkısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak turizmin, Isparta ilinin ekonomik olarak kalkınmasında tek

etkili sektör olmasa da, bölge ekonomisine olumlu katkı sağladığı ve bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesinde önemli rol oynadığı belirtilmektedir.

Yıldız (2007), “Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Sağladığı Katkılar ve Göller Bölgesi Uygulaması” adlı çalışmasında anket yöntemini kullanarak, turizmin bölgesel kalkınmaya etkisi olup olmadığını araştırmıştır. Araştırmada denek olarak Antalya’da faaliyet gösteren A Grubu Seyahat Acenteleri seçilmiştir. Bölgede araştırmaya konu olan ve göller bölgesi olarak adlandırılan Isparta ve Burdur illerinin ekonomilerinin büyük bir bölümü tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Sanayileşme hamlesini gerçekleştirememiş olan bölge, özellikle alternatif turizm potansiyeli açısından büyük bir zenginliğe sahiptir. Bölgenin diğer bölgelerle arasında bulunan gelişmişlik farkının azaltılmasında, bölgenin sahip olduğu bu turizm potansiyelinin önemli rol oynayabileceği düşünülmektedir. Buradan hareketle yapılan araştırmanın sonucunda, göller bölgesinde alternatif turizmin gelişmesi halinde bu gelişim tarım ve sanayi sektörünü de etkileyerek, bölgenin kalkınmasında etkin bir araç olabileceği ortaya konulmuştur.

İzgi (2007) çalışmasında, anket yöntemini kullanarak, Osmaniye ilinin turizm potansiyelini ve turizmin bölgesel kalkınmaya etkisi olup olmadığını Osmaniye ili özelinde incelenmiştir. Araştırmada anket tekniği, Osmaniye ili merkez ve ilçelerindeki yerel halka uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, Osmaniye ilin sahip olduğu turizm potansiyelinin değerlendirilmediği, ulusal ve uluslararası turizm pazarından pay alamadığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda Osmaniye ili açısından turizmin bölgesel kalkınmaya anlamlı bir katkısı olmadığı ifade edilmektedir.

Yücel’in 2008 yılında yaptığı çalışmada, turizmin iktisadi kalkınmaya olan etkisini incelemiş ve Doğu Karadeniz Bölgesini örnek olarak ele almıştır. İkincil verilere dayanılarak yapılan araştırmalar sonucunda, turizm sektörünün Doğu Karadeniz Bölgesinde henüz gelişme aşamasında olduğu ve bölgenin muhafazakar yapısının ve coğrafi konumunun bu sektörün gelişmesini önlediği belirtilmiştir. Doğu Karadeniz Bölgesinde turizmin gelişmesini destekleyecek en önemli kaynaklar; bozulmamış yapı ve güzellikler, estetik değerler, ekolojik özellikler ve kültürel değerler olarak sıralanmıştır. Bu bağlamda DOKAP’ın oluşturulduğu ve bölgedeki

sorunların belirlenmesi ve bölgenin geri kalmışlığının giderilmesinin amaçlandığı ifade edilmiştir.

Çeken (2008) çalışmasında, turizmin, bölgesel kalkınma ve az gelişmişliğe olan etkisine vurgu yapılarak, Türkiye’de, turizmin kalkınmaya etkisi tartışılmıştır. Çalışmanın sonucunda, Türkiye’de gelir dağılımındaki adaletsizlik, göç sorunu, işsizlik, alt yapı ve bölgelerarası dengesizlik gibi sorunların giderilmesinde yeni stratejilere ve politikalara ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Bu stratejilere ulaşmanın en önemli araçlarından bir tanesi de turizm sektörü olarak gösterilmiştir.

Gülbahar’ın 2009 yılında “Turizmin Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarını Gidermedeki Rolü” adlı ikincil verilere dayandırılarak yapılan çalışmasında, Türkiye’de mevcut bölgesel dengesizliğin Anadolu’nun ortasından doğusuna doğru negatif yönde gerçekleştiğini belirtmektedir. Turistik kentlerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında üst sıralarda olması bundan dolayı da geri kalmış bölgelerde, diğer sektörler göre maliyet, gelir, istihdam, yatırım gibi avantajlara sahip olan turizm sektörünün bu bölgelerde de geliştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Çalışma kapsamında yakınsama yöntemi ile ilgili literatür de incelenmiştir. Literatürde farklı ülke grupları veya aynı ülke içindeki farklı bölgeler için yakınsama hipotezi ile yapılmış çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların çoğu ülkeler veya bölgeler arasındaki gelir düzeylerinin birbirine yakınsamasını incelemektedir. Dolayısıyla yakınsama kavramı, ekonomilerin büyüme oranı ve gelir seviyesi açısından benzer duruma gelmesi olarak tanımlanmaktadır. Literatürde yakınsama hipotezini ülkeler ve bölgeler bazında test eden çalışmaların bir kısmı yakınsama hipotezini destekleyen sonuçlar verirken, bir kısmında ise yakınsamanın mevcut olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda kısaca özetlenmektedir.

Barro ve Sala-i Martin (1990) ABD’nin 47 eyaleti arasında KBGSYİH verilerini kullanarak 1880-1990 dönemi için regresyon analizi ile yaptıkları koşulsuz beta yakınsaması tahmininde beta katsayısını 0,0175 olarak hesaplayarak koşulsuz beta yakınsaması olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu sonuç şunu göstermektedir ki,

1880-1990 yılları arasında ABD’de ki 47 eyaletin KBGSYİH birbirine yaklaşmaktadır. Benzer şekilde tarım sektörünün kukla değişken olarak modele eklendiği koşullu beta yakınsama tahmininde, 1880-1988 döneminde koşullu yakınsamanın gerçekleştiği belirtilmektedir. Koşullu beta yakınsamanın gerçekleşmesi ABD’deki eyaletler arasında ki yapısal farklılıkların dikkate alındığını ve 1880-1988 yılları arasında tarım sektörünün kukla değişkeni olarak eklenmesi ile birlikte tarımdan sağlanan gelirin bu eyaletlerin KBGSYİH’larını birbirine yaklaştırdığını göstermektedir.

Persson (1994) İsveç’in 24 ili arasında 1906-1990 döneminde regresyon analizi ile yaptığı çalışmasında KBGSYİH’da koşulsuz beta yakınsaması olduğu sonucuna ulaşmıştır. Koşulsuz yakınsamada en yüksek beta katsayısı 1970-1980 döneminde 0,093 olarak bulunmuştur. Hem tarımın payını hem de göç oranını içeren koşullu beta yakınsamasında ise 1930-1940 döneminde iraksama bulunmuştur. Bu da şunu göstermektedir ki, 1930-1940 yılları arasında, azgelişmiş iller ile gelişmiş iller arasında gelir farklılıkları daha da artmıştır.

Kangasharju (1998) ise, Finlandiya’daki bölgeler arasında yakınsamanın olduğunu bulmuştur. Buna karşılık Siriopoulos ve Asteriou (1998), Yunanistan’da bölgeler arasında yakınsamanın olmadığı sonucuna varmıştır. Sachs, Bajpai ve Ramiah (2002), Hindistan’da eyaletler arasında yakınsama bulamamıştır. Dobson ve Ramlogan (2002), Güney Amerika ülkeleri arasında yakınsama olmadığı bulgusunu elde etmiştir. Unger (2005)’da Meksika’da bölgeler arasında yakınsama olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Braga (2006) Portekiz’de bölgeler arasında KBGSYİH’da sigma yakınsamasının olmadığını ancak sanayi ağırlıklı bölgelerde koşullu beta yakınsamasının varlığını tespit etmiştir.

Benos ve Karagiannis (2008), Yunanistan’da iller ve bölgelerarasında KBDMG bakımından farklılık olup olmadığını yakınsama modelini kullanarak test etmeye çalışmışlardır. 1971-2003 dönemini kapsayan çalışmalarında, NUT II ve NUT III olmak üzere iki farklı bölgeyi inceleme konusu yapmışlardır. Çalışma bulgularına göre; iller arasında beta yakınsamasına rastlanmıştır. Başka bir ifade ile iller arasında KBDMG birbirine yaklaşmaktadır. Ancak bölgesel bazda yapılan

analizde bölgelerarasında beta yakınsama bulgusuna rastlamamıştır. Yunanistan’da bölgelerarasında gelir eşitsizliği söz konusudur. Bunun nedeni, üretimin ve nüfusun belli merkezlerde yoğunlaşması olarak gösterilmektedir.

Turizm sektörü ile yakınsama modelini birlikte kullanan çalışmalar ise oldukça sınırlıdır. Ulaşılan çalışmalarda turizm piyasasının yakınsayıp yakınsamadığı araştırılmıştır. Turizm alanında yapılan çalışmaların önemli bir kısmı genellikle turizmin ekonomiye katkılarını ölçmeye çalışmaktadır. Örneğin, Brau, Lanza ve Pigliaruf’un (2003) yaptıkları ve 143 ülkeyi kapsayan çalışmalarında, SEKKY ve varyasyon analizlerine dayanarak, özellikle turizme dayalı küçük ülkelerin diğer küçük ülkelere göre ekonomik büyüme performansı açısından daha iyi durumda olduklarına ilişkin bulgular elde edilmiştir.

Bu bilgiler ışığında turizm ekonomisi literatürüne bakıldığında, turizm yakınsama ilişkisini ilk kez araştıran Narayan olmuştur. Diğer çalışmalarda, Narayan’ın çalışmasını temel almıştır. Narayan (2006); 1991-2003 Eylül dönemini kapsayan çalışmasında, Avustralya’ya turist gönderen önemli on üç turizm merkezinde (Çin, Hong-Kong, Hindistan, Endonezya, Japonya, Güney Kore, Malezya, Yeni Zelanda, Singapur, Tayvan, Tayland, Macao, Filipinler) yakınsama olup olmadığını test etmiştir. Univariate Varyans analizi ve Panel Lagrange Çarpanı testi kullanılarak yapılan çalışmada, Avustralya turizm sektöründe yakınsama olduğu bulgusu tespit edilmiştir. Avustralya’nın bu on üç merkezinden herhangi birine turist çekmeyi amaçlayan politikaların ülkenin turizm hacmini arttıracığı ifade edilmektedir.

Hooi ve Smyth (2006) son 25 yılda turizm sektörünün Malezya ekonomisi açısından çok önemli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmada 1995-2005 yılları arasında Malezya için çok önemli olan on turizm merkezi (Singapur, Tayland, Endonezya, Japonya, Çin, Brunei, Tayvan, Avustralya ve ABD) arasında bir yakınsama olup olmadığı araştırılmıştır. Başka bir ifade ile Malezya hükümeti turist sayısını arttırmak için bu pazarlarda yoğun pazarlama stratejileri uygulamışlardır. Bu çalışmada ülkeye gelen turistlerin geliş nedenleri ve bu pazarlar arasında turist sayısı açısından yakınsama olup olmadığı incelenmiştir. Univariate Varyans analizi ve

Panel Lagrange Çarpanı (LM) testi kullanılarak yapılan çalışmada Malezya turizm sektöründe yakınsama olduğu bulgusu tespit edilmiştir. Bu bulgular Malezya'nın turizm stratejilerinin başarılı olduğunu ve turizmin ekonomik büyümeye katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

Narayan (2007) diğer bir çalışmasını, çeşitli turizm merkezlerinden (Avustralya, Kanada, ABD, Yeni Zelanda, İngiltere, Avrupa, Japonya, Pasifik Adaları) Fiji adalarına gelen ziyaretçiler üzerinde yapmıştır. Bu çalışmada da yakınsama bulgusuna ulaşmıştır. Diğer bir deyişle, turizm merkezlerinden, Fiji adalarına gelen turistlerin birbirlerine yaklaştığını ve Fiji'de uygulanan turizm politikalarının başarılı olduğu belirtilmiştir. Lean ve Smyth'in (2008), Narayan'ın çalışmasını temel alarak yaptıkları başka bir çalışmada ise, Malezya'da on turizm merkezinde yakınsama olduğu bulgusu tespit edilmiştir. Son olarak Lee (2009), 1993 Mayıs-1997 Ocak ve 1997 Şubat-2007 Eylül olmak üzere iki periyotta Singapur'a Afrika, Amerika, Asya, Avrupa ve Okyanusya'dan gelen turistlerin aylık verileri dikkate alınarak bir çalışma yapmıştır. Çalışmada, Singapur'a, Afrika veya Avrupa'dan gelen yabancı ziyaretçilerin Asya'dan gelenleri yakaladığı, Amerika ve Okyanusya'dan gelen yabancı ziyaretçilerinde, Asya ile yakınsadığı bulgusu tespit edilmiştir.

Türkiye'de turizm yakınsama ilişkisini ortaya koyan herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Yakınsama hipotezini test eden diğer ampirik çalışmalar da oldukça sınırlı sayıdadır. Bu çalışmaların çoğunda yakınsamanın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Filiztekin (1998), iller bazında 1975-1995 dönemi için yaptığı araştırmada, KBGSYİH verilerinin yer aldığı koşulsuz beta yakınsama analizinde 1975-1995 döneminde iller arasında ıraksama olduğu sonucuna ulaşmıştır. Alt dönemler ise istatistiki olarak anlamlı çıkmamıştır. Aynı ana dönem için yedi bölgeyi içeren kukla değişkenlerin eklenmiş olduğu model çerçevesinde yapılan koşullu yakınsama analizinde ise 1975-1990 döneminde iller arasında yakınsama gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Berber, Yamak ve Artan (2000), yakınsama hipotezini yedi coğrafi bölge bazında 1975-1997 dönemi verileriyle test etmiş ve yakınsamanın olmadığı hatta

iraksamanın söz konusu olduğu sonucuna ulaşmıştır. Erk, Ateş ve Direkçi (2000), iller ve yedi coğrafi bölge bazında 1979-1997 dönemi için yaptıkları araştırmada yakınsama bulgusuna ulaşamamıştır.

Gezici ve Hewings (2001), illere ve 16 fonksiyonel bölgeye ait 1980-1997 dönemi verilerini kullanmış ve yakınsamanın olmadığını tespit etmiştir. Altınbaş, Doğruel ve Güneş (2002), 1987-1998 döneminde iller arasında bir yakınsama olmadığını, tersine gelir farklılıklarının arttığına ilişkin bulgular elde etmişlerdir. Doğruel ve Doğruel (2003), 1987-1999 döneminde iller arasında yakınsama olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Karaca (2004), 1975-2000 döneminde, 67 il bazında, Türkiye’de iller arasında yakınsama olup olmadığını araştırmıştır. Yakınsama hipotezinden ve bu hipotezin test edilmesi için geliştirilen β -yakınsama ve σ -yakınsama ölçütlerinden yararlanılarak yapılan araştırmanın sonucunda, ele alınan dönemde iller arasındaki gelir farklılıklarında azalma değil artış olduğu yönünde bulgu elde edilmiştir.

Çözeli (2007), 1975-2000 döneminde 67 il bazında, DPT (2003) izlenerek oluşturulan üç bölge ve KÖY’ kapsamında β ve σ yakınsamasının gerçekleşip gerçekleşmediğini analiz etmiştir. Analiz sonuçlarına göre, 1975-2000 döneminde iller arasında yakınsama olmadığı sadece birinci bölge bazında yakınsama yönünde bulgular tespit edilmiştir.

II. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, dünyanın birçok ülkesinde bölgelerarası gelişmişlik farkları bulunmaktadır. Bir ülkede ekonomik gelişme hiçbir zaman ülkenin tüm bölgelerinde aynı anda ve aynı hızda başlamamıştır. Coğrafi yapı, sermaye birikimi, nüfus, eğitim düzeyi, beşeri sermaye vb. kaynaklar açısından avantajlı olan bölgeler, diğer bölgelere göre ekonomik ve sosyal olarak daha önce ve daha hızlı kalkınmışlardır. Ülke içinde belli bir bölge lehine ortaya çıkan bu dengesizlik, hem gelişen hem de geri kalmış bölge için çeşitli ekonomik ve sosyal sorunları beraberinde getirmiştir. Bu da hükümetleri dengesizliklerin giderilmesi konusunda çeşitli tedbirler almaya yöneltmektedir.

Türkiye için bir değerlendirme yapıldığında, Doğu ile Batı bölgeleri arasında gelir düzeyi açısından Doğu aleyhine önemli bir farklılık söz konusudur. Bu durum doğudan batıya doğru göçe yol açmakta ve gelişmiş yörelerde çarpık kentleşme ile asayiş sorunlarına neden olmaktadır. Bu sorunların önüne geçmek için 1960'lı yılların sonundan itibaren bölgelerarası gelir farklılıklarını azaltma amacını güden politikalar uygulanmaktadır (Karaca, 2004: 1). Ancak 1960'lı yıllarda başlatılan planlı kalkınma döneminden bu yana Türkiye'de Doğu, Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ve Marmara Bölgesi için bölgesel dengesizliğin giderilemediği ve hala ciddi bir sorun olarak devam ettiği ifade edilebilir.

Ekonomik kalkınma ve buna paralel olarak sosyal gelişmenin sağlanabilmesi ve yoksulluğun azaltılması için öncelikle bölgelerarası gelişme farklarını en aza indirmek gerekmektedir. Bölgelerarası dengesizliğin giderilmesi bakımından turizm, tarım ve sanayi faaliyetleri yönünden yeterli kaynak ve gelişme imkanına sahip olmayan fakat zengin bir turizm potansiyeline sahip bölgelerin, planlı ve etkin bir turizm uygulaması sonucunda turistik yönden kalkınmalarını ve dengeli bir şekilde gelişmelerini mümkün kılmaktadır (Paksoy, 2005a).

Turizm, özellikle gelişmekte olan ülkeler bakımından oldukça büyük bir ihtiyaç olan döviz girdisi sağlayan, istihdam olanaklarını arttıran, ödemeler dengesi üzerinde olumlu etki yapan, teknoloji ve bilgi transferini kolaylaştıran, yabancı yatırımları cezbeden ve ülkelerin kalkınmasında lokomotif görevi üstlenen bir sektör durumundadır (Zhoa ve Ritchie, 2007:119; Karagöz, 2008: 154). Diğer bir deyişle, turizm görünmez bir ihracat endüstrisi olarak kabul görmektedir. Artık dünya üzerindeki birçok az gelişmiş ülke açısından bugün turizm sektörü, genelde ekonomik kalkınma özelde ise bölgesel kalkınma stratejilerinin önemli ve tamamlayıcı bir parçası olarak ifade edilmektedir.

Türkiye'de turizm sektörü, özellikle 1980 yılından sonra büyük bir gelişme göstermiş ve ülkenin ekonomik sıkıntılar yaşadığı dönemlerde büyük bir döviz girdisi sağlayarak dış açıkların giderilmesinde ve işsizliğin azaltılmasında önemli bir paya sahip olmuştur. 1970 yılında 51.6 milyon Dolar olan turizm gelirleri, 1980 yılına gelindiğinde yaklaşık 6.5 kat artarak, 326.7 milyon Dolara ulaşmış ve 2009

yılında ise 21.2 milyar Dolar olmuştur. Benzer şekilde, turizm gelirlerinin GSMH'ye oranı 1980 yılında %0,6 iken 2009 yılında %3,6'ya yükselmiştir. Diğer taraftan turizm sektörü 2009 yılında ülkenin dış ticaret açığının %44,1'lik kısmını tek başına kapatarak ülke ekonomisine büyük katkı sağlamıştır.

Buradan hareketle yapılacak çalışmanın temel amacı, bölgesel kalkınmada turizm sektörünün ekonomik açıdan önemini incelemek ve turizm sektörünün bölgesel kalkınmada ülkelere doğrudan ya da dolaylı olarak bir katkı sağlayıp sağlamadığını araştırmaktır. Elde edilecek bulguların, bölgesel bir gelişme stratejisi olarak kabul edilen turizm sektörünün, az gelişmiş ve geri kalmış bölgelerin gelişmesine ve bir bütün olarak ekonomik büyümeye ve kalkınmaya katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Türkiye'de özellikle geri kalmış bölgelerin sahip olduğu doğal, kültürel ve tarihi varlıkların yeterince değerlendirilmemiş olması ve bu bölgelerin turizmden elde ettiği gelirin çok düşük düzeylerde kalması, bu tür çalışmaların önemini arttırmaktadır. Türkiye'nin 2009 yılında dünya turizm gelirlerinden aldığı payın %2,5 civarında olduğu göz önüne alındığında, geniş turizm potansiyeli olan bu ülkenin, özellikle geri kalmış bölgelerinin turizmden aldığı payı arttırması amacıyla etkili ve etkin politikalar izlemesi gerekmektedir. Yapılan tahminler dünya turizm gelirlerinin 2020 yılında 2 trilyon Dolar seviyelerine çıkacağını ortaya koymakta olup, bu tutarın %5'i bile Türkiye ekonomisi için önemli bir tutar olan 100 milyar Dolarlık gelire denk gelmektedir. Bu rakam, Türkiye için çok önemli bir gelir kaynağı oluşturacaktır.

III. Araştırmanın Yöntemi

Genel olarak araştırmanın yöntemi denildiği zaman, uygulamalı bir araştırmada gerçeğe ulaşmak ve bilimsel anlamda bilgi üretmek için izlenen yol ya da süreç akla gelmektedir (Seyidoğlu, 2000: 1). Bu nedenle; araştırmanın belki de en önemli noktası yöntem konusudur. Çünkü, araştırmacı seçeceği ya da belirleyeceği yöntem ile araştırmasına bir yön ve şekil vererek, elde ettiği verileri buna uygun analiz etme şansına sahip olacaktır. Bu bağlamda; yapılacak çalışmada kullanılacak bilimsel yöntem, sosyal bilimler için en uygun ve geçerli yöntem olan

tümdengelimdir. Bu yöntemde, doğruluğu daha önceden kabul edilmiş bir genellemeden akıl yürütme yoluyla daha az genel nitelikteki yeni önermelere ulaşılmaya çalışılmaktadır. Yeni önermelerin (test ediciler) belirlenmesinin ardından, sınaması yapılarak test edilmektedir (Karasar, 1999: 13).

“Turizm Sektörünün Bölgelerarası Gelişmişlik Farklılıklarını Gidermedeki Etkisi: Türkiye Örneği ” adlı çalışmada, uygulama yöntemi ekonometrik modele dayanmaktadır. Ekonometrik model olarak “Yakınsama Modeli” kullanılmıştır. Bu bağlamda, SEKKY uygulanarak Koşulsuz, Koşullu Beta Yakınsaması ve varyasyon analizi ile Sigma Yakınsaması tahminleri yapılmıştır. Veriler Eviews 6 paket programının yardımıyla analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında, Panel Veri Analizi de yapılmıştır. Ancak bu mevcut verilerle sağlıklı sonuçlar elde edilememiştir. Bu nedenle çalışmada SEKKY kullanılmasına karar verilmiştir.

A. Yakınsama (Convergence) Modeli

Ekonomi literatüründeki önemli tartışmalardan biri, “görelî yoksul ülkelerin ya da bölgelerin, daha zengin olanlara göre daha yüksek bir büyüme oranına sahip olup olmayacağıdır”. Yakınsama da bu tartışmanın merkezinde yer almaktadır. İktisatçılar gelir eşitsizliği ile ilgili konularla çok uzun zamandan bu yana ilgilenmelerine karşın, yakınsama modeli 1980’lerin sonunda yoğun incelemelere konu olmuştur. Bu yoğun incelemenin artışıında iki önemli etken bulunmaktadır. Birincisi, ekonomiler arasındaki yakınsamanın varlığı, modern iktisadi büyüme teorilerinin geçerliliğinin temel testi olarak önerilmiştir. İkincisi de, 1980’lerin ortalarından sonra çok sayıda ülkeyi kapsayan istatistiklerin varlığıdır (Sala-i-Martin, 1996: 1019)

Yakınsama Hipotezinin teorik temelleri Solow tarafından geliştirilen Neoklasik Büyüme Modeli’ne dayanmaktadır. Bu model, teknoloji düzeylerinin bütün ülkelerde tamamen aynı olduğu ve değişmediği varsayımına dayanmaktadır. Solow Büyüme Modeli, görelî yoksul ülke ya da bölgelerin daha hızlı büyüyeceklerini ve zamanla bu iki grubun kişi başına gelir düzeylerinin birbirine yakınsayacağını öngörmektedir (Yamanoğlu, 2009: 8).

Yakınsama hipotezinde zengin ülkelerden (gelişmiş ülkeler) sermayenin getirisinin yüksek olduğu fakir ülkelere (gelişmekte olan ülkeler) doğru bir sermaye akışının olacağı öne sürülmektedir. Hipoteze göre sermayenin işgücünden daha hızlı arttığı bir ekonomide teknoloji dışsal ve sabitken faiz hadlerinin düşeceği ve yoksul ülkelerin zengin ülkelerden daha hızlı büyüüp onları yakalayacağı öngörülmektedir. Diğer bir deyişle, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde aynı düzeydeki bir yatırımın, faktör donanımlarının farklı olmasından dolayı başlangıçta gelişmekte olan ülkedeki hasılayı daha fazla arttıracığı, büyümeyi hızlandıracağı ve sonuçta GSYİH'ların birbirlerine yaklaşacakları beklenmektedir (Çözel, 2007: 35).

Literatürde yakınsama teorisi olarak bilinen bu hipotezin test edilmesi için beta yakınsama (β) ve sigma yakınsama (σ) olmak üzere iki temel ölçüt geliştirilmiştir. Göreli yoksul ülkeler, gelişmiş ülkelerden daha hızlı büyüme eğiliminde ise bu yakınsama süreci “beta yakınsaması” olarak adlandırılmaktadır (Barro ve Sala-i Martin, 1995: 383). Sigma yakınsama ise ekonomilerin kişi başına gelirlerinin dağılımının incelenmesine dayanmaktadır. Bu dağılım zaman içerisinde küçülüyorsa yakınsama gerçekleşmektedir (Barro ve Sala-i Martin, 1990: 11).

1. Beta Yakınsama Modeli

β -yakınsaması, ekonomilerin kişi başına gelirlerinin büyüme oranları ile başlangıç yılına ait kişi başına gelir düzeyleri arasındaki ilişkinin araştırılmasına dayanmaktadır. Bu ilişki negatif işarete sahipse “yakınsama”, aksi durumda “uzaklaşma” (divergence) söz konusudur. β yakınsaması, mutlak yakınsama (absolute convergence) ya da koşulsuz yakınsama (unconditional convergence) ile koşullu yakınsama (conditional convergence) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Karaca, 2004: 2).

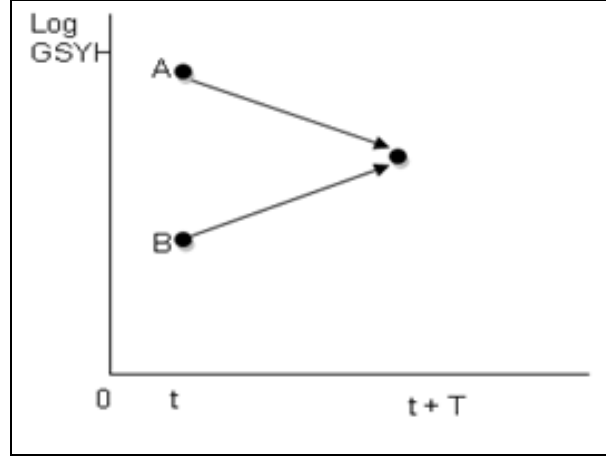
Koşulsuz yakınsama hipotezine göre, sermayenin işgücünden daha hızlı arttığı bir ekonomide teknoloji dışsal ve sabitken faiz hadleri düşecek ve kişi başına düşen geliri düşük olan ülke ya da bölgeler kişi başına düşen geliri yüksek olan ülke ya da bölgelerden daha hızlı büyüüp onları er geç yakalayacaktır. Eş-oranlı bir yatırım, başlangıçta faktör donanımlarının farklı olması nedeniyle göreli yoksul ülke ya da bölgedeki gelir düzeyini, göreli zengin ülke ya da bölgelerdekinden daha hızlı

arttıracaktır. Böylece, ülkeler ya da bölgeler arasında büyüme oranları önce farklılaşacak ve sonuçta, kişi başına düşen geliri daha düşük olan ülkeler ya da bölgeler kişi başına düşen geliri daha yüksek olan ülke ya da bölgelerin reel gelir düzeyine yakınsayacaklardır (Berber, vd., 2000: 2). Koşulsuz yakınsamada, ekonomilerin teknoloji, kurumsal yapı, tasarruf oranı gibi faktörler açısından aynı durumda olduğu varsayılmaktadır (Karaca, 2004: 2-3).

Koşullu yakınsama teorisinde ise, ekonomilerin aynı parametrelere dolayısıyla da aynı durağan duruma sahip oldukları varsayımı bir kenara bırakılmaktadır. Eğer ülkelerin farklı durağan durum dengeleri varsa, koşullu yakınsama hipotezi geçerlidir (Mankiw, 1995: 307). Koşullu yakınsamada, ekonomiler arasındaki farklılıkları yansıtacak değişkenler modele eklenmektedir. Başka bir ifadeyle, koşullu yakınsamada ekonomiler yapısal olarak birbirine benzer değildir, servet ve gelir ölçümleri aynı düzeye yakınsamaz ancak ekonomiler arasındaki farklılıklar durağan hale gelir ve uzun dönemde büyüme oranları aynı olmaktadır (Doğan, 2006: 35).

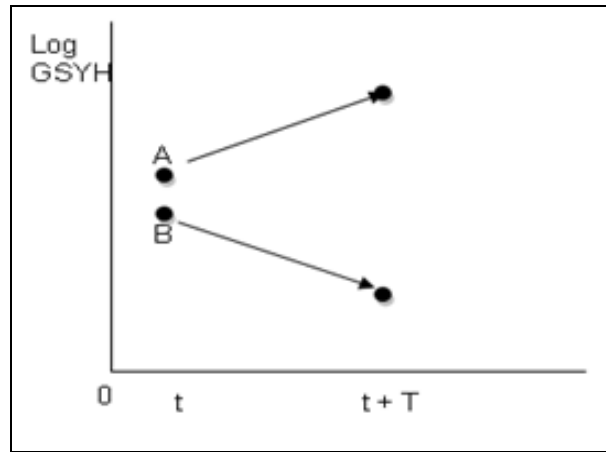
2. Sigma Yakınsama Modeli

Beta Yakınsaması, iki ekonomiden görece yoksul olanın, kişi başına gelir bazında, gelişmiş olan ekonomiden daha hızlı büyüyerek onu yakalayıp yakalayamayacağını incelerken; Sigma Yakınsaması, ülkeler ya da bölgeler arasındaki gelir dağılımıyla ilgilenmektedir. Karşılaştırılan ülkelerin ya da bölgelerin kişi başına reel GSYİH değerlerinin dağılımı zaman içerisinde küçülüyorsa, σ yakınsama sürecinin gerçekleştiği söylenebilir. Yani $\sigma_{t+T} < \sigma_t$. Burada σ_t ülkelerarasındaki $\log(y_{i,t})$ 'nin t anındaki standart sapmasıdır. Karşılaştırılan iki ülke arasında reel GSYİH düzeylerinin aynı olmaya başladığı gözleniyorsa, görece yoksul ülkenin ya da bölgenin daha hızlı büyüdüğü söylenebilecektir. Bu yakınsama süreçlerine ilişkin üç olası durum şekillerle gösterilmiştir (Sala-i-Martin, 1996: 1020; Ateş, 1996: 1-2).

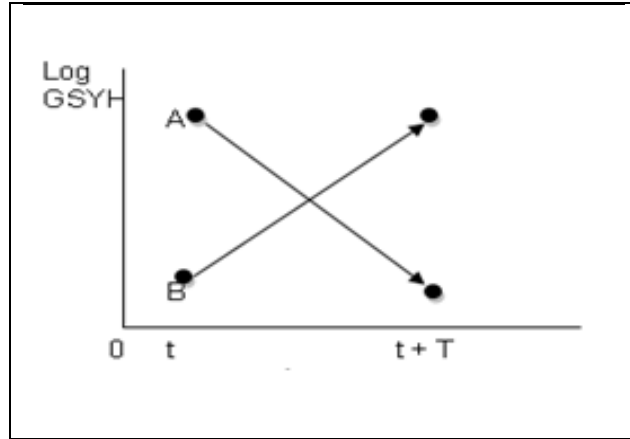
Şekil 3. 1: Sigma Yakınsaması

Şekil 3.1’de başlangıçta A ülkesinin B ülkesine göre daha zengin olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda Şekil 3.1’de iki ülkenin, logaritmik olarak KBGSYİH’lerinin zaman boyunca hareketini göstermektedir. Şekil 3.1’de t ve $t+T$ zaman döneminde, A ülkesinin büyüme oranı (fiili olarak negatif) B ülkesinin büyüme oranından daha küçüktür. Dolayısıyla burada görece yoksul olan ülke veya bölge (B), daha hızlı büyüyerek beta yakınsaması gerçekleşmektedir. Bununla beraber $t+T$ dönemindeki reel log GSYİH’nın standart sapması t dönemine göre azaldığı için sigma yakınsaması da gerçekleşmiştir. Sigma yakınsamanın gerçekleşmesi için beta yakınsamasının gerçekleşmesi gerekli bir koşul olmaktadır.

Şekil 3. 2: Beta Yakınsamasının Yokluğunun Sigma Yakınsamasını Ortadan Kaldırması

Şekil 3. 2’de, başlangıçta zengin A ülkesinin fakir B ülkesine göre daha hızlı büyüdüğü ve dolayısıyla da beta yakınsamanın olmadığı bir durumu göstermektedir. Beta yakınsamasının olmaması sigma yakınsamasına da imkan vermemekte ve dolayısıyla iki ülke arasındaki fark zamanla artmaktadır.

Şekil 3.3: Beta Yakınsaması Gerçekleşmesine Rağmen Sigma Yakınsamasının Gerçekleşmemesi

Şekil 3.3’e göre, görece yoksul B ülkesi, başlangıçta A ülkesine göre daha hızlı büyüme sergilemekte ve t+T döneminden itibaren ani sıçrama etkisi (leapfrogging) göstererek A ülkesini geçmektedir. Yani beta yakınsaması gerçekleşmektedir. t+T döneminde iki ülkenin gelir düzeyleri arasındaki mesafe t dönemindekiyle aynıdır ancak iki ekonomi arasında gelir dağılımı azalmamaktadır. Dolayısıyla sigma yakınsaması gerçekleşmemektedir. Bu sonuç, beta yakınsamasının sigma yakınsaması için gerekli fakat yeterli olmadığını göstermektedir. Sigma yakınsaması, dünya gelir dağılımının zamanla azalıp azalmadığı ile ilgili bir kavram iken beta yakınsaması veri dünya gelir dağılımında ekonomilerin büyümelerini incelemektedir.

IV. Araştırmanın Kapsamı ve Veri Seti

Bu çalışmada 1990-2000 dönemi için KBGSYİH ile bu dönemi kapsayan turist sayısı, turizm yatırım teşvik belgesi ve turizm sabit yatırım verileri

kullanılmıştır. Bu veriler ile Türkiye’de 39 il ve 2 temel bölge⁸ SEKKY kullanılarak Koşulsuz, Koşullu Beta Yakınsaması ve varyasyon analizi yapılarak Sigma Yakınsaması tahminleri elde edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu veriler Eviews 6 paket programı yardımıyla analiz edilmiştir. 1. Bölge, turizm açısından gelişmiş bölge olarak adlandırılmış ve 16 il bu bölge kapsamında incelenmiştir. 2. Bölge, turizm açısından gelişmemiş bölge olarak adlandırılmış ve 23 il bu bölge kapsamında değerlendirmeye alınmıştır. 1990-2000 yıllarına ait KBGSYİH ve turist sayısına ait veriler TÜİK’ten; turizm yatırım teşvik belgesi ve turizm sabit yatırım verileri Hazine Müsteşarlığı’ndan; illerin sosyo ekonomik-gelişmişlik sıralaması ile ilgili veriler DPT’den, bölgelerdeki tesis ve yatak sayısı ile ilgili diğer veriler de Turizm Bakanlığı’ndan elde edilmiştir.

Koşulsuz Beta Yakınsaması Hipotezi’ne göre, göreceli olarak düşük gelirli ülkelerin ya da bölgelerin daha yüksek gelirli ülkelere ya da bölgelere göre daha hızlı bir büyüme eğilimi göstererek, uzun dönemde yüksek gelirli ülkeye ya da bölgeye gelir bakımından yakınsaması beklenmektedir. Bu hipoteze göre incelenen ülkeler ya da bölgeler arasında yapısal olarak farklılığın bulunmadığı varsayılmaktadır. Koşulsuz Beta Yakınsaması, Barro ve Sala-i Martin’in (1992) izinden gidilerek aşağıdaki regresyon denklemi yardımıyla hesaplanmıştır.

$$\frac{1}{T} \text{Log} \left(\frac{Y_{i,t}}{Y_{i,t-T}} \right) = \alpha - \left[\frac{1 - e^{-\beta T}}{T} \right] \cdot \log(Y_{i,t-T}) + u_{i,t} \quad (1)$$

Burada, T zaman aralığını; $Y_{i,t-T}$ başlangıç yılındaki kişi başına reel geliri; $Y_{i,t}$ t yılındaki kişi başına reel geliri göstermektedir. Modeldeki α sabit terimi, u_{it} hata terimini, β ise yakınsama hızını gösteren katsayıdır. Bu katsayının pozitif işaretli olması yakınsamanın, negatif işaretli olması ise iraksamanın varlığını ifade etmektedir. β katsayısı iki şekilde elde edilebilir. Birincisi denklemin doğrusal en

⁸ İki temel bölge ayrımında; İstatistiki Bölge Birimleri Düzey 1 sınıflandırmasından ve illerin sosyo ekonomik - gelişmişlik sıralaması ve turist sayısı verilerinden yararlanılarak yazar tarafından 2 yeni bölge oluşturulmuştur.

küçük kareler yöntemiyle çözülmesi ve β katsayısının $b = \left[\frac{1 - e^{-\beta T}}{T} \right]$ formülünden yararlanılarak hesaplanmasıdır. İkinci yöntem ise denklemin doğrusal olmayan en küçük kareler yöntemiyle çözülmesi ve β katsayısının doğrudan elde edilmesidir. Bu çalışmada literatürdeki genel uygulamalar kapsamında, ikinci yöntem kullanılmış ve tablolarda b'nin değil β 'nin tahminleri ve t istatistiki değerleri verilmiştir.

β katsayısının sıfırdan büyük olması durumunda yakınsamanın olduğu yönündeki hipotez kabul edilmektedir. Sıfırdan küçük ise yakınsamanın varlığı reddedilmektedir. Ancak sadece β katsayısının sıfırdan büyük veya küçük olması tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Hipotezin yakınsama ya da ıraksama anlamında geçerliliğinin kabul edilebilmesi için SEKKY'ye göre hesaplanan denklemin istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir.

Çalışmada Koşulsuz Beta Yakınsaması kapsamında ilk olarak; KBGSYİH verileri kullanılarak 39 il ve 2 bölge bazında 1990-2000 dönemi için ve beşer yıllık ara dönemlerde⁹ yakınsama gerçekleşip gerçekleşmediği araştırılmıştır. Bununla birlikte, Koşulsuz Beta Yakınsaması, bölgeler arasında yapısal farklılıkların olmadığı varsayımını içerdiği için yeterli bir ölçüm olarak kabul edilmemektedir. Bu nedenle, bölgeler arasındaki yapısal farklılıkları kontrol etmek üzere modele, büyümeyi etkileyebilecek kukla değişkenler eklenmiştir. Bu yöntemle yapılan yakınsama tahmini, Koşullu Beta Yakınsaması olarak nitelendirilmektedir. Barro ve Sala-i Martin'in (1992) modeli örnek alınarak oluşturulan denkleme göre:

$$\frac{1}{T} \text{Log} \left(\frac{Y_{i,t}}{Y_{i,t-T}} \right) = \alpha - \left[\frac{1 - e^{-\beta T}}{T} \right] \cdot \log(Y_{i,t-T}) + cD_{i,t} + u_{i,t} \quad (2)$$

$D_{i,t}$, iller arasındaki yapısal farklılıkları kontrol etmek için oluşturulmuş kukla değişkendir. Bu değişken illerin Doğu ve Batı olmak üzere iki gruba ayrılması ve Batı grubunda yer alanlara 1, diğerlerine 0 verilmesiyle oluşturulmuştur. İllerin iki gruba ayrılmasında İstatistik Bölge Birimleri Düzey 1 sınıflandırmasından

⁹ Çalışmada beşer yıllık ara dönemlerde analiz sonuçları sadece turist sayısını içeren denklem için verilmiştir. Diğer değişkenler için yapılan ara dönem analizleri, turist sayısını içeren denklemde olduğu gibi istatistiksel olarak anlamlı çıkmadığı için çalışma kapsamına alınmamıştır.

yararlanılmıştır. Bu sınıflandırmada İstanbul, Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara, Batı Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde yer alan iller Batı grubuna alınmıştır. Orta Anadolu, Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yer alan iller ise Doğu grubuna dahil edilmiştir. Bölgesel bazda inceleme yapılırken oluşturulan kukla değişken ise turist sayısı dikkate alınarak oluşturulmuştur. Üçüncü, dördüncü ve beşinci denklem söz konusu çalışmanın tahmin denklemdir.

$$\frac{1}{T} \text{Log} \left(\frac{Y_{i,t}}{Y_{i,t-T}} \right) = \alpha - \left[\frac{1 - e^{-\beta T}}{T} \right] \cdot \log(Y_{i,t-T}) + cD_{i,t} + dTS_{i,t} + u_{i,t} \quad (3)$$

$$\frac{1}{T} \text{Log} \left(\frac{Y_{i,t}}{Y_{i,t-T}} \right) = \alpha - \left[\frac{1 - e^{-\beta T}}{T} \right] \cdot \log(Y_{i,t-T}) + cD_{i,t} + dTB_{i,t} + u_{i,t} \quad (4)$$

$$\frac{1}{T} \text{Log} \left(\frac{Y_{i,t}}{Y_{i,t-T}} \right) = \alpha - \left[\frac{1 - e^{-\beta T}}{T} \right] \cdot \log(Y_{i,t-T}) + cD_{i,t} + dTY_{i,t} + u_{i,t} \quad (5)$$

Üçüncü denklemde yer alan $dTS_{i,t}$ değişkeni il ve bölgesel bazda turist sayısının toplam turist sayısı içindeki payını göstermektedir. Dördüncü denklemde yer alan $dTB_{i,t}$ turizm yatırım teşvik belgelerinin toplam turizm yatırım teşvik belge sayısı içindeki payını göstermektedir. Beşinci denklemde yer alan $dTY_{i,t}$ turizm sabit yatırım miktarının toplam turizm sabit yatırım miktarı içindeki payını göstermektedir. Koşullu beta yakınsaması incelenen birimler arasındaki yapısal farklılıkları dikkate almaktadır. Çalışmada incelenen birimlerin yapısal farklılıkları dikkate alınmış olduğu için bir anlamda koşullu beta yakınsaması yapılmıştır. Bu bağlamda 3, 4 ve 5 no'lu denklemler kullanılarak koşullu beta yakınsaması testlerinin de yapılması bulguların karşılaştırılması açısından daha verimli olmaktadır.

Koşulsuz ve Koşullu Beta Yakınsaması tahminlerinin ardından, KBGSYİH ile 1990-2000 döneminde 39 il ve 2 bölge içinde sigma yakınsaması gerçekleşip gerçekleşmediği analiz edilmiştir. Bu amaçla, her yıl için illerin kişi başına gelirlerinin standart sapması hesaplanmış ve zaman içindeki değişimi incelenmiştir. Buna ilave olarak iller arasında yakınsama olup olmadığının ölçümünde varyasyon katsayısı da kullanılmıştır. Varyasyon katsayısı, her yıl için illerin kişi başına gelirlerinin standart sapmasının ortalamaya bölünmesiyle hesaplanmıştır.

V. Araştırmanın Kısıtları

Yapılan bu çalışmanın en büyük kısıtı analizde kullanılan değişkenlere ilişkin verilerin 1990-2000 dönemini kapsamamasıdır. Bunun nedeni ise Türkiye’de KBGSYİH verilerinin sadece 1987-2001 yılları arasında hesaplanmış olmasıdır. 2001 yılından sonra KBGSYİH ilişkin veriler mevcut değildir. 2001 yılı da, Türkiye’de yaşanan kriz nedeniyle hesaplamalara dahil edilmeyip, yakınsama tahminlerinde son yıl olarak 2000 yılı verileri kullanılmıştır. Ayrıca yapılan çalışmada 1987-1990 yılı arasındaki verilerin kullanılmamasının nedeni ise turist sayısına ilişkin verilerin bu yıllar arasında, 14 ilde mevcut olmamasıdır.

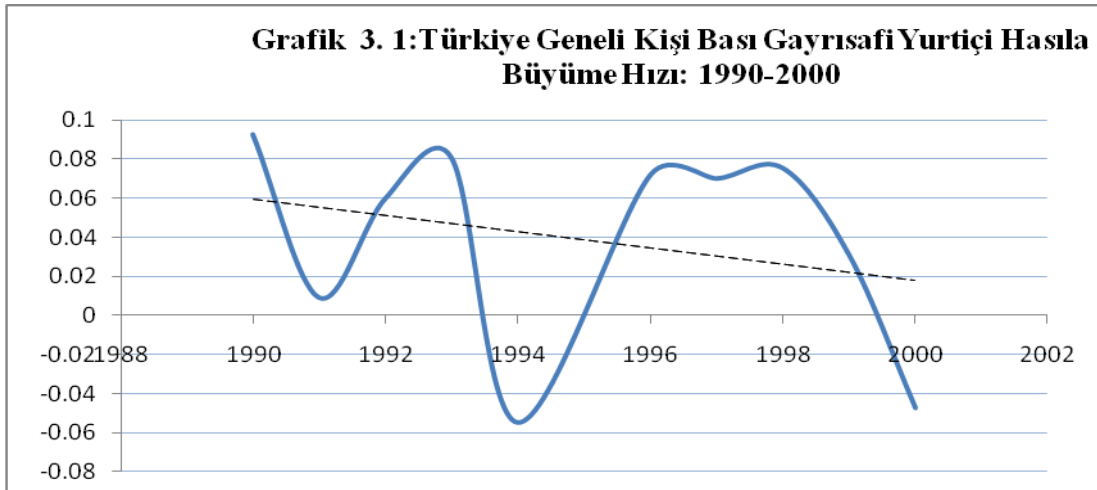
Çalışmanın bir diğer önemli kısıtı ise turizm verileri ile ilgilidir. Çalışmanın amacı turizm sektörünün bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermedeki etkisini ölçmektedir. Ancak Türkiye’de ne il bazında ne de bölgesel bazda turizm gelirleri ve turist sayıları mevcut değildir. Türkiye’de turist sayıları 49 ilin sınır kapılarından giriş yapan turistlere göre hesaplanmaktadır. Bu illerin altısında ise turist girişi mevcut değildir. Buradan hareketle; Denizli, Eskişehir, Malatya, Muş, Sivas, Uşak yapılan bu çalışmaya dahil edilememiştir. Araştırmanın diğer bir kısıtı ise, 1990 yılında yeni illerin ortaya çıkması olmuştur. Bu sorun bir çok çalışmada olduğu gibi, yeni illerin verilerinin ayrıldıkları illerin verilerine dahil edilmesiyle aşılmıştır. Dolayısıyla 1990 yılında il olan Karaman’ın bu yıldan sonraki verileri Konya; Kırıkkale’nin Ankara ile, 1991 yılında il olan Batman ve Şırnak’ın verileri Siirt ile, 1992 yılında il olan Bartın’ın verileri Zonguldak ile; 1993 yılında il olan Ardahan ve Iğdır’ın verileri ise Kars ile; 1996 yılında il olan Yalova’nın verileri İstanbul ile

Karabük'ün verileri Zonguldak, Kilis'in verileri Gaziantep ile; 1997 yılında il olan Osmaniye'nin verileri Adana ile birleştirilmiştir.

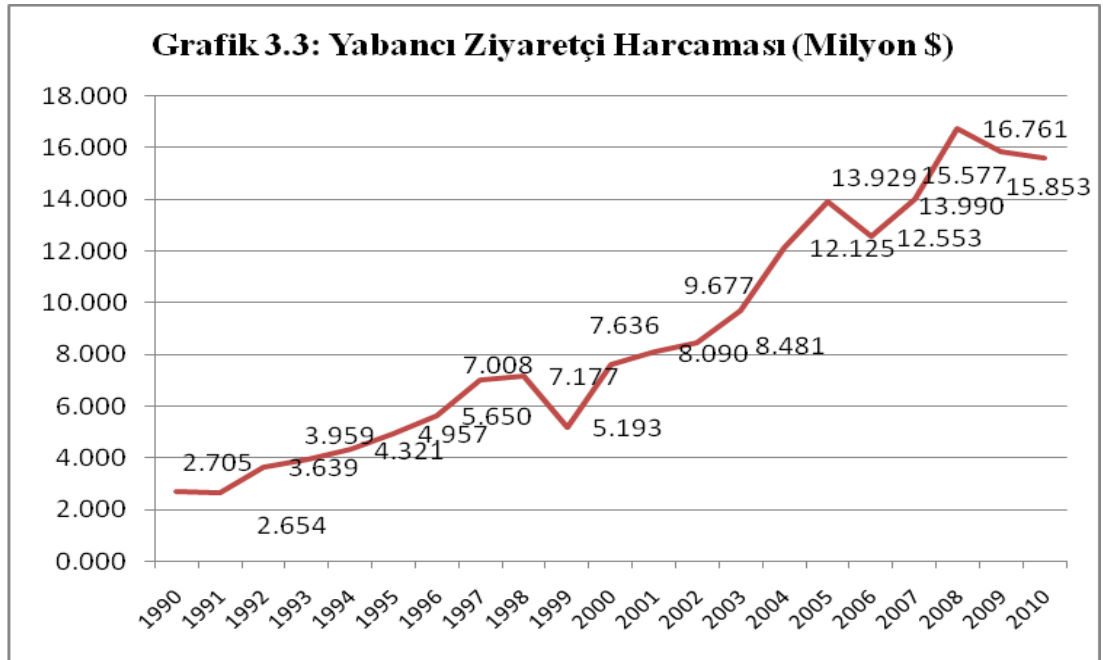
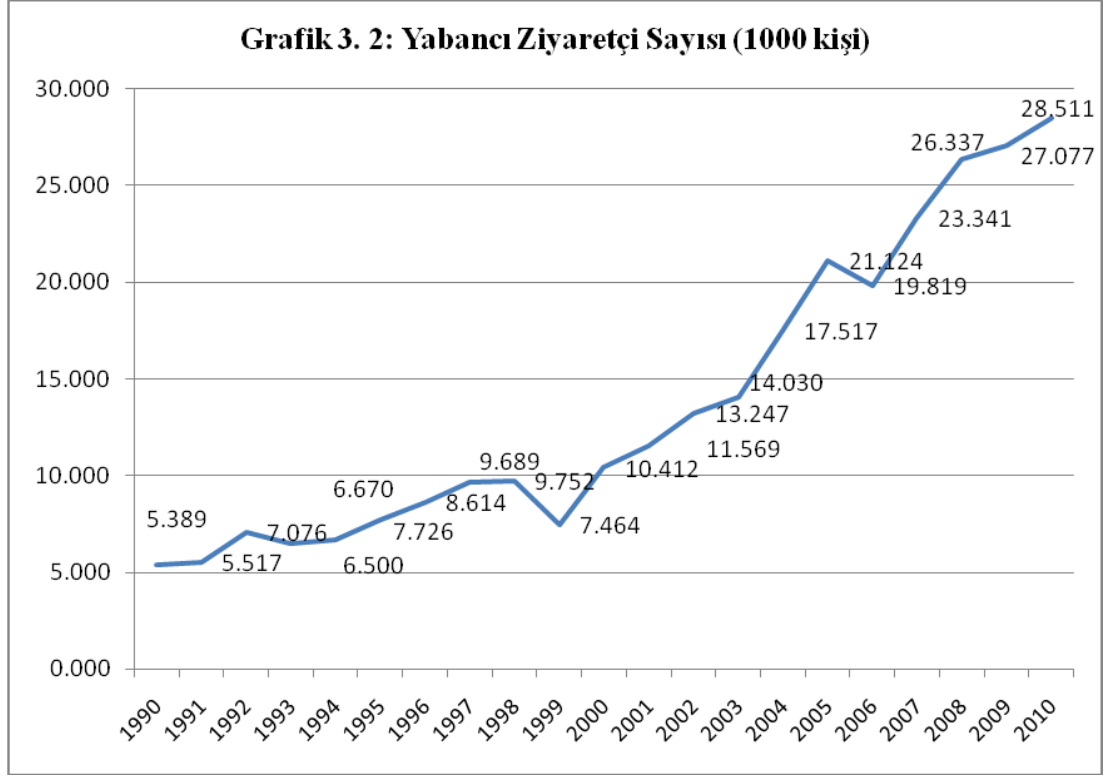
Çalışmanın son kısmı ise, daha önce ulusal literatürde konuya ilişkin hiçbir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Bu durum uluslararası literatür içinde geçerlidir. Uluslararası turizm ekonomisi literatürü incelendiğinde, turizm sektörü ile yakınsama modelinin birlikte kullanıldığı çok az sayıda araştırma vardır. Bu araştırmalarda turizm sektörünün bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermedeki etkisi ile turizmin bölgesel kalkınmaya etkisinin ölçülmediği görülmektedir. Dolayısıyla bu durum yapılan çalışma açısından hem bir kısıt ve hem de çalışmanın orijinalliği anlamında önemli bir konu olmaktadır.

VI. Tanımlayıcı İstatistikler

Bir ülkede bölgesel gelişmişlik farklılıkları genellikle makro ekonomik göstergeler temelinde tanımlanmaktadır. En çok kullanılan makro ekonomik gösterge ise KBGSYİH'dır. Bu çalışmada 1990-2000 dönemi KBGSYİH verileri ile bu dönemi kapsayan turist sayısı verileri kullanılarak analizler yapılmıştır. Grafik 3.1'de Türkiye Ekonomisinde KBGSYİH'nın yıllar itibariyle gelişimi gösterilmektedir.

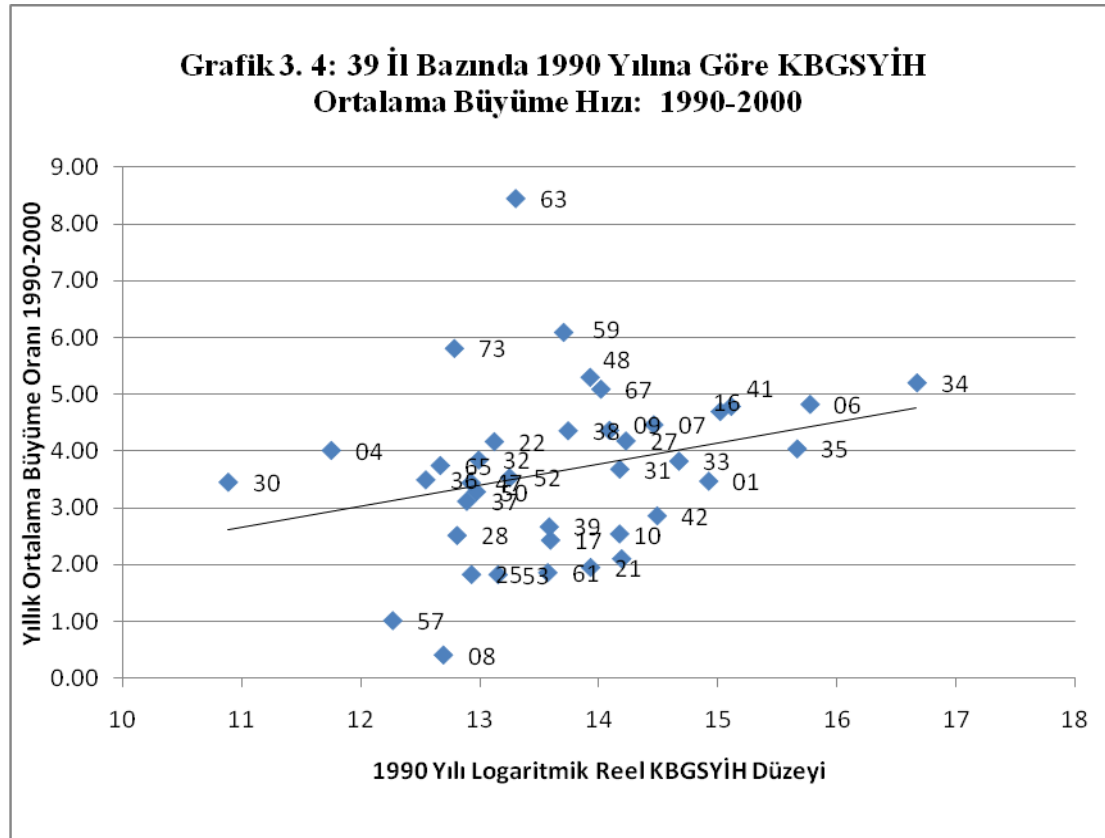
1990-2000 döneminde Türkiye genelinde (67 il bazında) KBGSYİH'nın büyüme hızı seyrini gösteren Grafik 3.1'e göre; Türkiye'de istikrarsız bir yapı göze çarpmaktadır. 1994 ve 2000 yılında yaşanan krizin etkisiyle ekonomi 1994'te %5.5 oranında, 2000 yılında ise %4.7 oranında küçülmüştür.

Grafik 3.2’de Türkiye’ye gelen yabancı ziyaretçilerin 1990-2010 yılları arasında ki seyri gösterilmektedir. Grafik 3.3 ise bu yıllar arasında yabancı ziyaretçilerin yapmış oldukları harcamalar başka bir ifade ile turizm gelirlerinin gelişimi verilmektedir. İki grafik birlikte değerlendirildiğinde, 1999 yılına kadar

Türkiye’de hem turist sayısında hem de turizm gelirlerinde bir artış gözlenmektedir. 1999 yılında turist sayısında %23’lük bir düşüş yaşanırken turizm gelirleri de %27 oranında azalmıştır. 1999 yılında yaşanan bu düşüşün temel nedeni Türkiye’de meydana gelen Marmara depremidir. Yaşanmış olan bu doğal afet, Türkiye’nin turizm potansiyelini de olumsuz etkilemiş ve turizm gelirleri azalmıştır. 2000 yılında ise hem turist sayısında (%39) ve hem de turizm gelirlerinde (%47) artış yaşanmıştır. Turizm gelirlerinde görülen bu artış 2000 yılında %4,7 küçülen Türkiye ekonomisinin daha da küçülmesini biraz olsun önleyebilmiştir. 2000 yılından sonra ise hem turist sayısında hem de turizm gelirlerinde bir artış söz konusudur.

Bu çalışmada 1990-2000 dönemi KBGSYİH ile ve bu dönemi kapsayan turist sayısı verileri kullanılarak, Türkiye’de 39 il bazında ve illerin sosyo ekonomik-gelişmişlik sıralaması, turist sayısı gibi veriler kullanılarak oluşturulan 1. Bölge (turizm açısından gelişmiş bölge) ve 2. Bölge (turizm açısından gelişmemiş bölge) ile ilgili analizler yapılmıştır. Grafik 3.4.’de 39 il bazında 1990 yılı gelir düzeyi ile KBGSYİH ortalama büyüme hızı arasındaki ilişkiye yer verilmiştir.

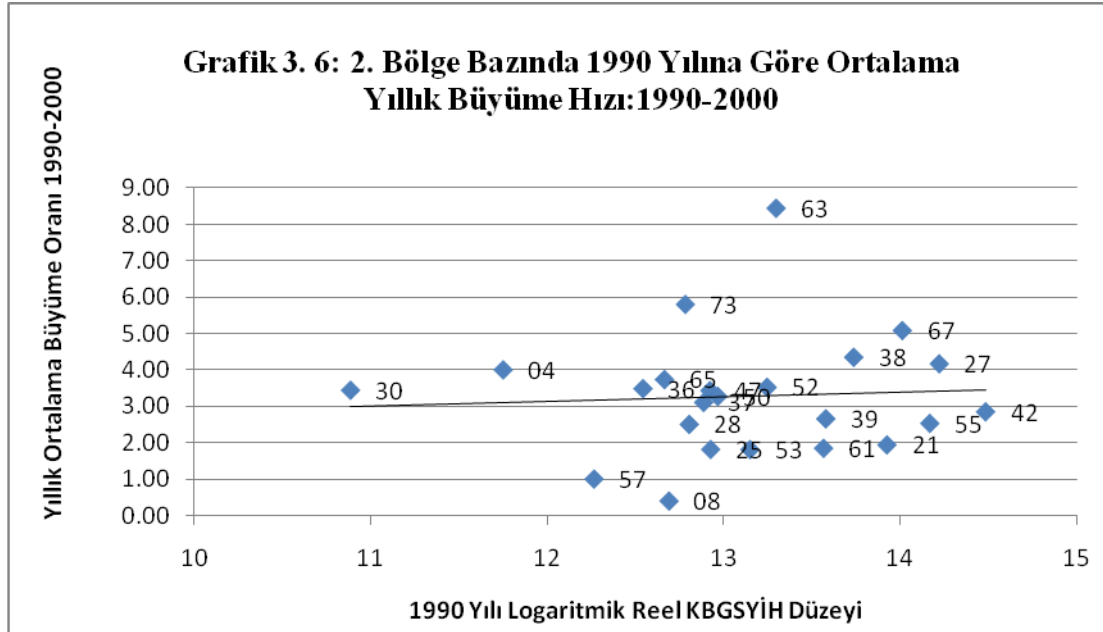
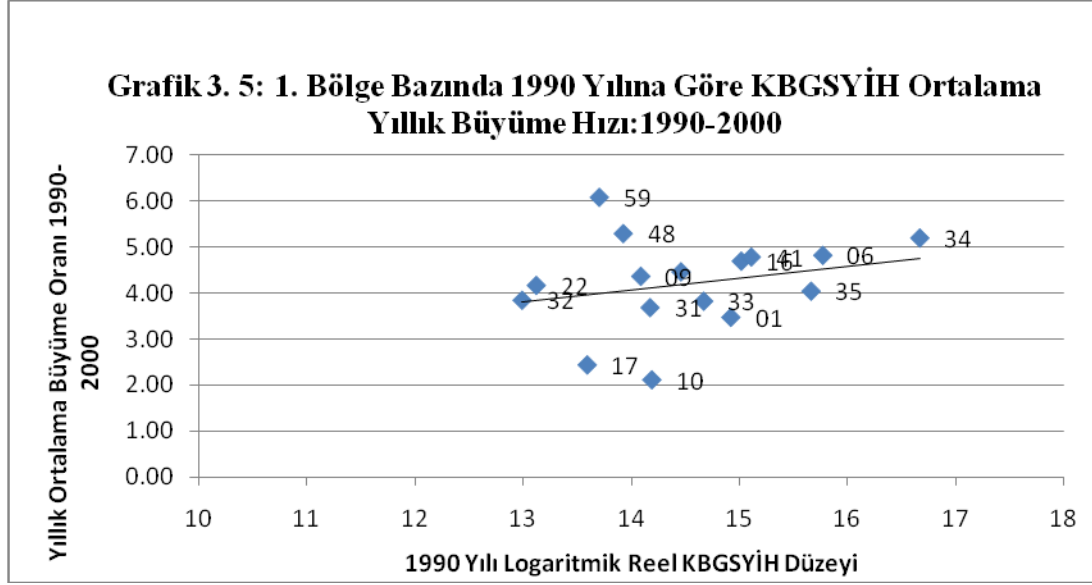

Grafik 3.4, 3.5 ve 3.6'da yer alan iller, daha rahat izlenebilmeleri için trafik kodları ile gösterilmiş olup illerin listesi Ek 5'de sunulmuştur. Grafik 3.4 incelendiğinde; 1990 yılında en yüksek gelire sahip illerin, İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli ve Bursa olduğu görülmektedir. Bunlar gelişmişlik düzeyi en üst seviyede olan 5 ildir. En düşük gelire sahip il ise Hakkari'dir. Diğer taraftan 1990-2000 yılları arasında Artvin %0.41 ile en düşük büyüme hızına sahip ildir. Artvin'i %1.01 ile Sinop izlemektedir.

Grafiğin en önemli noktası ise 63 trafik kodu ile gösterilen Şanlıurfa'dır. Şanlıurfa 39 il içinde %8,45 büyüme hızı ile en yüksek büyüme hızına sahip il olmayı başarmıştır¹⁰. Grafik 3.4'ü yakınsama modeli çerçevesinde değerlendirildiğinde, görece yoksul olan illerin daha hızlı büyümesi ve zengin olan illeri yakalaması beklenmektedir. Grafik incelendiğinde bunun tam tersi bir durum söz konusudur. Türkiye'de görece olarak zengin olan iller daha da zenginleşmiştir. Söz konusu grafikten Türkiye'de iller arasında bir yakınsama değil iraksamanın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 3.5 ve 3.6'da 1. ve 2. Bölge'yi oluşturan iller bazında 1990 yılına göre KBGSYİH ortalama yıllık büyüme hızları verilmiştir. Grafik 3.5 incelendiğinde, 1. Bölge'yi oluşturan 16 il içerisinde en gelişmiş il yukarıda da belirtildiği gibi İstanbul'dur. İstanbul 1990-2000 yılları arasında ortalama %5,12'lik bir büyüme hızı göstermiştir. İstanbul'u %4,82'lik büyüme hızı ile Ankara, %4,79'luk büyüme hızı ile Kocaeli izlemektedir. 1. Bölge bazında en yüksek büyüme hızına sahip olan iller %6,09 ile Tekirdağ ile %5,30 ile Muğla'dır. Diğer taraftan en düşük ortalama büyüme hızına sahip olan iller %2,10 ile Balıkesir ve %2,43 ile Çanakkale'dir.

¹⁰ Urfa'da ekonomi büyük oranda tarıma dayalı olup kısmen hayvancılıkta yapılmaktadır. Urfa'da tam olarak sulu tarıma geçilmemiş olsa da tarımsal arazilerde tahmini %50-70 arasında sulu tarım yapıldığı tahmin edilmektedir. Sulu tarımın Urfa'ya katkısı büyük olmuştur. Urfa'da aynı zamanda küçük ve orta ölçekli sanayide önemli ve hızlı gelişme trendi izlemektedir. Mevcut faaliyet gösteren 1 adet organize sanayi bölgesine ek olarak 2. ve 3. Organize sanayi bölgeleri yapılmaktadır. En çok yağ, çırçır, un ve biber fabrikaları ilde faaliyet göstermektedir. Özellikle çırçır fabrikaları ve bunlara dayalı tekstil sektörü tarım dışı ekonominin en önemli alanını oluşturmaktadır. Bu bilgiler ışığında Urfa'daki hızlı ekonomik büyüme sulu tarıma geçilmesi ve küçük ve orta ölçekli sanayideki gelişme ile açıklanabilir. Detaylı Bilgi İçin Bkz: Kalaycıoğlu, S. "GAP Bölgesinde Urfa, Harran ve Diyarbakır'da Farklı Kesimlerde Toplumsal, Kültürel ve Ekonomik Değişim Beklentileri", www.gap.metu.edu.tr/html/yayinlar/gapbolgesidegisimbeklentiskalaycioglu.pdf (Erişim Tarihi: 15.02.2011).

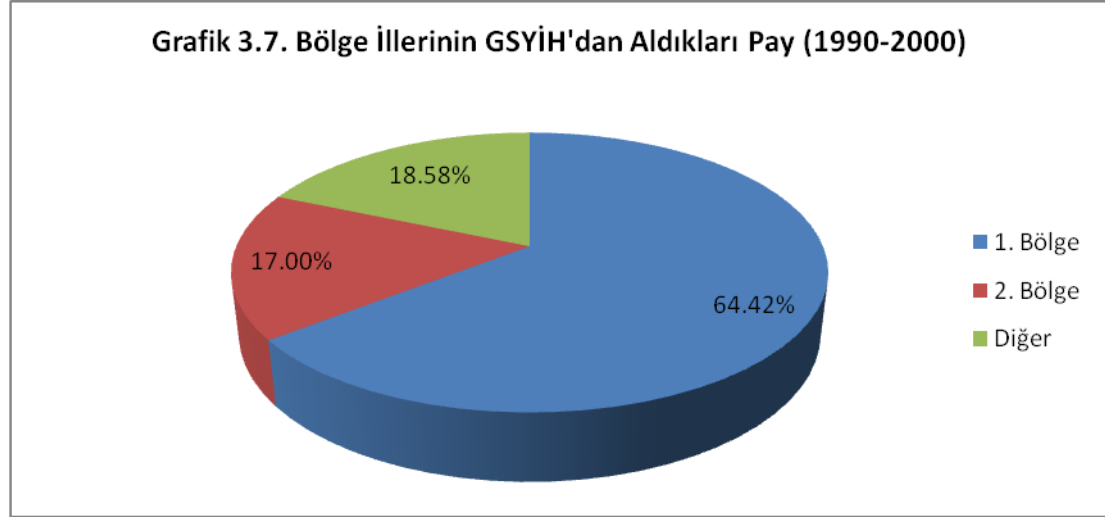
Grafik 3.6 incelendiğinde, 2. Bölge'yi oluşturan 23 il içerisinde en gelişmiş il Konya, Gaziantep ve Samsun'dur. Bu iller arasında en düşük gelire sahip olan iller ise Hakkari ve Ağrı'dır. Şanlıurfa %8,45 ile Şırnak ise %5,81 ile en yüksek büyüme hızına sahip olan illerdir.

Tablo 3.1'de ise bölge illerinin GSYİH'dan aldıkları payın zaman içerisindeki dağılımı gösterilmektedir. Grafik 3.7'de ise bölge illerinin 1990-2000 yılları arasında GSYİH'dan aldıkları ortalama pay gösterilmiştir.

Tablo 3.1: Bölge İllerinin Yıllar İtibariyle GSYİH'dan Aldıkları Pay (%)

	1990	1995	2000	1990-2000 Ortalaması
1. Bölge	63.30	65.15	65.32	64.42
2. Bölge	17.66	16.39	16.55	17.00
Diğer*	19.03	18.46	18.13	18.58
Toplam	100.00	100.00	100.00	100.00

*Çalışma kapsamına 16'sı 1. Bölge, 23'ü 2. Bölgede olmak üzere toplam 39 il alınmıştır. Bu iller dışındaki illere "diğer" ifadesi kullanılmıştır.

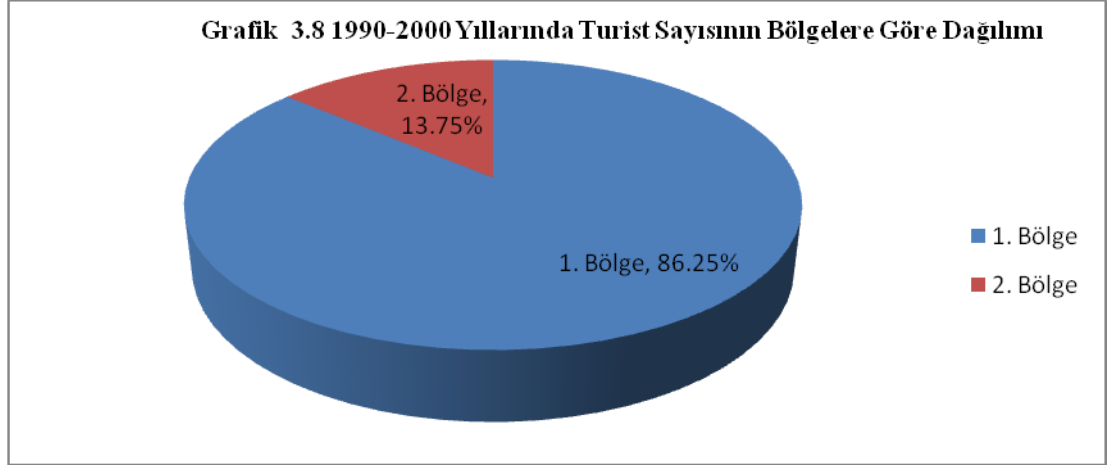

Tablo 3.1'e göre, en yüksek gelirli illerin bulunduğu 1. Bölgenin toplam GSYİH'dan aldığı pay 1990-2000 döneminde artarken, en düşük gelirli illerin yer aldığı 2. Bölgenin illerinin aldığı pay azalmaktadır. 1. Bölge kapsamındaki 16 il, 2000 yılında GSYİH'dan %62,2'lik bir pay almaktadır. Sosyo ekonomik-gelişmişlik sıralamasında dezavantajlı durumda olan 2. Bölgeyi oluşturan 23 il ise ancak GSYİH'dan %16,55'lik bir pay almaktadır. Bu durum Türkiye'de iller ve bölgeler arasında gelişmişlik farklılıklarının olduğunun en önemli ve temel göstergesidir.

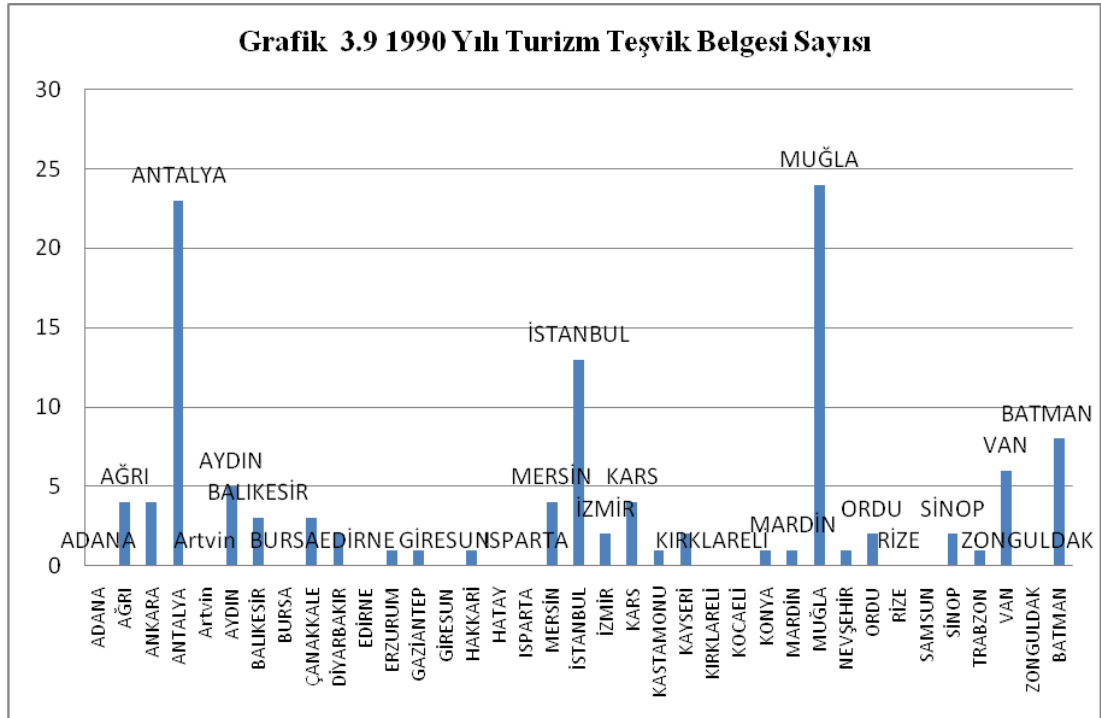
Son olarak Tablo 3.2'de bölge illerine gelen turist sayılarının zaman içerisindeki dağılımı incelenmektedir. Grafik 3.8'de ise 1990-2000 yılları arasında 1. ve 2. bölgeye gelen ortalama turist sayısı gösterilmektedir.

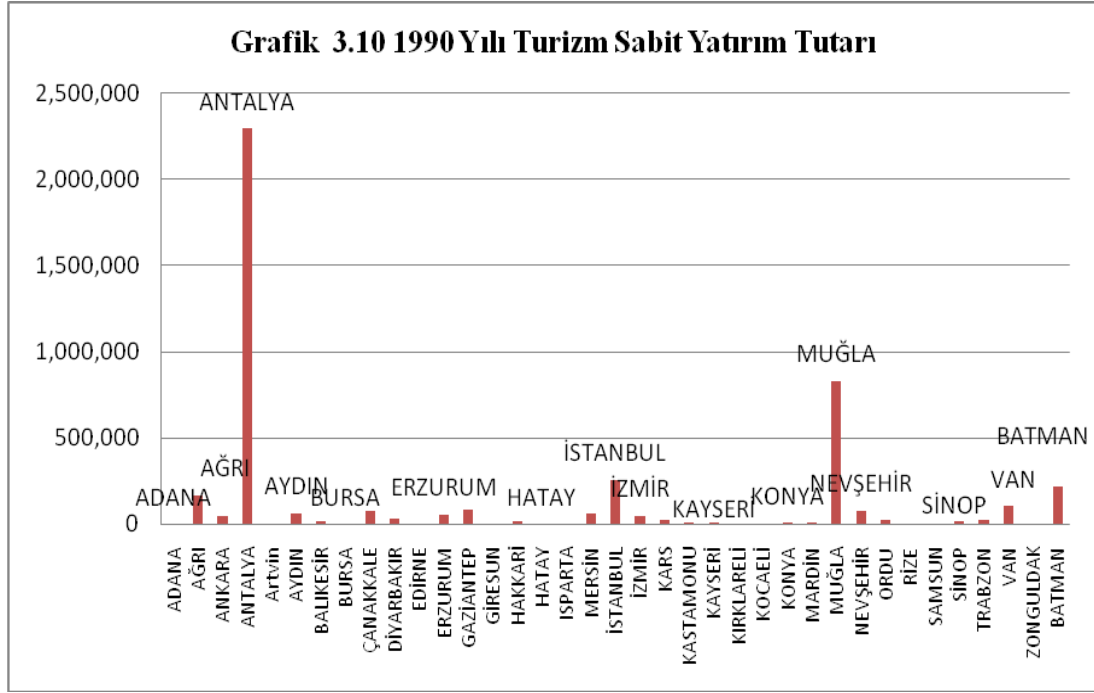
Tablo 3.2: Turist Sayısının Bölgelere Göre Dağılımı (%)

	1990	1995	2000	1990-2000 Ortalaması
1. Bölge	89.61	86.72	86.89	86.25
2. Bölge	10.39	13.28	13.11	13.75
Toplam	100.00	100.00	100.00	100.00

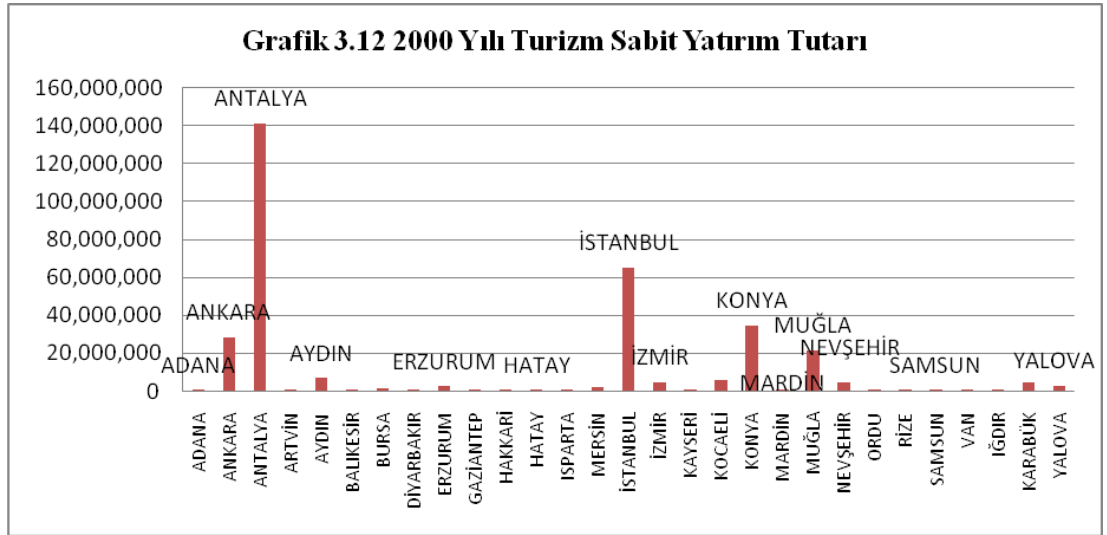
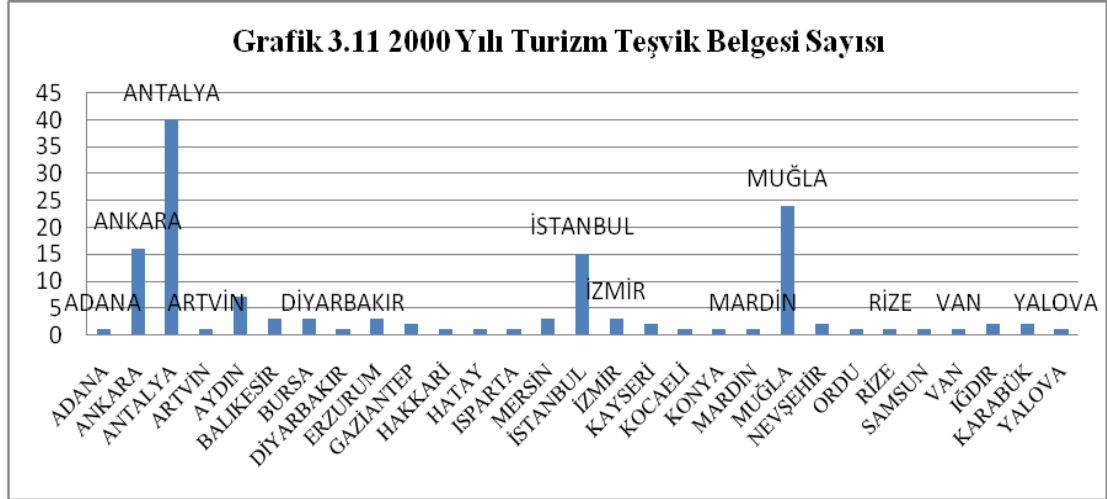
Tablo 3.2 incelendiğinde 1. Bölgeye gelen turist sayılarında 2000 yılında yaklaşık %3'lük bir azalma görülmektedir. Buna karşın Türkiye'ye gelen turistlerin %86,89'u, 1. Bölgeyi oluşturan 16 ile gelmektedir. Bunun en önemli nedeni ise turizm açısından en gelişmiş iller olan İstanbul, Antalya ve Muğla'nın bu bölge içerisinde yer almasıdır. 2. Bölgeye gelen turist sayısı ise 2000 yılında toplam turist sayısının ancak %13,11'ini oluşturmaktadır. Tablo 3.1 ve Tablo 3.2'den çalışma kapsamında neden 1. Bölgeye “ turizm açısından gelişmiş bölge”, 2. Bölgeye de“ turizm açısından gelişmemiş bölge” denildiği anlaşılmaktadır.

Grafik 3.9 ile 3.10'da ise, çalışma kapsamında kullanılan turizm yatırım teşvik belgeleri ile turizm sabit yatırım miktarları il bazında verilmektedir. 1990 yılında turizm yatırım teşvik belgelerinden en fazla yararlanan iller turist sayısında olduğu gibi Antalya, Muğla ve İstanbul olmuştur. 1990 yılında verilen toplam turizm teşvik belgelerinin % 61 bu üç ile verilmiştir. Ayrıca 1990 yılında Batman ve Van illerinin turizm teşvik belgelerinden yararlanma oranı, Doğu ve Güneydoğu'daki diğer illere göre daha iyi durumdadır. Bu iki ilin toplamdan aldığı pay %10.2'dir¹¹. Turizm sabit yatırım miktarları açısından bir değerlendirme yapıldığında, 1990 yılında turizm sabit yatırım miktarından en fazla yararlanan il %50'lik oran ile Antalya'dır. Antalya'yı, Muğla ve İstanbul takip etmektedir. Üç ilin toplamdan aldığı pay %70'dir. Grafik 3.9 ve 3.10 incelendiğinde, turizm yatırım teşvik belgelerinden ve turizm sabit yatırım miktarından en az yararlanan iller Doğu ve Güneydoğu Anadolu illeri olmaktadır.

¹¹ 1990 yılında, Batman ve Van illerinin turizm sabit yatırım miktarından aldıkları oran %6,6'dır.

Grafik 3.11 ile 3.12’de ise, 2000 yılında illere verilen turizm yatırım teşvik belgeleri ile turizm sabit yatırım miktarları gösterilmektedir. 2000 yılında turizm yatırım teşvik belgelerinden en fazla yararlanan il %30 pay ile Antalya olmuştur. Antalya’yı Muğla, Ankara ve İstanbul takip etmektedir. 1990 yılıyla bir karşılaştırma yapıldığında; Antalya, Muğla ve İstanbul’un payında %10’luk bir düşüş vardır. Ancak, diğer illerle karşılaştırıldığında turizm teşvik belgelerinden en fazla pay alan yine bu illerdir. Turizm sabit yatırım miktarları açısından bir değerlendirme yapıldığında, turizm yatırım teşvik belgelerinde olduğu gibi, yatırımlardan 2000 yılında da yaklaşık %39’luk bir pay ile Antalya ilk sırayı almıştır. Antalya’yı İstanbul, Konya ve Muğla takip etmektedir. Bu dönemde Anadolu kentlerinin turizm sabit yatırım miktarlarından yararlanma payları da artmaya başlamıştır.

Bu bağlamda, 2000 yılından, özellikle 2003 yılından sonra turizm yatırımları Anadolu kentlerine doğru kaymaya başlamıştır¹². Anadolu kentlerinin turizm teşviklerinden daha fazla yararlanması bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

VII. Araştırma Bulguları ve Değerlendirilmesi

Türkiye’de iller arası KBGYH ve turist sayısı, turizm yatırım teşvik belgeleri ve turizm sabit yatırım miktarı verileri kullanılarak yapılan (1990-2000) yakınsama modeli kapsamında, koşulsuz, koşullu beta yakınsaması ve sigma yakınsaması bulguları aşağıda sunulmaktadır. Buna göre çalışmada yukarıda belirtilen bu üç değişkenin verileri ile 6 farklı model oluşturulmuştur. Model A çalışmanın temel modeli olup diğer modeller analizleri güçlendirmek için yapılmıştır. Model A’da geçerli olan koşulsuz beta yakınsamasının sonucu Model B-C-D için de geçerli olduğu için bu modellerde sadece koşullu beta yakınsamasına yer verilmiştir. Ayrıca Model A’da ara dönemler için analizler (1990-1995;1995-2000) mevcut iken diğer modellerde sadece 1990-2000 yılı analizine yer verilmiştir. Bunun nedeni Model A’da da görüldüğü gibi ara dönemlerde yapılan analizlerin istatistiksel olarak anlamsız çıkmasıdır. Aşağıda koşulsuz ve koşullu beta yakınsaması ile sigma yakınsaması bulguları 39 il ve iki temel bölge bazında incelenmeye çalışılmıştır.

A. Koşulsuz ve Koşullu Beta Yakınsaması Bulguları

1. MODEL A: Turist Sayısı Verileri Dikkate Alınarak Oluşturulan Koşulsuz ve Koşullu Beta Yakınsama Bulguları

Model A’da 39 il ve 1. Bölge ile 2. Bölge bazında koşulsuz beta yakınsaması bulgularına yer verilmektedir. Aynı zamanda Model A’da turist sayısı verileri dikkate alınarak koşullu beta yakınsaması 39 il ve 1. Bölge ile 2. Bölge bazında incelenmiştir.

¹² Bkz. Tablo 2.26.

a. 39 il Bazında Koşulsuz Beta Yakınsaması Bulguları

Araştırmanın yöntem kısmında da belirtildiği gibi yakınsamanın test edilmesinde, Koşulsuz Beta yakınsaması için aşağıdaki denklem kullanılmıştır. Burada, T ilgili dönemi, i incelenen birimi ve Y geliri ifade etmektedir. Modeldeki α sabit terimi, $u_{i,t}$ ise hata terimini göstermektedir. β ise yakınsama hızını gösteren bir katsayıdır.

$$\frac{1}{T} \text{Log} \left(\frac{Y_{i,t+T}}{Y_{i,t-1}} \right) = \alpha - \left[\frac{1 - e^{-\beta T}}{T} \right] \cdot \log(Y_{i,t-1}) + u_{i,t} \quad (1)$$

Tablo 3.3: 39 İl Bazında Koşulsuz Beta Yakınsaması

DÖNEM	β Katsayısı	S. SAPMA	t	OLASILIK
1990-2000	-0,002749	0,005027	-0,546852	0,5878
1990-1995	0,003540	0,002741	1.291320	0.2048
1995-2000	0,000481	0,002764	0,174109	0,8627

39 il için yapılan koşulsuz beta yakınsaması sonuçlarına göre; beta katsayısı 1990-2000 dönemi için negatif işaretlidir. Beta katsayısının (yakınsama hızı) sıfırdan küçük olması, iller arasında bir yakınsama ilişkisinin olmadığını göstermektedir. Diğer bir deyişle, iller arasında ıraksama söz konusudur. Ancak bu dönemde yapılan analiz %5 anlamlılık düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı değildir. Benzer şekilde, 1990-1995; 1995-2000 yıllarına ait alt dönemler için beta katsayısının işareti pozitif olmasına karşın %5 anlamlılık düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir (Bkz. Tablo 3.3). Böylece söz konusu dönemlerde tüm illerin görece konumlarını korudukları yorumu yapılabilir. Bu bağlamda yukarıda belirtilen dönemlerde uygulanan ekonomi politikalarının daha düşük gelir düzeyine sahip illerin ekonomik açıdan olumlu bir gelişme stratejisi sergileyerek daha yüksek gelir düzeyine sahip illeri yakalaması bağlamında etkisiz kaldığı söylenebilir.

b. 39 il Bazında Koşullu Beta Yakınsaması Bulguları

Koşullu beta yakınsaması için il bazında inceleme yaparken aşağıdaki 3 nolu denklem kullanılmıştır. Bu denklemde yer alan $D_{i,t}$ iller arasındaki yapısal farklılıkları kontrol etmek için oluşturulmuş kukla değişkendir. Böylece koşulsuz yakınsamada dikkate alınmayan iller arasındaki yapısal farklılıklar bu şekilde analize

dahil edilmiş olmaktadır. Bu değişken illerin Doğu ve Batı olmak üzere iki gruba ayrılması ve Batı grubunda yer alanlara 1 diğerlerine 0 verilmesiyle oluşturulmuştur. Bu durum il bazında koşullu beta yakınsaması yapılan diğer modeller için de geçerlidir. TS_{it} değişkeni ise il bazında turist sayısının toplam turist sayısı içindeki payını göstermektedir.

$$\frac{1}{T} \text{Log} \left(\frac{Y_{i,t+T}}{Y_{i,t-1}} \right) = \alpha - \left[\frac{1 - e^{-\beta T}}{T} \right] \cdot \log(Y_{i,t-1}) + cD_{i,t} + dTS_{i,t} + u_{i,t} \quad (3)$$

Koşulsuz yakınsama, incelenen birimler arasında yapısal birtakım farklılıklar olmadığı varsayımını içermektedir. Oysa koşullu yakınsamada incelenen birimlerin taşıdıkları farklı özellikler dikkate alınarak daha objektif bir bakış açısı ile yaklaşımış olunmaktadır.

Tablo 3.4: 39 İl Bazında Koşullu Beta Yakınsaması

DÖNEM	β Katsayısı	S. SAPMA	t	OLASILIK
1990-2000	-0,013583	0,006193	-2,193133	0,0350*
1990-1995	0,002248	0,003321	0,676888	0,5029
1995-2000	-0,001610	0,003970	-0,405561	0,6875

*% 5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 3.4'te Doğu-Batı kukla değişkeni¹³ ile turizm değişkeni dikkate alınarak yapılan hesaplamalar sonucunda elde edilen analizlere yer verilmiştir. Kukla değişkenin katsayısı 0,036 iken turizm değişkenin katsayısı 0,007'dir. Kukla değişken %5 anlamlılık düzeyine göre istatistiksel olarak anlamı iken turizm değişkeni katsayısı %5 anlamlılık düzeyine göre anlamlı değildir. Tablo 3.4'te kukla değişkeni ile turizm değişkenin birlikte yer aldığı denklemin analizinde, 1990-2000 döneminde beta katsayısı %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Ancak bu dönemde beta katsayısı negatif işaretlidir. **İstatistiki açıdan bakılacak olursa, beta katsayısının negatif işaretli olması iraksamaya işaret etmektedir.** Tablo 3.4'den, 1990-2000 döneminde illerin kişi başına gelirleri arasında yılda yaklaşık %1,3 oranında iraksama gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Iraksamanın varlığı, iller arası kişi başına gelir farklılıklarının,

¹³ Çalışmada, Model A, B ve C için kukla eğilim değişkenleri de hesaplanmıştır. Kukla eğilim değişkenlerinin analiz sonuçları Ek 6'da verilmiştir.

büyüme eğilimi gösterdiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, KBGSYİH yönünden 39 il arasında yüksek gelirli illerin düşük gelirli illere göre daha hızlı büyüdükleri ve bu illerin turizm açısından da gelişmiş iller olduğu söylenebilir. Bu durum, bölgelerarası gelişmişlik farklılığını daha da arttırmaktadır. Alt dönemler için yapılan hesaplamalarda, 1990-1995 döneminde beta katsayısı pozitif işaretli olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlılığa sahip değildir. Bu durum 1990-1995 arasındaki 5 yıllık sürede iller arası iraksamanın durduğunu ancak yakınsamanın da söz konusu olmadığını göstermektedir. 1995-2000 dönemine ait beta katsayısının işareti ise negatiftir ancak o da istatistiksel olarak anlamlı değildir.

c. Birinci Bölge Bazında Koşulsuz ve Koşullu Beta Yakınsaması Bulguları

Bölgeler oluşturulurken daha öncede ifade edildiği gibi, İstatistiki Bölge Birimleri Düzey 1 sınıflamasından ve illere gelen turist sayılarından yararlanılarak yeni iki bölge oluşturulmuştur. Bu bağlamda 1. Bölge kapsamındaki iller Ek 3'te verilmektedir. Bu bölgede yer alan illerin, 1. Bölge kapsamına alınmasının nedenini kısaca şu şekilde açıklamak mümkündür: 1990 yılında Türkiye'ye gelen toplam turist sayısı 8.095.164 kişidir. Birinci bölge kapsamında ki 16 ile gelen turist sayısı ise 7.254.253 kişi olup Türkiye toplamının oransal olarak %89,6'sını tek başına oluşturmaktadır (Bkz. Tablo 3.2). Ayrıca bu bölgede yer alan illerin KBGSYİH toplamları Türkiye'nin GSYİH'nin %63,3'üne eşittir (Bkz. Tablo 3.1).

Birinci bölge kapsamında yakınsamanın test edilmesinde koşulsuz Beta yakınsaması için denklem (1) benzeri, koşullu beta yakınsaması için de denklem (3) benzeri bir denklemin katsayıları tahmin edilmektedir. 3 nolu denklem çalışmanın tahmin denklemidir. Bu denklemde yer alan $D_{i,t}$ iller arasındaki yapısal farklılıkları kontrol etmek için oluşturulmuş kukla değişkendir. Bu değişken İstanbul, Antalya ve Muğla illerine 1 diğer illere 0 verilmesiyle oluşturulmuştur. Bu durum birinci bölge bazında koşullu beta yakınsaması yapılan diğer modeller için de geçerlidir. 3 nolu denklemdeki $TS_{i,t}$ değişkeni, il bazında turist sayısının toplam turist sayısı içindeki payını göstermektedir.

$$\frac{1}{T} \text{Log} \left(\frac{Y_{i,t+T}}{Y_{i,t-1}} \right) = \alpha - \left[\frac{1 - e^{-\beta T}}{T} \right] \cdot \log(Y_{i,t-1}) + u_{i,t} \quad (1)$$

$$\frac{1}{T} \text{Log} \left(\frac{Y_{i,t+T}}{Y_{i,t-1}} \right) = \alpha - \left[\frac{1 - e^{-\beta T}}{T} \right] \cdot \log(Y_{i,t-1}) + cD_{i,t} + dTS_{i,t} + u_{i,t} \quad (3)$$

Tablo 3.5: Birinci Bölge Bazında Koşulsuz Beta Yakınsaması

DÖNEM	β Katsayısı	S. SAPMA	t	OLASILIK
1990-2000	-0,014891	0,005901	-2,523642	0,0243
1990-1995	0,003944	0,002737	1,440851	0,1716
1995-2000	-0,002376	0,003701	-0,641891	0,5313

Tablo 3.6: Birinci Bölge Bazında Koşullu Beta Yakınsaması

DÖNEM	β Katsayısı	S. SAPMA	t	OLASILIK
1990-2000	-0.016022	0.006444	-2.486402	0.0286
1990-1995	0,003858	0,002853	1,352431	0,1993
1995-2000	-0,004784	0,004214	-1,135089	0,2768

Tablo 3.5 ve 3.6'da yer alan İstatistiki Bölge Birimleri Düzey 1 sınıflandırması ve turist sayısı esas alınarak yapılan bölgesel sınıflandırmada kişi başına düşen gelir ve turist sayısı bakımından en üst seviyedeki 16 ile ait verilerle yapılan koşulsuz ve koşullu beta yakınsamanın tahmin sonuçları gösterilmektedir. Tablo 3.5 incelendiğinde, beta katsayısı 1990-2000 döneminde %5 anlamlılık düzeyine göre 0,0243 oranında istatistiksel olarak anlamlı bulunmaktadır. Beta katsayısı negatif ve hesaplanan denklem istatistiksel olarak anlamlı olduğu için 1990-2000 döneminde en yüksek gelirli illerin yer aldığı birinci bölgede %1.4 oranında bir iraksamanın olduğu yorumu yapılabilir. 1990-1995 dönemi için hesaplanan beta katsayısının işareti yakınsama hipotezine uygun olarak pozitif çıkmıştır. Ancak bu katsayı istatistiksel olarak herhangi bir anlamlılığa sahip değildir. 1995-2000 döneminde hesaplanan beta katsayısı negatif işaretlidir ama istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Bölgeye gelen turist sayısı dikkate alınarak oluşturulan koşullu beta yakınsamanın sonuçlarını, Tablo 3.6 yardımıyla incelemek mümkündür. Beta

katsayısı 1990-2000 döneminde %5 anlamlılık düzeyine göre 0,0286 oranında istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Koşullu beta yakınsama da beta katsayısı negatif işaretlidir. 1990-2000 döneminde turizm verileri de dikkate alınmasına karşın, birinci bölgede %1.6 oranında bir ıraksama söz konusudur. Bu durumda incelenen dönemde ıraksamanın varlığı, iller arası kişi başına gelir farklılığı olduğunu göstermektedir. Turist sayısı da modele eklendiği için, turizm açısından gelişmiş illerin özellikle İstanbul, Antalya ve Muğla illerinin bu gelir farklılığını arttırdığı yorumu da yapılabilir. Tablo 3.6'da alt dönemler incelendiğinde, 1990-1995 yılları arasında beta katsayısı pozitif, 1995-2000 dönemlerinde ise negatiftir. Ancak her iki dönemde, istatistiksel olarak anlamlı değildir.

d. İkinci Bölge Bazında Koşulsuz ve Koşullu Beta Yakınsaması Bulguları

İkinci bölge oluşturulurken de birinci bölgede olduğu gibi, İstatistiki Bölge Birimleri Düzey 1 sınıflamasından ve illere gelen turist sayılarından yararlanılarak yeni bir bölge oluşturulmuştur. Bu bağlamda ikinci bölge kapsamındaki iller Ek 4'te verilmektedir. Bu bölgede yer alan illerin, 2. Bölge kapsamında alınmasının nedenini kısaca şu şekilde açıklamak mümkündür: 1990 yılında yukarıda belirtildiği gibi Türkiye'ye gelen turist sayısı 8.095.164 kişidir. Bu sayının %10,3'ü (840.911) 2. bölge kapsamında ki 23 ile gelmiştir (Bkz. Tablo 3.2). KBGSYİH açısından bakıldığında, bu bölgede yer alan illerin KBGSYİH toplamı Türkiye'nin GSYİH'nin %17,66'sına eşittir (Bkz. Tablo 3.1). Bu iller turizm gelirleri ve kişi başına düşen gelir düzeyleri açısından diğer bölgeye göre oldukça geridedir.

2. Bölge kapsamında yakınsamanın test edilmesinde, birinci bölgede olduğu gibi, koşulsuz Beta yakınsaması için denklem (1) benzeri; koşullu beta yakınsaması için de denklem (3) benzeri bir denklemin katsayıları tahmin edilmektedir. 3 nolu denklemde yer alan $D_{i,t}$ iller arasındaki yapısal farklılıkları kontrol etmek için oluşturulmuş kukla değişkendir. Bu değişken 2. Bölge bazında oluşturulurken 1990 yılında il bazında KBGSYİH rakamı 395 bin¹⁴ ve üzerinde olan illere 1, diğerlerine 0

¹⁴ 2. Bölge kapsamında kukla değişkeni oluşturulurken Diyarbakır, Antep, Konya, Samsun, Zonguldak, Erzurum, Kayseri, Kırklareli, Ordu, Urfa, Trabzon, Mardin, Nevşehir, Rize ve Kastamonu'ya 1 verilmiştir. Kastamonu hariç diğer illerin KBGSYİH 400 bin üzerindedir. Sadece Kastamonu'nun KBGSYİH'si 395 bin'dir. Ancak analizde Kastamonu'ya 1 verilmediği zaman kukla

verilmesiyle oluşturulmuştur. Bu durum ikinci bölge bazında koşullu beta yakınsaması yapılan diğer modeller için de geçerlidir.

Tablo 3.7: İkinci Bölge Bazında Koşulsuz Beta Yakınsaması

DÖNEM	β Katsayısı	S. SAPMA	t	OLASILIK
1990-2000	-0,010572	0,009679	-1,092264	0,2871
1990-1995	-0,000850	0,005531	-0,153656	0,8793
1995-2000	0,000447	0,005852	0,076409	0,9398

Tablo 3.8: İkinci Bölge Bazında Koşullu Beta Yakınsaması

DÖNEM	β Katsayısı	S. SAPMA	t	OLASILIK
1990-2000	-0.032211	0.013236	-2.433615	0.0250
1990-1995	-0,000632	0,005718	-0,110513	0,9131
1995-2000	1,170005	0,005724	-1,417958	0,1716

Tablo 3.7 ve 3.8’de kişi başına düşen gelir ve turist sayısı bakımından birinci bölgeye göre dezavantajlı durumda olan ikinci bölgeye ait koşulsuz ve koşullu beta yakınsama tahmin sonuçları verilmiştir. Tablo 3.7 incelendiğinde 1990-2000 ve 1990-1995 dönemlerinde beta katsayısı negatiftir yani iraksama söz konudur ancak her iki dönemde %5 anlamlılık düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı değildir. 1995-2000 döneminde %0,04 gibi bir yakınsama söz konusudur. Ancak bu dönem de, istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 3.8’de turist sayısı dikkate alınarak oluşturulan koşullu beta yakınsamanın sonuçları yer almaktadır. 1990-2000 ve 1990-1995 dönemlerinde beta katsayısı negatiftir ve 1990-2000 dönemde %5 anlamlılık düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlıdır. İkinci bölge analizinde, kukla değişkenin katsayısı 0,051 iken turizm değişkenin katsayısı 0,160’dır. Kukla değişken %5 anlamlılık düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı iken turizm değişkeni katsayısı %5 anlamlılık düzeyine göre anlamlı değildir. Tablo 3.8’de kukla değişkeni ile turizm değişkenin birlikte yer aldığı denklemin analizinde, 1990-2000 döneminde beta katsayısı %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. 1990-2000 döneminde ikinci bölgeyi oluşturan iller arasında %3.2 gibi bir iraksamanın varlığı, iller arası kişi başına gelir farklılığının yüksek olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni ikinci bölgeyi oluşturan çoğu ilin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında ve turizm gelirlerinde son sıralarda yer almasıdır. 1995-2000 döneminde ise beta katsayısının işareti yakınsama

değişkeni anlamsız çıkmaktadır. 2. Bölge kapsamında birçok deneme sonucunda belirtilen illere 1 verilerek anlamlı sonuçlar elde edilmiştir.

hipotezine uygun olarak pozitif çıkmıştır. Bu dönemde iller arasında bir yakınsama söz konusu olsa bile, bu dönemde de %5 anlamlılık düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Yapılan regresyon analizlerinin sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, 1990-2000 döneminde illerin kişi başına gelir düzeyleri arasında mutlak anlamda bir ıraksamanın söz konusu olduğu söylenebilir. Alt dönemlerde yapılan analizlerde, illerin ve bölgelerin yapısal özelliklerinin dikkate alınması halinde ise ıraksama ortadan kalkmakta ama yakınsama bulgusuna da rastlanmamaktadır.

2. MODEL B: Turizm Yatırım Teşvik Belge (TYTB) Verileri Dikkate Alınarak Oluşturulan Koşullu Beta Yakınsaması Bulguları

TYTB verileri dikkate alınarak oluşturulan koşullu beta yakınsaması için il ve bölgesel bazda inceleme yaparken aşağıdaki denklem kullanılmıştır. Bu denklemde yer alan $D_{i,t}$ iller arasındaki yapısal farklılıkları kontrol etmek için oluşturulmuş kukla değişkendir. TB_{it} değişkeni ise il ve bölgesel bazda turizm yatırım teşvik belge sayısının toplam turizm yatırım teşvik belge sayısı içindeki payını göstermektedir.

$$\frac{1}{T} \text{Log} \left(\frac{Y_{i,t+T}}{Y_{i,t-1}} \right) = \alpha - \left[\frac{1 - e^{-\beta T}}{T} \right] \cdot \log(Y_{i,t-1}) + cD_{i,t} + dTB_{i,t} + u_{i,t} \quad (4)$$

Tablo 3.9: TYTB Verileri İle Oluşturulan Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000)

İL/BÖLGE	β Katsayısı	S. SAPMA	t	OLASILIK
39 İl	-0.013552	0.006175	-2.194589	0.0349
1.Bölge	-0.011491	0.005215	-2.203424	0.0478
2.Bölge	-0.029472	0.012921	-2.280972	0.0343

Tablo 3.9’da yapısal farklılıkları kontrol etmek için oluşturulmuş kukla değişkeni ile TYTB dikkate alınarak yapılan hesaplamalar sonucunda elde edilen analizlere yer verilmiştir. Tablo 3.9’da görüldüğü gibi, 1990-2000 döneminde beta katsayısı 39 il ve 1. Bölge ile 2. Bölge bazında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel

olarak anlamlı çıkmıştır. Ancak bu dönemde beta katsayısı negatif işaretlidir. Beta katsayısının negatif işaretli olması iraksamaya işaret etmektedir. TYTB verileri ile 39 il bazında bir değerlendirme yapıldığında, 1990-2000 döneminde illerin kişi başına gelirleri arasında yılda yaklaşık %1,3 oranında iraksama gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Iraksamanın varlığı, iller arası kişi başına gelir farklılıklarının büyüme eğilimi gösterdiğine işaret etmektedir. TYTB de modele dahil edildiği için, 39 il arasında yüksek gelirli illerin TYTB'den düşük gelirli illere göre daha fazla yaralandıkları söylenebilir. TYTB daha çok batıda gelişmiş illere verildiği için bu durum iller bazında gelişmişlik farklılıklarını daha fazla arttırdığı söylenebilir.

Turizm teşvik belgelerinden en fazla yararlanan birinci bölge bazında bir değerlendirme yapıldığında, birinci bölgede **turizm teşvik belgesi katsayısı 0.298'dir ve %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır**. Bu katsayı bu bölgede yer alan illerin turizm teşvikleri açısından %2,9 oranında yakınsadıklarını göstermektedir. Tablo 3.9'de kukla değişkeni ile turizm teşvik belgelerinin birlikte yer aldığı denklemin analizinde, 1990-2000 döneminde illerin kişi başına gelirleri arasında yılda yaklaşık %1,1 gibi düşük bir oranda iraksama gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Iraksamanın varlığı, birinci bölgeyi oluşturan iller arası kişi başına gelir farklılıklarının %1,1 oranında büyüme eğilimi gösterdiğine işaret etmektedir. Bunun nedeni ise bu bölgede yer alan Antalya, Muğla ve İstanbul'un TYTB'lerinden en fazla yararlanan iller olması olarak ifade edilebilir. 1990 yılında Türkiye geneline dağıtılan TYTB'lerinin %61'ı sadece bu üç ile verilmiştir.

TYTB verileri ile ikinci bölge bazında bir değerlendirme yapıldığında, 1990-2000 döneminde illerin kişi başına gelirleri arasında yılda yaklaşık %2,9 gibi yüksek oranda iraksama gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Birinci bölgeye göre daha dezavantajlı olan ikinci bölgede %2.9 gibi bir iraksamanın varlığı, TYTB verilerinin bu bölgeyi oluşturan iller arası kişi başına gelir farklılıklarını daha da arttırdığını göstermektedir.

3. MODEL C: Turizm Sabit Yatırım (TSY) Verileri İle Oluşturulan Koşullu Beta Yakınsaması Bulguları

TSY verileri dikkate alınarak oluşturulan koşullu beta yakınsaması için il ve bölgesel bazda inceleme yaparken aşağıdaki denklem kullanılmıştır. Bu denklemde yer alan $D_{i,t}$ iller arasındaki yapısal farklılıkları kontrol etmek için oluşturulmuş kukla değişkendir. TY_{it} değişkeni ise il ve bölgesel bazda turizm sabit yatırım miktarının toplam turizm yatırım miktarı içindeki payını göstermektedir.

$$\frac{1}{T} \text{Log} \left(\frac{Y_{i,t}}{Y_{i,t-T}} \right) = \alpha - \left[\frac{1 - e^{-\beta T}}{T} \right] \cdot \log(Y_{i,t-T}) + cD_{i,t} + dTY_{i,t} + u_{i,t} \quad (5)$$

Tablo 3.10. TSY Verileri İle Oluşturulan Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000)

İL/BÖLGE	β Katsayısı	S. SAPMA	t	OLASILIK
39 İl	-0.013522	0.006135	-2.203907	0.0342
1.Bölge	-0.014564	0.006672	-2.182828	0.0496
2.Bölge	-0.031554	0.012959	-2.434999	0.0249

Tablo 3.10’da TSY miktarı verileri dikkate alınarak yapılan hesaplamalar sonucunda elde edilen analizlere yer verilmiştir. Tablo 3.10’da, Tablo 3.9’da ki gibi, 1990-2000 döneminde beta katsayısı 39 il 1. Bölge ve 2. Bölge¹⁵ bazında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Ancak bu dönemde beta katsayısı negatif işaretlidir. Beta katsayısının negatif işaretli olması yakınsamanın olmadığını göstermektedir. TSY miktarı verileri ile 39 il bazında bir değerlendirme yapıldığında, 1990-2000 döneminde illerin kişi başına gelirleri arasında yılda yaklaşık %1,3 oranında ıraksama gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. İraksamanın varlığı, iller arası kişi başına gelir farklılıklarının büyüme eğilimi gösterdiğine işaret etmektedir. TYTB’de olduğu gibi TSY verilerinin modele eklenmesi 39 il arasında yüksek gelirli illerin TSY miktarından düşük gelirli illere göre daha fazla yaralandıklarını göstermektedir.

Birinci bölge bazında bir değerlendirme yapıldığında, 1990-2000 döneminde illerin kişi başına gelirleri arasında yılda yaklaşık %1,4 gibi bir oranda ıraksama

¹⁵ 39 il, 1. Bölge ve 2. Bölge analizlerinde, turizm değişken katsayısı (turizm sabit yatırım miktarı) %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı değildir.

gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. İraksamanın varlığı, birinci bölgeyi oluşturan iller arası kişi başına gelir farklılıklarının %1.4 oranında büyüme eğilimi gösterdiğine işaret etmektedir. Bunun nedeni ise TYTB’de olduğu gibi bu bölgede yer alan Antalya, Muğla ve İstanbul’un TSY miktarından en fazla yararlanan iller olması olarak ifade edilebilir. 1990 yılında Türkiye genelinde TSY miktarının yaklaşık %50’si sadece Antalya ilinde gerçekleşmiştir. Üç ilin (Antalya, Muğla, İstanbul) toplamdan aldığı pay ise %70 oranındadır.

TSY verileri ile ikinci bölge bazında bir değerlendirme yapıldığında, 1990-2000 döneminde illerin kişi başına gelirleri arasında yılda yaklaşık %3,1 gibi yüksek oranda iraksama gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu oran TYTB’nin modele eklenmesi ile elde edilen sonuçtan daha fazla bir iraksama olduğunu göstermektedir. İkinci bölgede %3,1 gibi bir iraksamanın varlığı, TSY verilerinin bu bölgeyi oluşturan iller arası kişi başına gelir farklılıklarını daha da arttırdığını göstermektedir. İkinci bölge ile ilgili elde edilen sonuçlar, bu bölgenin KBGSYİH, turist sayısı, turizm yatırım teşvik belgesi ve turizm sabit yatırımları açısından çok yetersiz olduğunu göstermektedir.

4. MODEL D: İki ve Üç Değişken Kullanılarak Oluşturulan Koşullu Beta Yakınsaması Bulguları

Model D’de yukarıda açıklanan üç modelden farklı olarak, koşullu beta yakınsaması modeline iki ve üç değişken eklenerek analiz yapılacaktır. Buradaki amaç turizm ile ilgili değişkenlerin (Turist Sayısı, TYTB ve TYS) tek tek değil birlikte, KBGSYİH üzerindeki etkisini ölçmektir. Bu analizler için aşağıdaki denklemler kullanılmıştır. Bu denklemde yer alan dTS_{it} , turist sayısının toplam turist sayısı içindeki payını; fTB_{it} turizm yatırım teşvik belge sayısının toplam turizm yatırım teşvik belge sayısı içindeki payını; gTY_{it} değişkeni ise il ve bölgesel bazda turizm sabit yatırım miktarının toplam turizm yatırım miktarı içindeki payını göstermektedir. İki değişken kullanılarak oluşturulan koşullu beta yakınsamasının denklemleri aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

Turist Sayısı ve Turizm Yatırım Teşvik Belgesi Denklemi;

$$\frac{1}{T} \text{Log} \left(\frac{Y_{i,t}}{Y_{i,t-T}} \right) = \alpha - \left[\frac{1 - e^{-\beta T}}{T} \right] \cdot \log(Y_{i,t-T}) + cD_{i,t} + dTS_{i,t} + fTB_{i,t} + u_{i,t} \quad (6)$$

Turist Sayısı ve Turizm Sabit Yatırım Miktarı Denklemi;

$$\frac{1}{T} \text{Log} \left(\frac{Y_{i,t}}{Y_{i,t-T}} \right) = \alpha - \left[\frac{1 - e^{-\beta T}}{T} \right] \cdot \log(Y_{i,t-T}) + cD_{i,t} + dTS_{i,t} + gTY_{i,t} + u_{i,t} \quad (7)$$

Turizm Yatırım Teşvik Belgesi ve Turizm Sabit Yatırım Miktarı Denklemi;

$$\frac{1}{T} \text{Log} \left(\frac{Y_{i,t}}{Y_{i,t-T}} \right) = \alpha - \left[\frac{1 - e^{-\beta T}}{T} \right] \cdot \log(Y_{i,t-T}) + cD_{i,t} + fTB_{i,t} + gTY_{i,t} + u_{i,t} \quad (8)$$

Tablo 3.11: 39 İl Bazında 2 Değişkenli Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000)

DEĞİŞKENLER	β Katsayısı	S. SAPMA	T	OLASILIK
Turist Sayısı-Turizm Yatırım Teşvik Belgesi Verileri	-0.013587	0.006285	-2.161815	0.0378
Turist Sayısı-Turizm Sabit Yatırım Verileri	-0.013489	0.006251	-2.157976	0.0381
Turizm Yatırım Teşvik Belgesi - Turizm Sabit Yatırım Verileri	-0.013118	0.006184	-2.121367	0.0413

Tablo 3.11'de 39 il bazında iki farklı değişkenin modele eklenmesi ile oluşturulan koşullu beta yakınsaması sonuçlarına yer verilmiştir. Birinci satırda turist sayısı ve TYTB; ikinci satırda turist sayısı ve TSY; üçüncü satırda ise TYTB ve TSY verileri modele eklenmiş ve üç analizde %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. 1990-2000 döneminde üç analizde de beta katsayısı negatif işaretlidir. 39 il bazında bir değerlendirme yapıldığında, üç analizde de illerin kişi başına gelirleri arasında yılda %1,3 oranında iraksama gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Modele, turizm değişkenleri eklendiği zaman iller arası kişi başına gelir farklılıklarının büyüme eğilimi gösterdiği görülmektedir. Bunun nedeni daha

önce de ifade edildiği gelişmiş illerin turizm değişkenlerinden (turist sayısı, TYTB ve TSY) daha fazla pay almasıdır.

Tablo 3.12: Birinci Bölge Bazında 2 Değişkenli Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000)

DEĞİŞKENLER	β Katsayısı	S. SAPMA	T	OLASILIK
Turist Sayısı-Turizm Yatırım Teşvik Belgesi Verileri	-0.020371	0.006906	-2.949617	0.0132
Turist Sayısı-Turizm Sabit Yatırım Verileri	-0.019236	0.007097	-2.710530	0.0203
Turizm Yatırım Teşvik Belgesi Verileri- Turizm Sabit Yatırım Verileri	-0.019320	0.007134	-2.707973	0.0204

Tablo 3.12 incelendiğinde, birinci bölge bazında bir değerlendirme yapıldığında, 1990-2000 döneminde üç analiz sonucu da %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Ayrıca analizlerde beta katsayısı negatif işaretlidir. Turist sayısı ve TYTB eklenen birinci denklemde %2 oranında bir iraksama söz konusudur. Turist sayısı ve TYTB modele eklenince, birinci bölgeyi oluşturan iller arasında kişi başına gelir farklılıklarının %2 oranında büyüme eğilimi gösterdiği ifade edilebilir. Turist sayısı ve TSY verilerinin eklendiği ikinci model ile, TYTB ve TSY verilerinin eklendiği üçüncü modelde birinci bölgeyi oluşturan iller arası kişi başına gelir farklılığının %1,9 oranında büyüme eğilimi görülmektedir. Bunun nedeni ise Antalya, Muğla ve İstanbul illerinin özelde birinci bölge bazında genel de ise Türkiye kapsamında turizm açısından daha da gelişmiş iller olmasıdır.

Tablo 3. 13 : İkinci Bölge Bazında 2 Değişkenli Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000)

DEĞİŞKENLER	β Katsayısı	S. SAPMA	T	OLASILIK
Turist Sayısı-Turizm Yatırım Teşvik Belgesi Verileri	-0.029701	0.013470	-2.204999	0.0407
Turist Sayısı-Turizm Sabit Yatırım Verileri	-0.031781	0.013327	-2.384751	0.0283
Turizm Yatırım Teşvik Belgesi - Turizm Sabit Yatırım Verileri	-0.030005	0.013503	-2.222109	0.0393

İkinci bölge bazında bir değerlendirme yapıldığında, yukarıdaki analizlerde olduğu gibi, ikinci bölge bazında da iki değişkenli koşullu beta yakınsaması sonuçları negatif çıkmıştır ve bu analizlerde %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Turist sayısı ve TYTB eklenen birinci denklemde ikinci bölgeyi oluşturan iller arasında kişi başına gelir farklılıklarının %2 oranında büyüme eğilimi gösterdiği söylenebilir. Turist sayısı ve TSY verilerinin eklendiği ikinci model ile, TYTB ve TSY verilerinin eklendiği üçüncü modelde ikinci bölgeyi oluşturan iller arası kişi başına gelir farklılığının %3 gibi daha yüksek bir oranda büyüme eğilimi gösterdiği ifade edilebilir. Başka bir ifade ile turizmin, ikinci bölgeye katkısının birinci bölgeye göre daha az olduğu söylenebilir. Kısaca, turizm değişkenleri ikinci bölgeyi oluşturan iller arasında ki büyüme eğilimini azaltmada birinci bölgeye göre daha az etkilidir.

Tablo 3.14: 39 İl Bazında Üç Değişkenli Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000)

DEĞİŞKENLER	β Katsayısı	S. SAPMA	t	OLASILIK
Turist Sayısı, Turizm Yatırım Teşvik Belgesi ve Turizm Sabit Yatırım Verileri	-0.013148	0.006297	-2.088071	0.0446

Tablo 3.15: Birinci Bölge Bazında Üç Değişkenli Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000)

DEĞİŞKENLER	β Katsayısı	S. SAPMA	t	OLASILIK
Turist Sayısı, Turizm Yatırım Teşvik Belgesi ve Turizm Sabit Yatırım Verileri	-0.019807	0.007340	-2.698623	0.0224

Tablo 3.16: İkinci Bölge Bazında Üç Değişkenli Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000)

DEĞİŞKENLER	β Katsayısı	S. SAPMA	t	OLASILIK
Turist Sayısı, Turizm Yatırım Teşvik Belgesi ve Turizm Sabit Yatırım Verileri	-0.030024	0.014106	-2.128491	0.0482

Tablo 3.14, 3.15, 3.16'da 39 il ve birinci ve ikinci bölge bazında üç değişkenli koşullu beta yakınsaması analizi sonuçları verilmiştir. Burada ki amaç bir

model içerisinde üç değişkenin il ve bölgesel bazda etkisini ölçmektir. Buna bağlı olarak aşağıdaki denklem kullanılmıştır.

Turist Sayısı, Turizm Yatırım Teşvik Belgesi ve Turizm Sabit Yatırım Miktarı Denklemi;

$$\frac{1}{T} \text{Log} \left(\frac{Y_{i,t}}{Y_{i,t-T}} \right) = \alpha - \left[\frac{1 - e^{-\beta T}}{T} \right] \cdot \log(Y_{i,t-T}) + cD_{i,t} + dTS_{i,t} + fTB_{i,t} + gTY_{i,t} + u_{i,t} \quad (9)$$

Tablolar incelendiğinde; 39 il, birinci ve ikinci bölge bazında üç değişkenli koşullu beta yakınsaması sonuçları negatif çıkmıştır ve yapılan bu analizler %5 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. 39 il kapsamında bir değerlendirme yapıldığında, turist sayısı, TYTB ve TSY eklenen denklemde iller arasında kişi başına gelir farklılıklarının %1,3 oranında büyüme eğilimi gösterdiği söylenebilir. Aynı değişkenlerin eklendiği birinci bölgede bu oran %1,9 iken ikinci bölgede %3 gibi yüksek bir orana sahiptir. Bu durum ikinci bölgede yer alan illerin turizm açısından daha az gelişmiş iller olmasının bir sonucu şeklinde ifade edilebilir.

5. MODEL E: İstanbul, Antalya ve Muğla İllerinin Analizden Çıkarılması İle Oluşturulan Koşulsuz ve Koşullu Beta Yakınsaması Bulguları

Model E’de birinci bölge içerisinde yer alan ve Türkiye’de 1990-2000 döneminde turizm yatırım teşvik belgeleri ile turizm sabit yatırımlarından en fazla yararlanan ve buna bağlı olarak da en fazla turist çeken üç il analizden çıkarılmıştır. Turizm açısından 39 il içerisinde en gelişmiş bu illerin analizden çıkarılmasının nedeni, diğer illerle daha sağlıklı bir karşılaştırma yapmak olarak belirtilebilir. Çünkü söz konusu iller, turist yoğunluğunun ve sonuçta ülkedeki turizm gelirinin en fazla elde edildiği illerdir. Bu illere ait olan değişkenlerin değerleri, herhangi bir şekilde diğer illerin genelindeki ortalamayı saptırabileceği ya da etkileyebileceği düşüncesi ile Model E oluşturulmuştur. Nitekim İstanbul, Antalya ve Muğla illerinin analizden çıkarılması ile oluşturulan koşulsuz ve koşullu beta yakınsaması sonuçları aşağıda verilmiştir.

36 il ve birinci bölge kapsamında, koşulsuz beta yakınsaması için aşağıdaki 1 nolu denklem kullanılmıştır. Daha öncede ifade edildiği gibi denklemde yer alan, T ilgili dönemi, i incelenen birimi ve Y geliri ifade etmektedir. β ise yakınsama hızını gösteren katsayıdır.

$$\frac{1}{T} \text{Log} \left(\frac{Y_{i,t+T}}{Y_{i,t-1}} \right) = \alpha - \left[\frac{1 - e^{-\beta T}}{T} \right] \cdot \log(Y_{i,t-1}) + u_{i,t} \quad (1)$$

Tablo 3.17: Koşulsuz Beta Yakınsaması (1990-2000)

İL/BÖLGE	β Katsayısı	S. SAPMA	t	OLASILIK
36 İl	-0.001822	0.005681	-0.320750	0.7504
1.Bölge	-0.011284	0.007709	-1.463643	0.1713

36 il ve birinci bölge için yapılan koşulsuz beta yakınsaması sonuçlarına göre (Tablo 3.17); beta katsayısı 1990-2000 döneminde negatif işaretlidir. Beta katsayısının sıfırdan küçük olması, iller arasında bir yakınsama ilişkisinin olmadığını göstermektedir. Diğer bir deyişle il ve iller arasında iraksama söz konusudur. Ancak bu dönemde yapılan analiz %5 anlamlılık düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Koşullu beta yakınsaması için il ve birinci bölge bazında inceleme yaparken Model A-B-C ve D'deki koşullu beta yakınsaması için kullanılan denklemler kullanılmıştır. İstanbul, Antalya ve Muğla illerinin analizden çıkarılması ile oluşturulan koşullu beta yakınsaması sonuçları Tablo 3.18 ve 3.19'da verilmiştir.

Tablo 3.18: 36 İl Bazında Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000)

DEĞİŞKENLER	β Katsayısı	S. SAPMA	T	OLASILIK
Turist Sayısı Verileri	-0.011709	0.007175	-1.631790	0.1125
Turizm Yatırım Teşvik Belgesi Verileri	-0.013359	0.006747	-1.980059	0.0564
Turizm Sabit Yatırım Verileri	-0.011743	0.007406	-1.585582	0.1227
Turist Sayısı, Turizm Yatırım Teşvik Belgesi ve Turizm Sabit Yatırım Verileri	-0.011198	0.007701	-1.454046	0.1563

Tablo 3.19: Birinci Bölge Bazında Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000)

DEĞİŞKENLER	β Katsayısı	S. SAPMA	T	OLASILIK
Turist Sayısı Verileri	-0.002725	0.015875	-0.171640	0.8675
Turizm Yatırım Teşvik Belgesi Verileri	-0.010685	0.008252	-1.294790	0.2245
Turizm Sabit Yatırım Verileri	0.000123	0.018259	0.006754	0.9948
Turist Sayısı, Turizm Yatırım Teşvik Belgesi ve Turizm Sabit Yatırım Verileri	0.013254	0.022478	0.589629	0.5740

Tablo 3.18 ve 3.19 incelendiğinde, hem 36 il için hem de birinci bölge için yapılan koşullu beta yakınsaması sonuçların göre, beta katsayısı 1990-2000 döneminde negatif işaretlidir. Beta katsayısının sıfırdan küçük olması, iller arasında bir iraksamanın olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle iller arasında kişi başına gelir farklılıkları büyüme eğilimi göstermektedir. Ancak bu dönemde yapılan analiz %5 anlamlılık düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı değildir. İstanbul, Antalya ve Muğla illerinin analizden çıkarılması modeli istatistiksel olarak anlamsız kılmaktadır. Bu durumda İstanbul, Antalya ve Muğla illerinin analizden çıkarılmaması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

6. MODEL F: Ağrı, Hakkari, Sinop İllerinin Analizden Çıkarılması İle Oluşturulan Koşulsuz ve Koşullu Beta Yakınsaması Bulguları

Model F’de ikinci bölge içerisinde yer alan ve Türkiye’de 1990-2000 döneminde turizm yatırım teşvik belgeleri ile turizm sabit yatırımlarından en az yararlanan ve buna bağlı olarak da en az turist çeken üç il analizden çıkarılmıştır. Bu üç il aynı zamanda çalışma kapsamında yer alan iller arasında kişi başına milli geliri en düşük illerdir. Turizm verileri ve kişi başına düşen milli gelir açısından 39 il içerisinde en son sırada yer alan bu illerin analizden çıkarılmasının nedeni İstanbul, Antalya ve Muğla illerinde olduğu gibi diğer illerle daha sağlıklı bir karşılaştırma yapmak olarak ifade edilebilir. Model E’de diğer üç il için geçerli olan düşünce yapısı burada Ağrı, Hakkari ve Sinop illeri içinde geçerlidir. Ağrı, Hakkari ve Sinop illerinin analizden çıkarılması ile oluşturulan koşulsuz ve koşullu beta yakınsaması sonuçları aşağıda verilmiştir. Koşulsuz beta yakınsaması için il ve ikinci bölge bazında inceleme yaparken Model A ve E’deki koşulsuz beta yakınsaması için kullanılan denklemler kullanılmıştır. Benzer şekilde, koşullu beta yakınsaması için

de Model A-B-C ve D'deki koşullu beta yakınsaması için kullanılan denklemler kullanılmıştır.

Tablo 3.20: Koşulsuz Beta Yakınsaması (1990-2000)

İL/BÖLGE	β Katsayısı	S. SAPMA	t	OLASILIK
36 İl	-0.000719	0.006233	-0.115274	0.9089
2.Bölge	-0.005226	0.015605	-0.334916	0.7416

Tablo 3.20'de 36 il ve ikinci bölge için yapılan koşulsuz beta yakınsaması sonuçları görülmektedir. Buna göre, beta katsayısı 1990-2000 döneminde negatif işaretlidir. Beta katsayısının negatif olması, iller arasında bir yakınsama ilişkisinin olmadığını göstermektedir. Diğer bir deyişle iller arasında kişi başına gelir farklılığı büyüme eğilimi göstermektedir. Ancak bu dönemde 36 il ve ikinci bölge bazında yapılan analizler %5 anlamlılık düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 3. 21: 36 İl Bazında Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000)

DEĞİŞKENLER	β Katsayısı	S. SAPMA	T	OLASILIK
Turist Sayısı Verileri	-0.011892	0.008144	-1.460272	0.1540
Turizm Yatırım Teşvik Belgesi Verileri	-0.009473	0.007767	-1.219568	0.2315
Turizm Sabit Yatırım Verileri	-0.009456	0.007713	-1.226095	0.2291
Turist Sayısı, Turizm Yatırım Teşvik Belgesi ve Turizm Sabit Yatırım Verileri	-0.011503	0.008302	-1.385548	0.1761

Tablo 3.21'de 36 il bazında turist sayısı, TYTB, TSY verileri ile bu üç değişkenin modele eklenmesi ile oluşturulan koşullu beta yakınsaması sonuçlarına yer verilmiştir. Birinci satırda turist sayısı; ikinci satırda TYTB; üçüncü satırda TSY; dördüncü satırda ise turist sayısı, TYTB ve TSY verileri modele eklenmiş ve dört analizde de beta katsayısı negatif işaretli çıkmıştır. Ancak dört analizde %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 3.22: İkinci Bölge Bazında Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000)

DEĞİŞKENLER	β Katsayısı	S. SAPMA	T	OLASILIK
Turist Sayısı Verileri	-0.016254	0.017885	-0.908814	0.3769
Turizm Yatırım Teşvik Belgesi Verileri	-0.035218	0.016542	-2.128995	0.0491
Turizm Sabit Yatırım Verileri	-0.030367	0.013940	-2.178426	0.0447
Turist Sayısı, Turizm Yatırım Teşvik Belgesi ve Turizm Sabit Yatırım Verileri	-0.036230	0.017022	-2.128440	0.0515

Tablo 3.22’de ikinci bölge bazında turist sayısı, TYTB, TSY verileri ile bu üç değişkenin modele eklenmesi ile oluşturulan koşullu beta yakınsaması sonuçlarına yer verilmiştir. Birinci satırda turist sayısı; ikinci satırda TYTB; üçüncü satırda TSY; dördüncü satırda ise turist sayısı, TYTB ve TSY verileri modele eklenmiştir. Turist sayısının modele eklendiği ilk analiz %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Diğer üç analiz %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. 1990-2000 döneminde dört analizde de beta katsayısı negatif işaretlidir. İkinci bölge bazında bir değerlendirme yapıldığında ikinci bölgeyi oluşturan illerin kişi başına gelirleri arasında yılda %1,6 oranında iraksama gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Modele sadece TYTB dahil edildiğinde bu oran %3,5 olmaktadır. Aynı şekilde TSY miktarı verileri ile yapılan analizde iller arası kişi başına gelir farklılıklarının büyüme eğilimi %3 olmaktadır. İkinci bölge kapsamında üç değişken aynı anda modele eklendiğinde, beta katsayısı %3.6’ya yükseliyor. Ağrı, Hakkari ve Sinop illerini analizden çıkartıp turizm değişkenlerinin üçünü de aynı modele eklediğimizde ikinci bölge bazında iller arası kişi başına gelir farklılığı daha da artmaktadır.

Bu analizlere ek olarak¹⁶ ayrıca ikinci bölgeyi oluşturan iller arasında en yüksek kişi başına gelire sahip olan Gaziantep, Diyarbakır, Konya ve Samsun illeri analizden çıkartılarak yeni bir analizde yapılmıştır. Gaziantep, Diyarbakır, Konya ve Samsun illerinin analizden çıkarılması ile oluşturulan koşullu beta yakınsaması bulguları Tablo 3.23’de gösterilmektedir.

Tablo 3. 23: İkinci Bölge Bazında Koşullu Beta Yakınsaması (1990-2000)

DEĞİŞKENLER	β Katsayısı	S. SAPMA	T	OLASILIK
Turist Sayısı Verileri	-0.041088	0.016290	-2.522235	0.0235
Turizm Yatırım Teşvik Belgesi Verileri	-0.040111	0.015258	-2.628859	0.0190
Turizm Sabit Yatırım Verileri	-0.040816	0.015995	-2.551799	0.0221
Turist Sayısı, Turizm Yatırım Teşvik Belgesi ve Turizm Sabit Yatırım Verileri	-0.040328	0.016757	-2.406607	0.0317

¹⁶ Yukarıda açıklanan 6 modele ek olarak İstanbul, Antalya, Muğla, Ağrı, Hakkari, Sinop illerinin analizden çıkarılması ile 7. Model oluşturulmuştur. Ancak yapılan analizler sonucunda, koşulsuz ve koşullu beta yakınsaması %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Bu nedenle söz konusu illeri kapsamayan analiz sonuçlarına yer verilmemiştir.

Tablo 3.23 incelendiğinde, ikinci bölgeyi oluşturan 23 il içerisinde Gaziantep, Diyarbakır, Konya ve Samsun illeri çıkarıldığında, analiz sonuçları %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. 1990-2000 döneminde dört analizde de beta katsayısı negatif işaretlidir. İkinci bölge bazında bir değerlendirme yapıldığında ikinci bölgeyi oluşturan illerin kişi başına gelirleri arasında dört analizde de yılda %4 oranında iraksama gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Gaziantep, Diyarbakır, Konya ve Samsun illerini analizden çıkartıp, turizm değişkenlerinin üçü aynı modele eklendiğinde, ikinci bölge bazında iller arası kişi başına gelir farklılığı daha da artmaktadır. Gaziantep, Diyarbakır, Konya ve Samsun illeri dışında ikinci bölgeyi oluşturan iller 1990-2000 yılları arasında KBGSYİH ve turizm açısından dezavantajlı olan illerdir. Analiz sonucu bu illerin milli gelirden ve turizm gelirlerinden yeterince pay alamadığını göstermektedir.

Yapılan regresyon analizlerinin sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde; çalışmanın üç temel model üzerinde anlamlandırıldığı görülmektedir. Bu modeller; turist sayısı verilerini dikkate alan Model A, turizm yatırım teşvik belge verilerini dikkate alan Model B ve turizm sabit yatırım verilerini dikkate alan Model C'dir. Üç turizm değişkeni ile altı farklı model oluşturulmuştur. Bu bağlamda model sayısı artırılabilir ya da azaltılabilir. Ancak elde edilen sonuçlar aşağı yukarı çalışmada elde edilen sonuçlarla uyumlu olmaktadır. Analizlerle ilgili değerlendirme çalışmanın sonuç bölümünde tartışılacaktır.

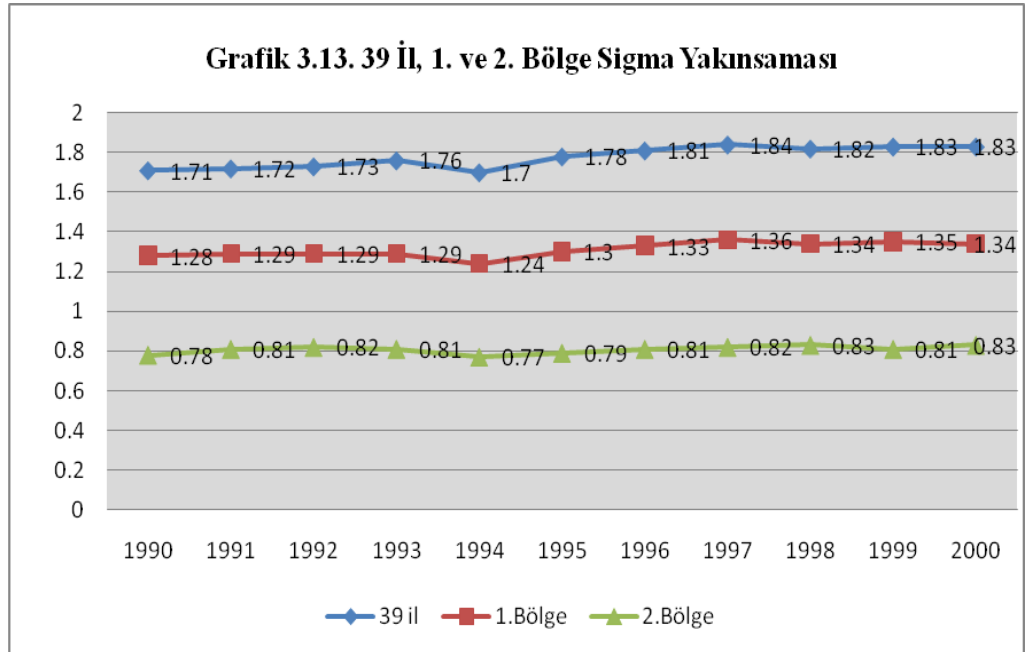
B. Sigma (σ) Yakınsaması Bulguları

Sigma (σ) yakınsama, ülke ekonomilerinde kişi başına gelirlerin yayılımının incelenmesine dayanmaktadır. Yayılım ölçüsü olarak standart sapma kullanılmaktadır. Standart sapmanın zamana bağlı olarak azalması yakınsamanın varlığını, tersi durum ise iraksamanın söz konusu olduğunu göstermektedir. Sigma yakınsamaya alternatif olarak, standart sapmanın ortalamaya bölünmesiyle hesaplanan varyasyon katsayısı da kullanılmaktadır. Varyasyon katsayısının da zaman içindeki azalması yakınsamanın varlığına, tersi durum ise iraksamaya işaret etmektedir (Karaca, 2004: 3). Buradan hareketle çalışmaya ilişkin sigma yakınsaması sonuçları aşağıda Tablo 3.24 ile Grafik 3.13'te gösterilmektedir.

Tablo 3.24: KBGSYİH’da Sigma Yakınsaması Bulguları (1990-2000)

Yıllar	Varyasyon Katsayısı		
	39 il	1.Bölge	2.Bölge
1990	1,71	1,28	0,78
1991	1,72	1,29	0,81
1992	1,73	1,29	0,82
1993	1,76	1,29	0,81
1994	1,7	1,24	0,77
1995	1,78	1,3	0,79
1996	1,81	1,33	0,81
1997	1,84	1,36	0,82
1998	1,82	1,34	0,83
1999	1,83	1,35	0,81
2000	1,83	1,34	0,83

Önceki bölümde yapılan regresyon analizleri sonucunda beta yakınsamanın varlığının tespit edilememesi, Türkiye’de sigma yakınsamanın da bulunmadığına işaret etmektedir. Nitekim, standart sapmanın ortalamaya bölünmesiyle hesaplanan varyasyon katsayısı hesaplandığında bu sonuca ulaşılmıştır.

Tablo 3.24'te yer alan verilere göre, 39 il bazında 1990 yılında 1,71 olan varyasyon katsayısı 2000 yılı için 1,83 olarak hesaplanmıştır. Buna göre aradan geçen 10 yıllık sürede, illerin kişi başına gelir düzeyinin yayılımı artmış yani ıraksama olmuştur. 1. Bölge bazında yapılan analizde 1990 yılında varyasyon katsayısı 1,28 iken 2000 yılında 1,34 olmuş yani burada yakınsama değil ıraksama gerçekleşmiştir. Ancak 1. Bölge bazında yapılan analizde yıllar itibariyle incelediğimizde özellikle 1991 ve 1994 yılları arasında iller göreceli durumlarını korumuş bir yakınsama ya da ıraksama söz konusu olmamıştır. Özellikle Türkiye'de ekonomik krizin yaşandığı döneme rastlayan 1995 yılına gelindiğinde hem il bazında ve hem de bölgesel bazda ıraksamanın arttığı yani il ve bölgesel bazda kişi başına gelir dağılımı adaletsizliğinin daha da yükseldiği söylenebilir. Tablo 3.24'de 2. Bölge incelendiğinde, 1990 yılında varyasyon katsayısı 0,78 olarak hesaplanmış iken 2000 yılında 0,83 olmuştur. Bu bölgede de ıraksama gerçekleşmiştir. Bu bulgular beta yakınsamasının ölçümü sonucunda elde edilen bulgularla uyumaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkelerin gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak varlığını sürdüren bölgesel dengesizlik olgusu, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı bir oluşum süreci yaşamıştır. Bölgesel dengesizlik gelişmiş ülkelerde, gelişmenin mekandaki eşitsiz dağılımının bir sonucu olarak kapitalizmin kendi iç dinamikleri sonucu oluşmuş iken gelişmekte olan ülkelerde ise, ekonomik bağımlılık nedeniyle uluslararası sermayenin gereksinimleri doğrultusunda dış dinamiklerce yönlendirildiği söylenebilir.

Bölgesel dengesizlik olgusu ekonomiye bağlı olarak önemli toplumsal sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bölgesel dengesizlik, ekonomik durgunluğun yanı sıra kalkınma hızını düşürücü bir etmen olmakta, çevrenin merkeze olan bağımlılığı çerçevesinde, üretken kaynakların merkeze akmasına, çevrenin yoksullaşmasına ve toplumsal yapıda değişime yol açmaktadır. Gelişmiş ülkelerle gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkeler arasındaki sosyo-ekonomik farklılıklar, istihdam, eğitim, sağlık, konut, su, enerji, altyapı vb. sorunların da farklı boyutlarda yaşanmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan bir çok ülkede mekana göre iktisadi faaliyetlerin dolayısıyla da refahın dağılımının farklılıklar göstermesi, ülkeleri bölgesel dengesizlikleri giderme konusuna ve bu doğrultuda politika ve stratejiler geliştirmeye yönelmektedir.

Dünya’da birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de bölgelerarası dengesizlikler mevcuttur. Türkiye’de bölgesel gelişmişlik farklılıklarının tarihi ve coğrafi nedenleri olmakla birlikte, sanayileşme sürecine girilmesi ile birlikte ekonomik anlamda fark daha da artmıştır. Türkiye’de farkın belirginleşmeye başladığı son elli yılda ise bölgesel dengesizlikleri azaltmaya yönelik politikaların uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Türkiye ekonomisinde bir takım ilerlemeler kaydedilmiş olmakla birlikte, uzun dönem ekonomik büyüme performansı bölgelerarası gelişmişlik farklarının giderilmesinde beklenen olumlu etkiyi yaratamamıştır. Bölgelerarası gelişmişlik farklarının giderilmesine yönelik olarak bazı politikalar oluşturulup, bir takım araçlar kullanılsa da başarılı olunamamış, bölgelerarası dengesizlikler süregelmiştir.

Türkiye’de bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesine yönelik olarak planlı dönem öncesi ve planlı dönem sonrası çeşitli politikalar uygulanmıştır. Özellikle III.BYKP’nın da KÖY politikası tanımlanmıştır. Ancak, uzun yıllar uygulanan KÖY uygulamasının sonuçları sınırlı olmuş ve istenilen seviyede bir gelişme elde edilememiştir.

Türkiye’de kalkınma planları ve KÖY politikası birlikte değerlendirildiğinde; Türkiye’de ekonomik büyüme ve kalkınma politikalarının ülke geneline yansımadağı, özellikle İstanbul’da odaklandığı söylenebilir. Türkiye’de uygulanan neoliberal politikalar Doğu ve Batı arasındaki uçurumu azaltmadığı gibi, İstanbul ile Türkiye’nin diğer bölgeleri arasındaki uçurumu iyice derinleştirdiği ifade edilebilir. Örneğin, 1973’ten günümüze, Doğu ve Güneydoğu illeri, Adıyaman dışında, gelişmişlik sıralamasındaki yerlerini yitirmiş ve daha da aşağılara düşmüştür. 1973-1985 döneminde Diyarbakır 37. sıradan 49. sıraya, Elazığ 9. sıradan 37. sıraya, Malatya 28. sıradan 40. sıraya inmiştir. 2010 yılına gelindiğinde bu iller sosyo gelişmişlik sıralamasında daha da geriye düşmüştür. Diyarbakır 66. sıraya, Elazığ 46 ve Malatya’da 47. sıraya gerilemiştir.

Türkiye’de son yıllarda bölgelerarası gelişmişlik farklarını gidermek, (AB üyelik süreci kapsamında) ve AB yapısal fonlarından yararlanmak üzere bölgesel politikalarını AB ile uyumlu hale getirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermede etkin bir araç olarak görülen BKA’lar kurulmaktadır. BKA’ların bölgesel politikaların geliştirilmesi ve kalkınma stratejisi yaratma gereğiyle hayata geçirilmesi, Türkiye için olumlu bir gelişme olarak kabul görürken, beraberinde getirdiği bir takım endişe ve eleştiriler de tartışma konusu olmuştur. Türkiye’de BKA’ları faaliyete geçirme çabaları, kurulan ya da kurulmakta olan BKA’lar incelendiğinde, bölgenin gelişmesini sağlamaktan çok AB tarafından sağlanan fonlardan yararlanmak için kurulduklarını söylemek mümkündür.

Türkiye’de bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermek için yeni politika ve stratejilere ihtiyaç duyulduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda, turizm sektörü, bölgeler arasındaki ekonomik dengesizliklerin azaltılmasında, sağlamış olduğu gelir artırıcı ve istihdam yaratıcı etkisiyle Türkiye ekonomisine önemli katkılar

sağlayabilecek bir sektördür. Turizmin ülke içinde gelişmesi ve büyümesi, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının azalmasına yardımcı olmaktadır. Bölgearası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesinde; tarım ve sanayi faaliyetleri için yeterli kaynak ve imkana sahip olmayan, buna karşılık zengin bir turizm potansiyeline sahip bölgelerde turizm önemli bir rol oynamaktadır.

Turizm sektörü, özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında, ülke ekonomilerinin karşılaştığı ulusal ve uluslararası ekonomik sorunların çözümünde ve darboğazların aşılmasında, dinamik ekonomik özellikleri ile adeta bir çıkış noktası olmuştur. GÜ ve GOÜ birçok ülkede turizm ekonomik büyümenin ve gelişmenin en önemli kaynaklarından biri olarak görülmektedir. Turizm sektörü; dünya genelinde 200 milyondan fazla insanın çalıştığı toplam işgücünün %8'ini tek başına oluşturmaktadır. Son otuz yılda sektörün bu hızla gelişimine paralel olarak, 8.5 milyondan fazla kişiye yeni iş ve istihdam alanı yaratmıştır.

Turizm sektörünün önemi Birleşmiş Milletlerin Milenyum Deklarasyonunda da yer almıştır. Deklarasyona göre, 21. yüzyılda dünyanın karşılaştığı en önemli sorunlardan birisinin yoksullukla mücadele olduğu belirtilmektedir. WTO, 21. yüzyılın en önemli dinamik aktivitelerinden birinin turizm olduğunu vurgulayarak, bu sektörün gücüne ve yoksullukla ilgili mücadeledeki önemine dikkat çekmektedir. Turizm sektörü, pek çok fakir ve yoksul durumda olan AGÜ'de istihdam yaratmada ve döviz geliri sağlanmasında en önemli kaynaklardan birisi olarak görülmektedir.

Turizm sektörü Türkiye açısından değerlendirildiğinde; Türkiye coğrafi yapısından dolayı birçok kültüre ev sahipliği yapmış, birçok medeniyetlerin buluşmasına tanıklık etmiş, geçmişi çok zengin olan bir ülkedir. Bu özelliğinden dolayı sanayileşmenin olmadığı bölgelerde turizmi geliştirmek mümkündür. Türkiye'de 2000 yılından itibaren turizm gelirleri artış göstermiş ve dünya genelinde ilk on ülke arasına girmiştir. Türkiye'de 1965 yılında turizm geliri, 13.8 milyon Dolar iken, 1980 yılında turizm gelirleri yaklaşık 24 kat artarak 326.7 milyon Dolar olmuştur. 1980'den 2010 yılına gelindiğinde turizm gelirleri yaklaşık 64 kat artarak 20.8 milyar Dolara yükselmiştir. Türkiye'de istihdama ilişkin verilere bakıldığında ise, turizmde (otel ve restoranlarda, seyahat acentelerinde, ulusal turizm yönetiminde

ve turizm endüstrisinin diğer sektörlerinde) istihdam edilen işgücü miktarının 1980’de 80 bin, 1988’de 140 bin, 1995’te 200 bin civarında olduğu belirtilmektedir. Türkiye’de 2001 yılında, turizm sektöründe 1 milyon 700 bini doğrudan istihdam olmak üzere, 2.5 milyon kişi istihdam edilmiştir. 2003 yılı sonu itibariyle bu sektörde doğrudan istihdam 1 milyon 200 bini aşmış ve bu sektörün dolaylı olarak yarattığı toplam istihdam ise 3 milyonu geçmiştir. Doğrudan ve dolaylı istihdam açısından aile fertleri göz önüne alındığında Türkiye’de yaklaşık 10 milyon insan geçimini turizm sektöründen sağladığı tahmin edilmektedir.

Türkiye’de, bölgesel gelişmişlik sıralamasında son sıralarda yer alan bölgelerde turizmi teşvik ederek, destekleyerek, tesis ve eleman yetersizliğini gidererek ve bölgede var olan potansiyeli iyi değerlendirerek, daha çok turisti bölgeye çekmek mümkün olabilir. Turizmin ülkenin gelişmemiş ve özellikle de doğu bölgelerinde gelişmesi, tüm imkânların bu anlamda sonuna kadar kullanılması ve daha fazla yabancı turist bölgeyi ziyaret etmesiyle birlikte; bölgenin gelir düzeyi ve bölgedeki istihdam oranı artacak, böylece belirtilen bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması açısından bir iyileşmenin olması sağlanabilecektir.

Buradan hareketle; yapılan çalışmanın üç amacı bulunmaktadır: Birincisi, literatüre bakıldığında, turizm sektörünün, bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermedeki etkisini ölçen uygulamalı çalışmanın sınırlı olmasından kaynaklanan eksikliklerdir. Turizm ile ilgili çalışmalar genellikle turizm sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ölçmeye yöneliktir. Turizm ile bölgesel gelişmişlik farklılıklarını ilişkilendiren uygulamalı çalışmalarda genellikle anket yöntemine dayanmaktadır. Böylece; turizm ve bölgesel gelişmişlik farklılıklarının birbiriyle ilişkisi konusunda geçerliliği test edilmiş bir ekonometrik modelin bulunmaması, araştırmanın ilk amacını oluşturmaktadır. İkinci amaç ise bölgesel kalkınmada turizm sektörünün ekonomik açıdan nasıl bir öneme sahip olduğunu incelemek ve turizm sektörünün bölgesel kalkınmada ülkelere doğrudan ya da dolaylı olarak bir katkı sağlayıp sağlamadığını araştırmaktır. Elde edilecek bulguların, bölgesel bir gelişme stratejisi olarak kabul edilen turizm sektörünün, az gelişmiş ve geri kalmış bölgelerin gelişmesine ve bir bütün olarak ekonomik büyümeye ve kalkınmaya katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Üçüncü ve son amaç ise; elde edilen bulgular ışığında,

Türkiye’de bölgesel kalkınma ve turizm ile ilgilenen, kurum, kuruluşlara ve bu konuda benzer çalışma yapanlara önerilerde bulunmaktadır.

“Turizm Sektörünün Bölgelerarası Gelişmişlik Farklılıklarını Gidermedeki Etkisi: Türkiye Örneği ” adlı çalışmada, uygulama yöntemi ekonometrik modele dayanmaktadır. Ekonometrik model olarak “Yakınsama Modeli” kullanılmıştır. Bu çalışmanın veri setini; 1990-2000 dönemi için KBGSYİH ile bu dönemi kapsayan turist sayısı, turizm yatırım teşvik belgesi ve turizm sabit yatırım miktarı oluşturmaktadır. Bu veriler ile Türkiye’de 39 il ve 2 temel bölge bazında SEKKY ile Koşulsuz, Koşullu Beta Yakınsaması ve varyasyon analizi yapılarak Sigma Yakınsaması tahminleri elde edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu veriler Eviews 6 paket programı yardımıyla analiz edilmiştir. 1. Bölge, turizm açısından gelişmiş bölge olarak adlandırılmış ve 16 il bu bölge kapsamında incelenmiştir. 2. Bölge, turizm açısından gelişmemiş bölge olarak adlandırılmış ve 23 il bu bölge kapsamında değerlendirmeye alınmıştır.

Yukarıda belirtilen üç değişkenin verileri ile 6 farklı model oluşturulmuştur. Model A çalışmanın temel modeli olup diğer modeller analizleri güçlendirmek için yapılmıştır. Model A’da, 39 il ve ara dönemler için (1990-1995; 1995-2000) için yapılan koşulsuz beta yakınsaması sonuçları %5 anlamlılık düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Modele turist sayısı verileri ve yapısal farklılıkları kontrol etmek için oluşturulmuş kukla değişkenler eklenerek koşullu beta yakınsama analizi yapılmıştır. 1990-2000 döneminde 39 il ve 1. Bölge ile 2. Bölge bazında yapılan koşullu beta yakınsaması sonucunda, beta katsayısı %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Ancak bu dönemde beta katsayısı üç analizde de negatif işaretlidir. İstatistiki açıdan bakılacak olursa, beta katsayısının negatif işaretli olması yakınsamanın olmadığını göstermektedir. Başka bir ifade ile iraksamanın varlığı, iller arası kişi başına gelir farklılıklarının büyüme eğilimi gösterdiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, KBGSYİH yönünden 39 il ile 1. Bölge oluşturan iller arasında yüksek gelirli illerin düşük gelirli illere göre daha hızlı büyüdükleri ve bu illerin turizm açısından da gelişmiş iller olduğu söylenebilir. 2. Bölge kapsamında bir değerlendirme yapıldığında iraksamanın (%3,4) çok daha fazla olduğu görülmektedir. Bunun nedeni 2. bölgeyi oluşturan çoğu ilin sosyo-ekonomik

gelişmişlik sıralamasında ve turizm gelirlerinde son sıralarda yer almasıdır. Örneğin, Türkiye'ye gelen turist sayısının sadece %10,3'ü 2. Bölge kapsamında ki 23 ile gelmiştir. Bu durum, bölgelerarası gelişmişlik farklılığını daha da arttırmaktadır.

Çalışmada oluşturulan ikinci model ise, turizm yatırım teşvik belge verileri dikkate alınarak oluşturulan Model B'dir. TYTB verileri dikkate alınarak yapılan hesaplamalar sonucunda, 1990-2000 döneminde beta katsayısı 39 il 1. Bölge ve 2. Bölge bazında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Ancak bu analizde de beta katsayısı negatif işaretlidir. Beta katsayısının negatif işaretli olması yakınsamanın olmadığını göstermektedir. 39 il açısından bir değerlendirme yapıldığında yüksek gelirli illerin TYTB'den düşük gelirli illere göre daha fazla yararlandıkları söylenebilir. Turizm teşvik belgelerinden en fazla yararlanan 1. Bölge bazında bir değerlendirme yapıldığında, 1990-2000 döneminde illerin kişi başına gelirleri arasında yılda yaklaşık %1,1 gibi düşük bir oranda ıraksama gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, 1. Bölgede yer alan Antalya, Muğla ve İstanbul'un TYTB'lerinden en fazla yararlanan iller olmasıdır. 1990 yılında Türkiye geneline dağıtılan TYTB'lerinin %61'ini sadece bu üç ile verilmiştir. TYTB verileri ile ikinci bölge bazında bir değerlendirme yapıldığında, 1990-2000 döneminde illerin kişi başına gelirleri arasında yılda yaklaşık %2,9 gibi yüksek oranda ıraksama gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu bölgeyi oluşturan iller TYTB'den en az yararlanan illerdir.

Çalışmanın üçüncü modeli olan Model C'de ise, turizm sabit yatırım verileri dikkate alınarak analizler yapılmıştır. Bu modelde de Model A ve B'deki benzer sonuçlar elde edilmiştir. 1990-2000 döneminde beta katsayısı 39 il 1. Bölge ve 2. Bölge bazında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Ancak bu analizde de diğer analizlerde olduğu gibi, beta katsayısı negatif işaretlidir. Beta katsayısının negatif işaretli olması iller arası ıraksamanın olduğunu göstermektedir. Başka bir ifade ile iller arası kişi başına gelir farklılıkları artma eğilimindedir.. Turist sayısı, turizm yatırım teşvik belgelerinde olduğu gibi turizm sabit yatırım miktarından en fazla yararlanan iller batıda gelişmiş illerdir. Özellikle, Antalya, Muğla ve İstanbul turizm değişkenlerinden en fazla yararlanan iller olmuştur. 1990 yılında Türkiye genelinde TSY miktarının yaklaşık %50'si sadece Antalya ilinde

gerçekleşmiştir. Üç ilin (Antalya, Muğla, İstanbul) toplamdan aldığı pay ise %70 oranındadır.

Çalışmada Model D ise, iki ve üç değişken birlikte modele dahil edilerek koşullu beta yakınsaması analizi yapılmıştır. Buradaki amaç turizm ile ilgili değişkenlerin (Turist Sayısı, TYTB ve TYS) tek tek değil birlikte, KBMG üzerindeki etkisini ölçmektir. Model D’de yapılan analizler %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır ve beta katsayısı negatif çıkmıştır. Model D’nin sonuçları Model A-B ve C ile uyumludur. Benzer sonuçlar elde edilmiştir. Buda yapılan analizlerin kendi içerisinde tutarlı olduğunu göstermektedir.

Model E’de 1. Bölge içerisinde yer alan ve Türkiye’de 1990-2000 döneminde turizm yatırım teşvik belgeleri ile turizm sabit yatırımlarından en fazla yararlanan ve buna bağlı olarak da en fazla turist çeken üç il (Antalya, İstanbul, Muğla) analizden çıkarılmıştır. Bu illerin analizden çıkarılmasının nedeni, diğer illerle daha sağlıklı bir karşılaştırma yapmak olarak ifade edilebilir. Çünkü söz konusu iller, turist yoğunluğu ve buna bağlı olarak ülkedeki turizm gelirinden en fazla yararlanan illerdir. Bu illere ait olan değişkenlerin değerleri, herhangi bir şekilde diğer illerin genelindeki ortalamayı saptırabileceği ya da etkileyebileceği düşüncesi ile Model E oluşturulmuştur. Ancak yapılan analiz %5 anlamlılık düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı değildir. İstanbul, Antalya ve Muğla illerinin analizden çıkarılması modeli istatistiksel olarak anlamsız kılmaktadır. Bu durumda İstanbul, Antalya ve Muğla illerinin analizden çıkarılmaması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Model F’de ise ikinci bölge içerisinde yer alan ve Türkiye’de 1990-2000 döneminde turizm yatırım teşvik belgeleri ile turizm sabit yatırımlarından en az yararlanan ve buna bağlı olarak da en az turist çeken üç il (Ağrı, Hakkari, Sinop) analizden çıkarılmıştır. Bu illerin analizden çıkarılmasının nedeni, Model E’de diğer üç il için geçerli olan düşünce yapısıdır. Model F’de 36 il için yapılan koşulsuz ve koşullu beta yakınsaması sonuçları istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Ancak 2. Bölge bazında yapılan koşullu beta yakınsaması analizinde turist sayısı değişkeni hariç diğer değişkenler modele eklendiği zaman model %5 anlamlılık düzeyine göre

istatistiksel olarak anlamlıdır ve analiz sonuçları ikinci bölge kapsamında, Model A-B ve C’de olduğu gibi benzer sonuçlar elde edilmiştir.

Beta yakınsaması ile ilgili regresyon analizleri sonucunda beta yakınsamanın varlığının tespit edilememesi, Türkiye’de sigma yakınsamanın da bulunmadığına işaret etmektedir. Varyasyon katsayısında zaman içindeki azalma yakınsamanın varlığına, aksi durum ise ıraksamaya işaret etmektedir. Nitekim, standart sapmanın ortalamaya bölünmesiyle hesaplanan varyasyon katsayısı hesaplandığında, Türkiye’de iller ve bölgeler bazında ıraksama tespit edilmiştir. Başka bir ifade ile beta yakınsamasının sonuçlarının doğruluğu sigma, yakınsama ile tekrar test edilmiştir.

Yapılan regresyon analizlerinin sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde; çalışmanın üç temel model üzerinde anlaşıldığı görülmektedir. Bu modeller; turist sayısı verilerini dikkate alan Model A, turizm yatırım teşvik belge verilerini dikkate alan Model B ve turizm sabit yatırım verilerini dikkate alan Model C’dir. Analiz sonuçları; Türkiye’de 1990-2000 döneminde, KBGSYİH yönünden gelişmiş illerin aynı zamanda turizm açısından da gelişmiş iller olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, iller ve bölgeler bazında gelişmişlik farklılıkları daha da artmaktadır. Türkiye’de, “1990-2000 döneminde, KBGSYİH yönünden gelişmiş illerin aynı zamanda turizm açısından da gelişmiş iller olması durumu” iki açıdan değerlendirilebilir: Birincisi, turizm gelirleri, KBGSYİH’yi attırmaktadır. Buda illerin ekonomik açıdan büyümesine neden olmaktadır. İkinci durum ise; gelişmiş illerde, diğer doğu illerine göre daha büyük oranlarda turizm yatırımları yapıldığı için bu illerde turizm gelirleri artmaktadır. Her iki durumda turizm sektörünün illerin ve bölgelerin kalkınmasında doğrudan ya da dolaylı olarak bir katkı sağladığını ifade etmek mümkündür.

Turizm, uygun koşullar ve doğru tercihler ile Türkiye ekonomisine önemli katkılar sağlayabilecek bir sektördür. Bunun en önemli örneklerinden biri daha öncede ifade edildiği gibi kuşkusuz Antalya’dır. Antalya’nın içinde yer aldığı Akdeniz bölgesi 2001 yılında milli gelirden %3,5 pay alırken Antalya’da turizm gelirlerinin artmasına paralel 2006 yılında milli gelirden aldıkları pay %14,3 artarak

%4 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, tarım sektörünün, ekonomisinde önemli yer tuttuğu Akdeniz Bölgesinin, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi bakımından dördüncü sırada olmasının en önemli sebeplerinden biri de, Antalya ilinin konaklama istatistiklerinde elde ettiği liderliktir. Aynı şekilde Muğla'da turizm gelirlerinin payının yüksek olması Muğla'nın içinde yer aldığı Ege bölgesinin milli gelirden aldığı pay daha da arttırmaktadır.

Analiz sonuçlarında ki diğer bir önemli nokta ise, olaya gelişmemiş iller açısından bakıldığında; Türkiye'de, "1990-2000 döneminde, KBGSYİH yönünden gelişmemiş illerin aynı zamanda turizm açısından da gelişmemiş iller olmasıdır". Bu durumda iki açıdan değerlendirilebilir: Birincisi, bu illerde turizmin gelişmemesinden dolayı, turizmin KBGSYİH üzerinde ki olumlu etkisi görülmemektedir. İkinci durum ise, bu iller gelişmemiş olduğu için bu illere turizm yatırımları yapılmamaktadır. Bu durumda söz konusu illerde turizm gelirlerinin artmasına engeldir. Bu bağlamda iller ve bölgelerarasında gelişmişlik farklılıkları daha da artmaktadır.

Türkiye'nin Batı ve Doğu bölgeleri arasında ekonomik anlamda görülen dengesizlik turizm göstergeleri açısından da görülmektedir. Dolayısıyla, bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının azaltılması ve bölgelerarası dengeli büyüme ile kalkınmanın sağlanması noktasında politika yapıcılara önemli görevler düşmektedir. Türkiye'de sosyo-ekonomik bakımdan geri kalmış bölgelerin (Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz) gelişmesinde turizmin teşvik edilmesi gerekmektedir. Turizmin bölgesel kalkınmaya katkı sağlayabilmesi için, sosyo-ekonomik ve fiziksel altyapının hazırlanması ve uygun turizm türlerinin teşvik edilmesi gerekmektedir. Turizm sektörüne bağlı olarak fiziksel alt yapıları (yol, su, elektrik, kanalizasyon, otopark ve haberleşme vb.) gelişen bölgeler, sahip oldukları turistik arz potansiyeli ile diğer endüstri bölgeleriyle aradaki dengesizliği en aza indirmiş olacaklardır.

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda Türkiye’de turizmin bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermede önemli bir sektör olduğu anlaşılmıştır. Çalışmada yapılan analizler 1990-2000 dönemini kapsamaktadır ve bu dönemde turizm teşviklerinden en fazla yararlanan iller İstanbul, Antalya ve Muğla illeri olmuştur. Ancak turizmin bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermede önemli bir sektör olabileceği düşüncesi turizm teşviklerini Anadolu kentlerine kaydırmıştır. Bu bağlamda çalışmanın ikinci bölümünde yer alan Tablo 2.26¹⁷ tekrar değerlendirilebilir.

TUROFED’in yaptığı çalışmada, Türkiye’de turizm yatırımlarına teşvik olarak verilen belgeler 5 kent ve Anadolu olarak iki gruba ayrılarak incelenmiştir. 2003 yılında teşvik belgesine bağlanan, komple yeni tesis yatırımını öngören yeni yatırım projelerinin %76’sı Antalya, Muğla, Aydın, İzmir ve İstanbul’dan oluşan 5 ilde gerçekleşmiştir. 2010 yılının ilk altı ayı itibariyle Hazine Müsteşarlığı’nca teşvik belgesine bağlanan konaklama tesis amaçlı teşvik belgeleri içinde bu grubu oluşturan illerin payı %40’ın altına gerilemiştir. Buna karşılık aynı dönemde, Anadolu’nun çeşitli kentlerinin turizme yönelik toplam teşviklerden aldıkları pay ise %23’ten, %68’e çıkmıştır. Son yıllarda Anadolu kentlerinin turizm teşviklerinden daha fazla yararlanması bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi açısından olumlu bir gelişme olarak ifade edilebilir. Çünkü daha öncede ifade edildiği gibi bölgelerarası dengesizlikleri gidermek ve kalkınmaya hız kazandırmak, sermayeyi tabana yaymak, istihdam yaratmak için teşviklerin yönlendirilmesi ve desteklenmesi, turizmin bölgesel kalkınmaya olan etkisini olumlu yönde etkileyecektir.

Sosyo-ekonomik bakımdan geri kalmış bölgelerde turizmin gelişmesi, yoğun turist çeken gelişmiş bölgelerde göçlerin yol açtığı aşırı yığılma ve çarpık yapılaşma sonucu ortaya çıkan sorunları da azaltabilecektir. Ayrıca turizmin gelişmesi için fiziki alt yapıya ihtiyaç vardır. Ancak, bir ülke tamamen gelişmiş bir altyapıya sahip olmasa bile, turizmin geliştirilmesinin planlandığı bölgelerde özel turizm altyapısı, yol, iletişim, marina, havaalanı vb. yapılması, diğer sektörlerin de gelişmesini sağlayabilecektir. Bu da bölgenin ticaretine olumlu katkı yaparak bölgenin kalkınma düzeyini yükseltecektir (Gülbahar, 2009: 42).

¹⁷ 2. Bölüm s.118

Yapılan araştırmanın sonucu göstermiştir ki, Türkiye’de 1990-2000 döneminde iller ve bölgeler bazında hem KBGSYİH hem de turizm değişkenleri açısından bir dengesizlik söz konusudur. Bu dönemde turizm gelirlerinin gelişmiş illerde yoğunlaşması bu dengesizliği daha da arttırmıştır. Analiz sonuçları, çalışmanın teorik kısmında ele alınan, turizmin bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermede önemli bir rol oynadığı, bilgi ve bulguları ile de uyumludur. Çünkü azgelişmiş iller ve bölgelerde turizm geliştiği zaman bu iller ve bölgelerde turizm gelirlerinin artmasına paralel olarak KBGSYİH’da artacaktır. Bu bağlamda turizm sektörü, Türkiye’de bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesinde önemli bir katkı sağlamış olacaktır.

“Turizm Sektörünün Bölgelerarası Gelişmişlik Farklılıklarını Gidermedeki Etkisi: Türkiye Örneği” adlı çalışmanın literatüre katkısı değerlendirildiğinde; bu çalışma ile genel olarak turizm sektörünün bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarını gidermede önemli bir sektör olduğu tekrar test edilmiştir. Çalışmada özel olarak, “Türkiye Örneği” açısından bir değerlendirme yapıldığında, Türkiye’de 1990-2000 döneminde iller ve bölgeler bazında hem KBGSYİH hem de turizm değişkenleri açısından bir dengesizlik söz konusu olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir tespit ise, Türkiye’de turizm sektörünün bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermede önemli bir rol oynadığıdır. **Bu çalışmanın literatüre en büyük katkısı ise; ulusal literatürde ilk defa turizm ve bölgesel gelişmişlik farklılıklarının birbiriyle ilişkisi konusunda geçerliliği test edilmiş bir ekonometrik model oluşturulmasıdır.** Ayrıca uluslararası turizm ekonomisi literatürü incelendiğinde turizm sektörü ile yakınsama modelinin birlikte kullanıldığı çok az sayıda araştırma vardır. Bu araştırmalarda da, turizmin bölgesel kalkınmaya etkisi ölçülmemektedir. Bu çalışma uluslararası literatürde de “Yakınsama Modeli” ni kullanılarak turizmin bölgesel kalkınmaya etkisini ölçen ilk çalışma olması açısından da önemlidir.

Çalışma ile ilgili yukarıda ki tespitlerde bulunmaktadır. Ancak, çalışma süresince birçok kısıt ile karşılaşmıştır. Öncelikle ulusal literatürde konuya ilişkin hiçbir çalışma yapılmamıştır. Bu durum uluslararası literatür içinde kısmen geçerlidir. Şöyle ki; uluslararası turizm ekonomisi literatürü incelendiğinde, turizm sektörü ile yakınsama modelinin birlikte kullanıldığı çok az sayıda araştırma vardır.

Bu araştırmalarda da, turizmin bölgesel kalkınmaya etkisi ölçülmemektedir. Bu durum yapılan bu çalışma için hem bir kısıt ve hem de çalışmanın orijinalliyi anlamında önemli bir konu olmaktadır.

Çalışmanın çok önemli olabilecek bir kısıtı ise turizm verileri ile ilgilidir. Çalışmanın amacı turizm sektörünün bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermedeki etkisini ölçmektedir. Ancak Türkiye’de ne il bazında ne de bölgesel bazda turizm değişkenlerine ait sağlıklı veriler mevcut değildir. Bu durum uygulamalı bir çalışmada, ekonometrik bir model oluşturmanın önündeki en önemli kısıtı oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışma süresince çeşitli ekonometrik analizler denenmiştir. Örneğin Panel Veri Analizi yapılmış bu analizde bölgelere olan göçler de dikkate alınarak nüfus oranları da değişken olarak modele eklenmiştir. 1995 ve 2005 yıllarına ait nüfus sayımı olmadığı için bu yıllarda ki nüfus tahminleri de tarafımızca yapılmıştır. Ancak bu mevcut verilerle sağlıklı sonuçlar elde edilememiştir.

Türkiye’de il bazında turizm gelirleri mevcut olmadığı için çalışmada değişken olarak turist sayısı verileri dikkate alınmıştır. Turist sayıları ise 49 ilin sınır kapılarından giriş yapan turistlere göre hesaplanmaktadır. Bu illerin altısında ise turist girişi mevcut değildir. Buna ek olarak, 1990 yılında yeni iller olmuştur ve yeni illerin verileri ayrıldıkları illere dahil edilmiştir. Bu durum çalışmaya konu olan il sayısının 39’a düşmesine neden olmuştur. Daha öncede ifade edildiği gibi Türkiye’de KBGSYİH verilerinin sadece 1987-2001 yılları arasında hesaplanmış olması ve veri yetersizliğinden dolayı çalışma döneminin 1990-2000 gibi kısa bir süreyi kapsamaması gözlem sayısını da düşürmektedir.

Türkiye’de turizm ve bölgesel kalkınma bağlamında sağlıklı analizler yapılabilmesi için öncelikle turizm ile ilgili veri sıkıntılarının giderilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Turizm Bakanlığı ve TÜİK’e önemli görevler düşmektedir. Ulaşılabilir ve sağlıklı veriler, politika yapıcılarının, kurumların, akademisyenlerin ve bu konuda çalışan herkesin daha gerçekçi analizler yapmasını sağlayacaktır.

Türkiye’de gelişmemiş bölgelerin turizm bakımından gelişebilmesi ve kalkınma düzeyinin gerçekleştirilebilmesi için bir takım faktörlerin de dikkate alınması gerekmektedir: Bunlar; öncelikle bölgelerin kültürel değerlerinin (arkeolojik eserler, anıtlar, folklor ve festivaller) analizi yapılmalıdır. Bölgede bulunan mevcut tesislerin (otel, motel pansiyon) durumu ve yenilerini ilave edebilme olanakları değerlendirilmelidir. Bölgede kamu yatırımlarının durumu; bölgeye yönelik uluslararası turizm talebinin analizi; bölgede bulunan yerel halkın turizmi algılama düzeyi, turizm sektörünün bölgedeki diğer sektörlerle olan ilişkisi değerlendirilmelidir (Çeken, 2008: 299).

Bölgeye uygun olan turizm faaliyetlerinin özendirilmesi gerekmektedir. Deniz-güneş-kum turizminin gelişmesinin mümkün olmadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde alternatif turizm çeşitlerinin başarı şansı araştırılmalıdır. Bu hem turist çeşitliliği sağlayacak, hem turizm gelirlerini artıracak, hem de bölgeye hareketlilik getirecektir. Özellikle Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde yer şekillerinin uygunluğu sayesinde, dağ turizmi, yayla turizmi ve kış turizmi yapılabilir. Nitekim 2011 yılında Erzurum’da Dünya Üniversitelerarası Kış Oyunları tek başına bölgede önemli bir turistik harekete neden olmuştur. Bu tür tanıtımlar iyi değerlendirilmeli ve söz konusu bölgeler kış turizmi merkezi haline getirilmelidir. Güneydoğu ve Doğu Anadolu’da Fırat ve Dicle, Karadeniz Bölgesinde Kızılırmak ve Yeşilirmak nehirlerinde, nehir ve rafting turizmi olanakları değerlendirilmelidir. Türkiye’nin birçok bölgesinde yer alan termal kaynaklar değerlendirilmeli, termal turizm geliştirilmelidir. Yine bu bölgelerde, gerekli üstyapı yatırımları yapılarak, getirisi fazla olan kongre turizmi, iş turizmi gibi turizm çeşitlerinin gelişme şansı araştırılmalıdır (Gülbahar, 2009: 43).

Geri kalmış bölgelerde turizmin sağlayacağı yararlar konusunda yerel halkın bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Ulusal veya bölgesel çapta büyük plan ve projelerin bir an önce başarıya ulaşabilmesi, yerel halkın desteğiyle mümkündür. Bu nedenle, bölge halkının turizmin önemi ve katkıları konusunda bilinçlendirilmeleri ve eğitimi gerekmektedir. Ardından, bölge halkı, yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri, sektör kuruluşları ve kamu kuruluşları birlikte hareket ederek bu atılımı gerçekleştirebilirler (Gülbahar, 2009: 43).

Uluslararası piyasalarda ülkenin veya bölgenin imajı olumlu yönde geliştirilmelidir. Turizm eğitimine gereken önem verilmeli ve sektörde çalışanların mesleki eğitim seviyeleri iyileştirilmelidir.

Hükümet politikalarında veya yatırım kararlarında turizm yatırımlarına öncelikli turizm bölgelerine göre gereken önem verilmelidir. Devletin turizm işletmelerine yönelik bir maliyet ve teşvik politikası oluşturması; sektörel teşvikler ve yatırımlar konusunda yeterli desteği sağlaması gerekmektedir.

Sonuç olarak kısaca şunları söylemek mümkündür: Emek-yoğun bir sektör olan turizm, GOÜ'in ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için gerekli olan döviz girdisini sağlama, yeni gelir oluşturma, özellikle kırsal alanlarda istihdam olanaklarını arttırma ve tabii ki yoksulluğun azaltılması noktasında birçok ülkede öncü sektör olmaktadır. Turizm, ekonominin diğer sektörlerine oranla ülkenin geri kalmış ya da az gelişmiş bölgelerindeki ekonomik gelişme için daha etkili alternatif fırsatlar sunmaktadır. Eğer ülkelerin geri kalmış bölgelerindeki mevcut turizm potansiyeli ve alternatif fırsatlar iyi değerlendirilebilirse, bölgenin turizm sektörü yardımıyla kalkınması sağlanabileceği gibi, ülkeler ve bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıkları ve bunun yol açtığı ekonomik dengesizliklerde giderilebilecektir.

KAYNAKÇA

AB Komisyonu'nun 2003 Yılı Türkiye İlerleme Raporuna ve Strateji Belgesine İlişkin İKV Değerlendirilmesi, [http:// www.belgenet.com](http://www.belgenet.com), (Erişim Tarihi: 23.10.2010).

AEP, 58. "Hükümetin Acil Eylem Planı", 2003; <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/aep.pdf> (Erişim Tarihi: 20.12.2010).

AKKAYA, Y. (1986), "Türkiye Ekonomisinin Genel Yapısı İçinde Turizmin Yeri", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, S.B.E. Turizm Anabilim Dalı.

AKŞAHİN, S.B. (2008), "Avrupa Birliği'nin Bölgesel Politikası, Yapısal Araçların Koordinasyonu ve Türkiye'nin Uyumu", *AB Uzmanlık Tezi*, Ankara: T.C. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı.

AKTAKAS, B.G. (2006), "Bölgesel/Yerel Kalkınma, Bölgesel Gelişme İçin Bir Model", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Adana: Çukurova Üniversitesi, S.B.E.

ALÇIN, S. (2010), *Teknolojik Determinist Kalkınma Aracı Olarak, Teknoekonomi Politikaları*, İstanbul: Tarem Yayınları.

ALTINBAŞ, S., DOĞRUEL, F. ve GÜNEŞ, M. (2002) "Türkiye'de Bölgesel Yakınsama: Kalkınmada Öncelikli İller Politikası Başarılı mı?" *VI. ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi*, 11-14 Eylül, Ankara.

ARI, A. (2006), "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Türkiye Sosyo-Ekonomisindeki Yeri", *Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Yeni Dinamikler*, Der: A. Arı, İstanbul: Derin Yayınları, No:80.

ARSLAN, K. (2005), "Bölgesel Kalkınma Farklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7): 275-294.

ARSLANTÜRK, Y ve ÖZDEMİR, Z.A. (2009), “Türkiye Ekonomisinde Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, **10. Ulusal Turizm Kongresi**, 21-24 Ekim 2009, Mersin, ss. 387-396.

ASHLEY, C., BENNETT, O. ve ROE, D. (1999) “*Sustainable Tourism and Poverty Elimination Study*”, Deloitte and Touche, International Institute for Environment and Tourism as a Tool for Poverty Alleviation 161 Development and Overseas Development Institute, London. http://www.odi.org.uk/pptourism/dfid_report.pdf, (Erişim Tarihi: 23.05.2009).

ATEŞ, S. (1996), “Ekonomik Büyüme Yaklaşımlar ve Yakınsama Sorunu” **Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi**, 6 (1): 1-16.

AVCIKURT, C. (2007), **Turizm Sosyolojisi**, Ankara: Detay Yayıncılık, 2. Baskı.

AYDIN, A. (2008), “İktisadi Açından Bölgesel Dengesizlik: Mardin İli Örneği”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 7 (24): 304-312.

AYDOĞUŞ, İ., H. SOYBALI ve A. BAYTOK. (2006), “Yunanistan ile Türkiye’de Uygulanan Turizm Yatırım Teşviklerinin Karşılaştırılması”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi**, 8 (1): 1-22.

AYKAÇ, A. (2009), **Yeni İşler, Yeni İşçiler Turizm Sektöründe Emek**, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

BAHAR, O. (2006a), “Turizm Sektörünün Türkiye’nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, 13 (2): 137-150.

BAHAR, O. (2006b), “Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Turizm Sektörüne Sağlanan Teşvikler”, **Dokuz Eylül Üniversitesi S.B.E. Dergisi**, 8 (4): 34-53.

BAHAR, O. (2007), “Bölgesel Kalkınmada Turizm Sektörünün Ekonomik Açından Yeri ve Önemi”, **Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 19: 1-19.

BAHAR, O. (2008), “Turizmin Yoksulluğu Önlemedeki Etkisi ve Mikro Kredi Sistemi” *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 45 (523): 79-93.

BAHAR, O. ve KOZAK, M. (2005), *Uluslararası Turizm ve Rekabet Edebilirlik*, Ankara: Detay Yayıncılık.

BAHAR, O. ve KOZAK, M. (2006), *Turizm Ekonomisi*, Ankara: Detay Yayıncılık.

BAHAR O ve SAMIRKAŞ M. (2009), “Mersin’in Türkiye Turizmindeki Yeri ve Önemi”, *10. Ulusal Turizm Kongresi*, 21-24 Ekim 2009, Mersin, ss. 1417-1428.

BALAGUER, J. ve JORDA, M.C. (2002), “Tourism as a Long-run Economic Growth Factor: the Spanish Case”, *Applied Economics*, 34: 877-884.

BALASSA, B. (1988), “The Lessons of East Asian Development: An Overview”, *Economic Development and Cultural Change*, 36: 273-290.

BARRO, R. ve SALA-I MARTIN, X. (1990), “Economic Growth and Convergence Across United States”, www.nber.org/papers/w3419, (Erişim Tarihi: 11.03.2009).

BARRO, R. ve SALA-I-MARTİN, X. (1992) “Convergence”, *Journal of Political Economy*, *April*, 100 (2): 223–251.

BARRO, R. (1994), *Economic Growth and Convergence*, USA: ICS Press.

BARRO, R ve SALA-I MARTIN, X. (1995), *Economic Growth*, Eastern Economy Edition, Second Edition, Prentice Hall of India.

BARUTÇUGİL, S. İ. (1986), *Turizm Ekonomisi ve Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

BAŞKAYA, F. (1994), *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara: İmge Kitabevi.

BAUM, T. Ve MUDAMBİ, R. (1995). “An Empirical Analysis of Oligopolistic Hotel Pricing ”, *Annals of Tourism Research*, 22 (3).

BAYRAMOĞLU, S. (2005), “Türkiye’de Bölgesel Politikaların Gelişimi”, *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değidir?*, Der: M. Turan, Ankara: Paragraf Yayınevi.

BECEREN, E. (2003), “Bölgesel Kalkınma Analizlerinde Değişim Payı (Shift-Share) Yaklaşımı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (3): 3-27.

BENOS, N. ve KARAGİANNİS S. (2008), “Convergence and Economic Performance In Greece: Evidence At Regional and Prefecture Level”, *RURDS*, 20(1): 52-69.

BERBER, M., YAMAK, R. ve ARTAN, S. (2000) "Türkiye’de Yakınlaşma Hipotezinin Bölgeler Bazında Geçerliliği Üzerine Ampirik Bir Çalışma:1975–1997" *9. Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi Bildiriler Kitabı*, ss. 51–59.

BINNS, T. ve NEL, E. (2002), “Tourism as a Local Development Strategyin South Africa,” *The Geographical Journal*, 168 (3): 235-247.

BİLDİRİR, N. (2005), “Avrupa Birliği ve Türkiye Bölgesel Kalkınma Politikaları: Uygulamalar ve Alınan Sonuçlar”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, S.B.E. İktisat Ana Bilim Dalı.

BOZDOĞAN, M.N. (2008), *Bölgesel Kalkınmanın Sağlanmasına Yönelik Vergi Özendirme Önlemlerinin Türkiye Açısından İncelenmesi ve Etkinliğinin Analizi*, Ankara: TOBB Yayınları., Sıra No: 57.

BRAGA, V. (2006), “Regional Growth an Local Convergence: Evidence for Portugal”, <http://www.ersa.org/ersaconfs/ersa03/cdrom/papers/323.pdf>.(Erisim Tarihi: 07.10.2010).

BRASCHE, U. (2001), *Avrupa Birliği’nin Bölgesel Politikası ve Türkiye’nin Uyumu*, Ed: Hürrem Cansevdi, İstanbul: İKV Yayınları.

BRAU, R., LANZA, A. ve PİGLIARUF, F. (2003), “How Fast are the Tourism Countries Growing? The Cross-Country Evidence”, *Naturel Resources*

Management, The Fondazione Eni Enrico Mattei Note di Lavoro Series Index: http://www.feem.it/web/attiv/_wp.html, (Erişim Tarihi: 20.07.2010).

BRENNER, L. ve AGUILAR, A.G. (2002), “Luxury Tourism and Regional Economic Develepment in Mexico”, *The Professional Geographer*, 54 (4): 500-520.

BROHMAN, J. (1996) “New Directions in Tourism for Third World Development”, *Annals of Tourism Research*, 23: 48-70.

CEYLAN, R. (2010) “Yakınsama Hipotezi: Teorik Tartışmalar ”, *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, Ocak-Haziran 2010- 1: 47-60.

CHAKRAVORTY, S. (2000), “How Does Structural Reform Affect Regional Development? Resolving Contradictory Theory with Evidence from India“, *Economic Geography*, 76(4): 367-394.

CHOK, S., MACBETH, J. ve WARREN, C. (2007) “Tourism as a Tool for Poverty Alleviation: A Critical Analysis of 'Pro-Poor Tourism' and Implications for Sustainability”, *Current Issues in Tourism*, 10 (2): 144-165.

CROES, R.R. (2006) “A Paradigm Shift to a New Strategy for Small Island Economies: Embracing Demand Side Economics for Value Enhancement and Long Term Economic Stability”, *Tourism Management*, (Article in Press).

CROES, R. ve VANEGAS, M. (2008), “Cointegration and Causality between and Poverty Reduction”, *Journal of Travel Research*, 47: 94-103.

CHP.(1999), *Doğu ve Güneydoğu Raporu*,

<http://www.chptuzla.org/PDF/Do%C4%9Fu%20ve%20G%C3%BCneydo%C4%9Fu%20Raporu.pdf>, (Erişim Tarihi: 3.02.2011).

ÇAKIR, P. (1999), *Türkiye'nin Turizm Gelirlerinin Ödemeler Dengesine Katkısının Analizi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No:1119.

ÇALIŞKAN O., “*Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Türkiye’deki Gelişimi*”
<http://www.planlama.org/new/dosyalar/bolgesel-kalkinma-ajanslari-nin-turkiye-de-gelisimi.html>, (Erişim Tarihi: 21.12.1010).

ÇAMUR, K.C. ve GÜMÜŞ, Ö. (2005), “İstatistiki Bölge Birimleri-NUTS Sistemi ”
Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değidir?, Der: M. Turan, Ankara: Paragraf
 Yayınevi.

ÇEKEN, H. (2004), “Küreselleşme Eğilimlerinin Uluslararası Turizm Hareketlerine
 Etkisi ve Türkiye”, *Muğla Üniversitesi, SBE Dergisi*, Sayı 12: 1-11.

ÇEKEN, H. (2008), Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi Üzerine Teorik Bir
 İnceleme, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi*, 10 (2): 293-306.

ÇEKEN, H., T. DALGIN ve L. KARADAĞ. (2009), “Küreselleşme ve Uluslararası
 Turizm”, *10. Ulusal Turizm Kongresi*, 21-24 Ekim 2009, Mersin, ss. 1209-1218.

ÇIKIN, A., H. ÇEKEN ve M. UÇAR. (2009), “Turizmin Tarım Sektörüne Etkisi,
 AGRO-Turizm ve Ekonomik Sonuçları”, *Turizm Ekonomisi Dergisi*, 15(1): 1-8.

ÇİMAT, A. ve BAHAR, O. (2003), “Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi
 İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F.
 Dergisi*, 3(6): 1-18.

ÇÖZELİ, G. (2007), “Yakınsama Hipotezi: Türkiye Örneği”, *Basılmamış Yüksek
 Lisans Tezi*, Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim
 Dalı.

DAĞ, R. (2000), “Bölgesel Kalkınma Makro Politikaları”, *Yoksulluk, Bölgesel
 Gelişme ve Kırsal Yoksulluk, Kent Yoksulluğu*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve
 Sosyal Etütler Vakfı Yayını.

DAĞ, R. ve GÖKTÜRK A. (1996), *Diyarbakır ve Bölgesel Gelişme*, Diyarbakır
 Ticaret ve Sanayi Odası.

DAĞ, R. ve GÖKTÜRK A. (1996), *GAP Yeniden Yapılanmalıdır*, Ankara: Gen Ajans Matbaacılık Dağıtım.

DEMİR, N. (1993), *GAP Bölgesinde Verimliliğe İlişkin Çalışmalar ve Önceliklerinin Belirlenmesi*, Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, No: 503.

DEMİRCİ, A.G. (2005), “Farklı Ülkelerde Bölge Kalkınma Ajansları”, *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değidir?*, Der: Menaf Turan, Ankara: Paragraf Yayınevi.

DIEKE, P.U.C. (2003), “Tourism in Africa’s Economic Development: Policy Implications”, *Management Decision*, 41/3: 287-295.

DİMİTRİS K. C ve EFTHYMİOS G. T. (2004), “ Convergence And Regional Productivity Differences: Evidence From Greek Prefectures”, *Ann Reg Sci*, 38: 387-396.

DİNÇER, M. Z, (1993), *Turizm Ekonomisi ve Türkiye Ekonomisinde Turizm*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

DİNLER, Z. (2005), *Bölgesel İktisat*, İstanbul: Ekin Yayıncılık, 7. Baskı.

DOBSON, S. VE RAMLOGAN, C. (2002), “Convergence and Divergence in Latin America, 1970-1998”, *Applied Economics*, 34 (4): 465-470.

DOĞAN, G. (2006), Yakınsama Teorileri: Türkiye ve Avrupa Birliği Bölgeleri Örneği, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Adana.

DOĞRUEL, F. ve DOĞRUEL, A.S. (2003) “Türkiye’de Bölgesel Gelir Farklılıkları ve Büyüme”, A.H Köse, F.Şenses, ve E.Yeldan, (Der), *İktisat Üzerine Yazılar I: Küresel Düzen, Birikim, Devlet ve Sınıflar-Korkut Boratav’a Armağan*, İstanbul, İletişim Yayınları, ss. 287-318.

DOKAP, Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı Nihai Rapor Ağustos 2000, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dokap/c2.pdf> (Erişim Tarihi: 28.10.2010).

DPT. (1963), *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967*, Ankara.

DPT. (1967), *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972*, Ankara.

DPT. (1973), *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977*, Ankara: Yayın No: 1272.

DPT. (1979), *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*, Ankara: Yayın No: 1664.

DPT. (1985), *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989*, Ankara: Yayın No: 1974.

DPT. (1989), *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994*, Ankara: Yayın No: 2174.

DPT. (1995a), *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000*, Ankara.

DPT. (1995b), *Kalkınmada Öncelikli Yörelere Raporu*, No:11, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara.

DPT. (2000a), *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara: Yayın No: 2502, ÖİT:523.

DPT. (2000b), *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2000-2005*, DPT Yayınları, Ankara.

DPT. (2000c), *Doğu Anadolu Projesi Ana Planı Yönetici Özeti*, Ankara.

DPT. (2003), “İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması”, ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/gosterge/2003-05.pdf, (Erişim Tarihi: 28.11.2010).

DPT. (2003), *Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*, Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/o-ukp.pdf>, (Erişim Tarihi:12.03.2010).

DPT. (2006), *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*, Ankara.

DPT. (2007), *Dokuzuncu Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr/turizm/oik679.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.10.2010).

DPT. (2009), *Kamu Yatırımlarını İllere Göre Dağılımı*, 2009 Yılı Yatırım Programı, Ankara: DPT Yayınları.

DURAN, M.S. (2000), “Türkiye’de Uygulanan Yatırım Teşvik Politikalarının Bölgesel Etkileri”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 15 (167): 45-57.

DURGUN, A. (2007), Bölgesel Kalkınmada Turizmin Rolü: Isparta Örneği, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi S.B.E., İktisat Anabilim Dalı.

DUTTA, D. ve MAGABLEH, I. (2006), “A socio-economic Study of the Browsing Process: the Case of Microentrepreneurs in Jordan”, *Applied Economics*, 38: 1627-1640.

ECARAL, T.Ö. (2005), “Bölgesel/Yerel Ekonomik Kalkınma Kuramlarının Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi”, *Ekonomik Yaklaşım*, 16 (55): 89-106.

ELLOTT, S.M ve MANN, S. (2005), “Development, Poverty and Tourism: Perspective and Influences in Sub Saharan Africa”, *Occasional Paper Series*, pp.1-11.

ELMAS, G. (2005), “Türkiye’de Bölgesel Politikalar, Yeni Uygulama ve Öneriler”, *G.Ü. İ.İ.B.F. Yorum Bülteni*, 2 (2): 3-5.

ELMAS, G. (2006), “AB ve Türkiye’de Bölgesel Politikalar”, *Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Yeni Dinamikler*, Der: A. Arı, İstanbul: Derin Yayınları, No:80.

EMİROĞLU, A. (2002), *Yatırım Projeleri*, İstanbul: Ekin Kitabevi.

ERAYDIN, A. (2004), “Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler”, *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu 2003*, Cilt I, DPT-Pamukkale Üniversitesi.

ERCAN, F. (2006), “Bölgesel Kalkınmada Değişim: Devlet Merkezli Bölgesel Kalkınmadan Piyasa Merkezli Bölgesel Birikime”, *Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Yeni Dinamikler*, Der: A. Arı, İstanbul: Derin Yayınları, No:80.

EREN A. ve BAHAR O. (2004), “Yoksulluğa Kavramsal Bir Bakış: Dünya ve Türkiye’deki Görünümü”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Sayı 220: 36–50 (Temmuz).

ERK, N., ATEŞ, S. ve DİREKÇİ, T. (2000), “**Convergence and Growth within GAP Region (South Eastern Anatolia Project) and Overall Turkey’s Regions**”, www.idari.cu.edu.tr/sanli/sanli8.pdf (Erişim Tarihi: 15.12.2010).

ERKAL, M. (1990), *Bölge Açısından Az Gelişmişlik*, 2.Baskı, İstanbul: Der Yayınları.

EURADA. (1999), “Creation, Development and Management of RDAs, Does it Have to Be So Difficult ?”, <http://www.eurada.org>, (Erişim Tarihi: 12.03.2010).

FİLİZTEKİN, A. (1998), “Convergence Across Industries and Provinces in Turkey”, *Koç Universty Working Paper*, No: 1998/08.

GARTNER, C.M. (2008), “Tourism Development, and Poverty Reduction: A Cases Study From Nkhata Bay, Nawi ” *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Waterloo Üniversitesi, Ontario, Canada.

GEZİCİ, F. ve HEWINGS, G.J.D, (2001), “Regional Convergence and The Economic Performance of Peripheral Areas İn Turkey”, *REAL Discussion Papers*, No: 01-T-13.

GÖK, A. (2004), Bölgesel Kalkınmanın Dış Ticarete Etkisi ve Gap Örneği, Gap Bölgesinde Dış Ticaret ve Tarım, Ankara: *Türk Ekonomi Kurumu Yayınları*, ss. 75-80.

GÖKTÜRK, A. (1998), “Bölgesel Dengesizlikler ve Kamu Girişimciliği”, *Dünyada ve Türkiye’de Kamu Girişimciliğinin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul, EMO Yayınları.

GÖKTÜRK, A. (2006), “Bölgesel Dengesizliğe Küreselleşme-Yerelleşme Penceresinden Bakış”, *Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Yeni Dinamikler*, Der: A. Arı, İstanbul: Derin Yayınları, No:80.

GÜLBAHAR, O. (2009), “Turizmin Bölgelerarası Gelişmişlik Farklılıklarını Gidermedeki Rolü (Türkiye Örneği)”, *e-dergi.atauni.edu.tr*, (Erişim Tarihi, 05.09.2010).

GÜLER, B.A. (2003), “İkinci Dalga: Siyasal ve Yönetimsel Liberalizasyon” (Kamu Yönetimi Temel Kanunu), Özel Sayı, *Kamu Yönetimi Reformu İncelemeleri: Mülkiye’den Perspektifler I*, No:59, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

GÜLER, B.A. (2005), *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, Der: M. Turan, Ankara: Paragraf Yayınevi.

GÜNDÜZ, A.Y. (2006), “Türkiye’de Yoksullukla Mücadele Üzerine Bir İnceleme”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (15): 34–55.

GÜNDÜZ, A.Y. (2006), *Bölgesel Kalkınma Politikası*, Bursa: Ekin Kitabevi.

HAN, X ve FANG, B. (1997), “Measuring the Size of Tourism and Its Impact in an Economy”, *Statistical Journal of The United Nations Economy Commission for Europe*, 14 (4).

HARRİSON, D. (1992), *Tourism and Less Developed Countries*, London: Belhaven Pres.

HAWKINS, D.E. ve MANN, S. (2007), “The World Bank’s Role in Tourism Development”, *Annals of Tourism Research*, 34 (2): 348–363.

HONG, W. (2009) “Global Competitiveness Measurement For The Tourism Sector”, *Current Issues in Tourism*, 12 (2): 105-132

HOOÏ, L.H ve SMYTH, R. (2006), “Marketing, Malaysia Welcomes the World: Are Malaysia’s Tourism Markets Converging?”, *Monash University Business and Economics*, ABERU Discussion Paper 26.

HUGHES J.T, (1998), “The Role of Development Agencies in Regional Policy: An Academic and Practitioner Approach”, *Urban Studies*, 35 (4): 615-624.

ILDIRAR, M. (2004), *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*, Ankara: Nobel Yayınları.

ILDIRAR, M. ve AĞDEMİR, B. (2005), Bölgesel Kalkınmada Yeni Yönelimler ve Politika Uygulamaları, *I. Doğu Anadolu Sempozyumu*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları.

INSKEEP, E. (1991), *Tourism Planning. An Integrated and Sustainable Development Approach*, Van Nostrand Reinhold, New York.

ISLAM, M.N. (1998), “Export Expansion and Economic Growth: Testing for Cointegration and Causality”, *Applied Economics*, 30: 415-425.

ISLAM, N. (1995) “Growth Empricis: A Panel Data Approach”, *The Quarterly Journal of Economics*, 110 (4): 1127–1170.

İÇÖZ, O. ve KOZAK, M. (2002), *Turizm Ekonomisi*, Ankara: Turhan Kitabevi.

İKV. (1988), Avrupa Topluluklarının Bölgesel Kalkınma Politikası 1975–1987, İstanbul: *İKV Yayınları*, Yayın No: 62.

İKV. (2003), AB ve Türkiye AB İlişkileri Temel Kavramlar Rehberi, İstanbul: *İKV Yayınları*, No: 172.

İNCEKARA, A. (2001), *Anadolu’da Yeni Turizm Olanakları ve Bölgesel Kalkınmada Yeri*, İstanbul: İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası.

- İTO. (2004), *Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- İTO. (2005), *Doğu Anadolu Turizm Odaklı Bölgesel Kalkınma Projesi ve Kış Olimpiyatları Araştırması*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- İZGİ, M.T. (2007), “Osmaniye İlinin Turizm Potansiyelinin Bölgesel Kalkınma Politikaları Açısından Değerlendirilmesi ve Sürdürülebilir Turizm Gelişimi İçin Bir Model Önerisi”, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi S.B.E. Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı.
- JAYAWARDENA, C ve RAMAJEESING D. (2003), “Performance of Tourism Analysis: a Caribbean Perspective”, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 15 (3).
- JORDAN, P. (2002), Enhancing the Economic Benefits of Tourism for Local Communities and Poverty Alleviation”, *World Tourism Organization*, Madrid, Spain.
- KABAŞ, T. (2009), “Gelişmekte Olan Ülkelerde Yoksulluğun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Yolları”, **Basılmamış Doktora Tezi**, Adana: Çukurova Üniversitesi S.B.E. İktisat Anabilim Dalı.
- KAHRAMAN, N. ve TÜRKAY, O. (2006), *Turizm ve Çevre*, Ankara: Detay Yayıncılık, 2. Baskı.
- KALAYCIOĞLU, S. “*GAP Bölgesinde Urfa, Harran ve Diyarbakır’da Farklı Kesimlerde Toplumsal, Kültürel ve Ekonomik Değişim Beklentileri*”, www.gap.metu.edu.tr/html/yayinlar/gapbolgesidegisimbeklentiskalaycioglu.pdf (Erişim Tarihi: 15.02.2011).
- KANGASHARJU, A. (1998), “ β convergence in Finland: Regional Differences in Speed of Convergence”, *Applied Economics*, 30 (5): 679-687.

KAR, M., ZORKİRİŞÇİ E. ve YILDIRIM, M. (2004), “Turizmin Ekonomiye Katkısı Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme”, *Akdeniz Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (8): 87-112.

KARACA, O. (2004) “Türkiye’de Bölgeler Arası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Var mı?”, Ankara: *Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2004/7*.

KARAGÖZ, K. (2008), “Türkiye’nin Turizm Potansiyeli Çekim Modeli Yaklaşımı”, *Anatolia Dergisi*, 19 (2): 149–156.

KARAGÖZ, M. ve ALBENİ, M. (2003), “Ekonomik Kalkınma ve Modern Yenilik Teorisi ”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi*, 8(3): 27-48.

KARAKILÇIK, Y ve SARIGÜL C.E,(2008), “*Bir Ekonomik Yönetişim Modeli Olarak Bölge Kalkınma Ajansları (BKA) Uygulaması: Üniter Yapının ve Sosyal Devletin Tasfiyesi mi Tesviyesi mi?*” <http://ozal.congress.inonu.edu.tr/pdf/28.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.12.2010).

KARASAR, N. (1999), *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

KASMAN, S. ve KASMAN, A. (2004), Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 220: 122-131.

KAYASÜ S. ve YAŞAR, S. (2006), “*Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Kalkınma Politikaları: Yasal ve Kurumsal Dönüşümler*”, http://www.tepav.org.tr/sempozyum/2006/bildiri/bolum3/3_1_kayasu.pdf, (Erişim Tarihi:21.10.2010).

KAYNAK, M. (2005), *Kalkınma İktisadı*, Ankara: Gazi Kitabevi.

KELEŞ, R. (2000), *Kentleşme Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi.

KELEŞ, R. ve HAMAMCI, C. (2002), *Çevre Bilim*, Ankara: İmge Kitabevi, 4. Baskı.

KEPENEK, Y ve YENTÜRK, N. (2000), *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Remzi Kitabevi, 11.Baskı.

KEUNE, M. (2001), *Regional Institutions and Regional Development*, SEED Working Paper, No.16, Geneva: International Labor Office.

KILIÇ, S.E ve MUTLUER, M. (2004), “Coğrafyada ve Bölge Planlamada Bölge Kavramının Karşılaştırmalı Olarak İrdelenmesi”, *Ege Coğrafya Dergisi*, 13: 17-28.

KİBRİTÇIOĞLU, A. (1998), “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53 (1-4): 207-230.

KORAY, M (2002), *Avrupa Toplum Modeli*, İstanbul: Tuses Yayını.

KORKMAZ, E. (2004), *Mikro Kredi Modeli Yoluyla Yoksulluğun Azaltılması: İstanbul Örneği*, İstanbul: İTO Yayınları, Yayın No:2004-32.

KOŞAN, A. (2006), “Doğu Anadolu Bölgesi “Sürdürülebilir Kalkınma” Yönlü Turizm Projeleri ve Bir Değerlendirme”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (2): 435-454.

KOZAK, N, KOZAK, M.A. ve KOZAK, M. (2001), *Genel Turizm İlkeler-Kavramlar*, Ankara: Detay Yayıncılık, 5. Baskı.

KÖSECİK M, ve KOÇAK, S. Y. (2004), Avrupa Birliği Bölgesel Politikası ve Yapısal Fonlar, *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu 2003*, Cilt II, DPT-Pamukkale Üniversitesi.

KULAKSIZ, Y. (2008), *Türkiye’de Bölgesel Gelişmişlik Farkları, İstihdam ve Kurum Hizmetlerinin Çeşitlendirilmesi*, Ankara: T. C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü Yayınları.

KUMRAL, N. (1993), “Bölgesel Gelişme Politikası Aracı Olarak Ekonomik Kalkınma Ajansları ve Girişimciliğin Teşviki”, *Basılmamış Doktora Tezi*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, S.B.E., İktisat Anabilim Dalı.

KÜÇÜKER, C (2001), “Türkiye’de Kentsel Ekonomik Gelişmeler”, *Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz*, Ed: A. Şahinöz, Ankara: İmaj Yayıncılık.

LACY, T., BATTING, M., MOORE, S ve NOAKES, S. (2002), Public/ Private Partnerships for Sustainable Tourism, *APEC Tourism Working Grup*, 05/2011T, (July).

LEA, J. (1988), *Tourism and Development in the Third World*, Routledge, London and New York.

LEE C.C ve PING C.C. (2007), “Tourism Development and Economic Growth: A Closer at Panels”, *Tourism Management*.

LEE, C.G.(2009), “Research Note: The Convergence Hypothesis For Tourism Markets: Evidence From Singapore”, *Tourism Economics*, 15 (4): 875-881.

LEAN, H.H ve SMYTH, R. (2008), “Are Malaysia’s Tourism Markets Converging? Evidence From Univariate and Panel Unit Root Tests with Structural Breaks”, *Tourism Economics*, Vol 14: 97-112.

LIU, A ve WALL, G. (2006), “Planning Tourism Employment: A Developing Country Perspective”, *Tourism Management*, 27:159-170.

MANKİW N.G. (1995) "Growth of Nations" *Brookings Papers on Economic Activity*, 1: 75-326.

MARTIN, R. ve P. SUNLEY (1998), “Slow Convergence? Post-Neoclassical Endogenous Growth Theory and Regional Development”, *Economic Geography*, 74: 201-227.

MATHİESON, A. ve WALL, G. (1993), *Tourism: Economic, Physical and Social Impacts*, Essex, Longman Scientific & Technical.

Mc CONNEL, C.R. ve BRUE S. (1996), *Economics; Principles, Problems and Policies*. Mc Graw Hill.

MCMASTER, I, (2006), “Czech Regional Development Agencies in a Shifting Institutional Landscape”, *Europa-Asia Studies*, 58 (3): 347-370.

MENGİ A, (2004) “Yerinden Yönetim: Avrupa Birliği’nde Bölgeler Ulus Devlete Karşı mı?”, *Mülkiye Dergisi*, 28 (245): 47-56.

MENGİ, A, (2001), “Avrupa Birliği’nde Bölge, Bölge Planlaması ve Türkiye”, *GAP Dergisi*, Sayı 15: 23-26.

MENGİ, A. ve ALGAN N. (2003), *Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme: AB ve Türkiye Örneği*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

MGK, (1993), *Türkiye’ de Bölge Planlamasının Evreleri*, Ankara: MGK Yayınları, No: 2: 16-27.

MILL, R.C. ve MORRISON A. M. (1992, *The Tourism System*, Prentice-Hall International, Inc, Second Editon.

MURADOV, S, (2006), “Turizmin Kentleşme Sürecine Etkisi: Alanya Örneği”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MÜFTÜOĞLU, B.G. (2006), “Küresel Rekabetin Cazibe Merkezi: Yerel/Bölgesel Dinamikler”, *Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Yeni Dinamikler*, Der: A. Arı, İstanbul: Derin Yayınları, No:80.

NADKARNİ, S. (2008), “Knowledge Creation, Retention, Exchange, Devolution, Interpretation and Treatment (KCREDIT) as an Economic Growth Driver in Pro-Poor Tourism”, *Current Issues in Tourism*, 11 (5): 456- 472.

NIENHAUS, V ve DOĞAN, S.(2001), “Güney Akdeniz Bölgesi Ülkeleri’nde Kalkınma ve Kalkınma Sorunları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (6): 183-194.

NARAYAN, P.K. (2006), ‘Are Australia’s Tourism Markets Converging?’, *Applied Economics*, Vol 38: 1153–1162.

NARAYAN, P.K. (2007), ‘Testing Convergence of Fiji’s Tourism Markets’, *Pacific Economic Review*, Vol 12: 651–663.

OLALI, H ve TİMUR, A. (1986), *Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri*, İzmir: Ofis Ticaret Matbaacılık.

OLALI, H. (1990), *Turizm Politikası ve Planlaması*, İstanbul: İşletme Fakültesi Yayınları.

ÖNAL, Y.B, DÜZAKIN, E ve ÇİFTÇİ, H. (2006), *Ekonomik Büyümenin Yükselen Değeri, Turizm ve Türkiye Ekonomisine Etkisinin Analizi*, İstanbul: Kare Yayınları.

ÖREN, N., YURDAKUL, B., ÇEVİK, B ve DİNÇ, U. (2000), “Türkiye’de Ulusal Entegre Projeler ve Tarımsal Kalkınma”, *Türkiye Ziraat Mühendisliği V. Teknik Kongresi*, Tarım Haftası 2000 Kongre, Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası.

ÖZBEY, F.R. (2002), “*Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Turizm Kalkınması*”, www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/kuresellesme.doc, (Erişim Tarihi: 05.06.2010).

ÖZDİNÇ, H. K. (2007), Neoliberal Politikalar ve Bölge Yönetimi Sorunu: Türkiye Deneyimi, *Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Yönetim Bilimleri) Anabilim Dalı.

ÖZER, Y.E. “*Küresel Rekabet, Bölgelerarası Rekabet, Bölgesel Kalkınma Ajansları*”, *Review of Social, Economic and Business Studies*, 9(10): 389-408, www.fbe.emu.edu.tr, (Erişim Tarihi:27.12.2010).

ÖZKÖK, F. (2006), “Yoksulluğun Azaltılmasında Turizmin Yeri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (15): 85–98.

ÖZKÖK, F.G. (2008), *Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde turizmin ekonomik etkileri*, Bursa: Ekin Yayınevi.

ÖZSABUNCUOĞLU, İ. H. (1998), “ The Consequences of Integrated Regional Development Policies in Turkey”, *Third World Planning Review*, 20 (3): 309-323.

ÖZSABUNCUOĞLU, İ. H. (1999), “ The Economics of Natural Resources”, Gaziantep: *Gaziantep Üniversitesi Yayınları*: 60-107.

ÖZTÜRK, L. (2005), “Bölgelerarası Gelir Eşitsizliği, İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması'na (İBSS) Göre Eşitsizlik İndeksleri ile Bir Analiz, 1965-2001”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, C.10: 95-110.

PAKSOY S. (2005a), “Bölgesel Kalkınmada Turizmin Rolü ve Önemi (Güneydoğu Anadolu Bölgesi- GAP Örneği)”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, Celalabat-Kırgızistan, 05–09 Haziran, C. II: 1046–1057.

PAKSOY, P. (2005b), Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Avrupa Birliği'nin Türk Turizminde Rolü ve Önemi, *Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, AB Anabilim Dalı.

PARRILLA, J.C., FONT A.R. ve NADAL,J.R. (2007), “Tourism and Long-Term Growth (A Spanish perspective)”, *Annals of Tourism Research*, 34/3: 709-726.

PAYA, M. (2001), *Makro İktisat*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2. Baskı.

PEARCE, D.G. (1992), *Tourist Development*, Essex, Longman Scientific & Technical, Longman Group UK Ltd.

PERSSON, J. (1994), “Convergence in Per Capita Income and Migration Across the Swedish Counties 1906-1990”, <http://www.iies.su.se/publications/seminarpapers/601.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.07.2010).

PETERS, D.J. (2006), “Understanding Rural Povert Clusters: The Intersection of Agriculture, Economic Structure and Locality Under Postindustrialism”, *Basılmamış Doktora Tezi*, Missouri Üniversitesi, Columbia.

- PLEUMAROM, A. (2001), "Tourism, Globalisation, and Sustainable Development" www.twinside.org.sg/06.02.2001, (Erişim Tarihi: 21.05.2010).
- POLAT, H.E ve OLGUN, M. (2004), " Analysis of the rural dwellings at new residential areas in The Southeastern Anatolia, Turkey", *Bulding and Environment*, 39: 1505-1515.
- PPTP (Pro-Poor Tourism Partnership). (2004), Tourism and poverty reduction – making the links. Pro-Poor Tourism Info-Sheets, Sheet No.3. http://www.propoortourism.org.uk/info_sheets/3%20info%20sheet.pdf, (Erişim Tarihi: 23.5.2009).
- POROY, H. (2004), Bölgesel Gelişme Stratejileri Çerçevesinde Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi, *Türkiye İktisat Kongresi*.
- ROBERTS, P.W ve LLOYD, G. (2000), "Regional Development Agencies in England: New Strategic Regional Planning Issues" *Regional Studies*, 34 (1): 75-81
- ROE, D., HARRIS, C ve ANDRADE, J. (2003), "Addressing Poverty Issues in Tourism Standards, A review of experience" *PPT Working Paper*, No: 14 (February).
- RUHANEN, L. (2008), "Progressing the Sustainability Debate: A Knowledge Management Approach to Sustainable Tourism Planning", *Current Issues in Tourism*, 11 (5): 429-455.
- SACHS, J. D., BAJPAI, N. ve RAMIAH, A. (2002), " Understanding Regional Economic Growth in India", *Harvard CID Working Paper*, No: 88.
- SALA-I-MARTIN, X. (1996), "The Classical Approach to Convergence Analysis", *The Economic Journal*, 106 (437): 1019-1036.
- SAMIRKAŞ, M. (2005), Avrupa Birliği Uyum Paketlerinin Kamu Yönetimine Etkileri, *Bastılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mersin Üniversitesi S.B.E., Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Mersin.

SARICA, İ. (2001), “Türkiye’ de Bölgesel Gelişme Politikaları ve Projeleri”, **Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi**, (1): 154-204.

SARICA, İ. (2004), “Bölgesel Planlamaya Genel Bakış ve Doğu Anadolu Ana Planı”, **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu 2003**, Cilt II, DPT-Pamukkale Üniversitesi, Mart 2004, ss.192-243.

SCHEYVENS, R. (2007) “Exploring the Tourism-Poverty Nexus”, **Current Issues in Tourism**, 10 (2): 231-254.

SCHILCHER, D. (2007), “Growth Versus Equity: The Continuum of Pro-Poor Tourism and Neoliberal Governance”, **Current Issues in Tourism**, 10 (2): 166- 193.

SECKELMANN, A. (2002), “Domestic Tourism-a Change for Regional Development in Turkey?” **Tourism Management**, 23: 85-92.

SEYİDOĞLU, H. (2000), **Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı**, İstanbul: Güzem Yayınları, Geliştirilmiş 8. Baskı.

SHAN, J. ve SUN, F. (1998), “On the Export-led Growth Hypothesis: the Econometric Evidence from China”, **Applied Economics**, 30: 1055-1065.

SİNEMİLLİOĞLU, O. (2009), “Sürdürülebilir Bölgesel Kalkınma ve Türkiye Süreci”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 8 (27): 254-268, www.esoder.org (Erişim Tarihi, 21.12.2010).

SİRİOPOULOS, C. ve ASTERİOU, D. (1998) “Testing for Convergence Across The Greek Regions”, **Regional Studies**, 32 (6) August, 537-546.

SOLMAZ, E. (2007), “Orman Köylerinin Kalkınmasına Yönelik Uygulanan Politikaların Yoksulluk Düzeyi ve Orman Kaynaklarının Kullanımına Etkisi Muğla Örneği”, **Basılmamış Doktora Tezi**, Muğla: Muğla Üniversitesi S.B.E., İktisat Anabilim Dalı.

SOYAK, A. (2005), **Türkiye’ye Yönelik Yabancı Turizmin İktisadi Etkileri, Akdeniz ve Ege Bölgeleri Üzerine Bir Araştırma**, İstanbul: Derin Yayınları.

SÖNMEZ, M. (2010), *Teğet'in Yıkımı, Dünyada ve Türkiye'de Küresel Krizin 2009 Enkazı ve Gelecek*, İstanbul: Yordam Kitabevi.

SPENCELEY, A. ve GOODWIN, H. (2007) "Nature-Based Tourism and Poverty Alleviation: Impacts of Private Sector and Parastatal Enterprises In and Around Kruger National Park, South Africa", *Current Issues in Tourism*,10: (2) 255-277.

ŞAHİNKAYA, S. (2001), "Türkiye'nin Bölgesel İktisadi Dengesizlikleri Giderme, Bölgesel Gelişme Stratejisi Oluşturma Gayretleri Üzerine Bir Değerlendirmeler ve Yeni Bir Örgütlenme Önerisi", *ERC/ODTÜ V. Uluslararası Ekonomi Kongresi, Kongre Tebliği*, <http://www.econ.metu.edu.tr/cong2001/abstract/papers/p044.pdf>, (12.03.2010).

ŞENSES, Fikret. (2003), *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, İstanbul: İletişim Yayınları.

TEKELİ, İ. (2004), "Bir Bölge Planlamacısının Çözmeye Çalıştığı Sorunun Büyüklüğü Karşısında Yaşadığı İç Huzursuzluklar", *Kentsel Araştırmalar Sempozyumu*, DPT Yayını: C.2: 244-262.

THE WORLD BANK. (2001), *Poverty Reduction And The World Bank 2000/2001*, Washington: The World Bank Publication.

THEOBALD, W.F. (2001), *Global Tourism*, Oxford: Butterworth&Heinemann, Second Edition.

TİMUR, A. (1988), "Turizmin Gelir Yaratıcı Etkisi," *Turizm Yıllığı 1986*, Ankara: T. C. Turizm Bankası A.Ş.

TOIVONEN, T. (2002), "Regional development of Finnish tourism at end of the 1990s: Some considerations", *Tourism and Hospitality Research*, 3 (4), ABI/INFORM Global: 331-342 (April).

TOSUN, C. (1999), An Analysis of the Economic Contribution of Inbound International Tourism in Turkey, *Tourism Economics*, 5 (3): 217-250.

TOSUN, C. (2001), Challenges of Sustainable Tourism Development in the Developing World: The Case of Turkey, *Tourism Management*, 22: 289-303.

TOSUN, C. ve TIMOTHY, D.J. (2001), "Shortcomings in Planning Approaches to Tourism Development Countries: the Case of Turkey", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 13 (7): 352–359.

TOSUN, C., TIMOTHY, D.J. ve ÖZTÜRK, Y. (2003), Tourism Growth, National Development and Regional Inequality in Turkey, *Journal of Sustainable Tourism*, 11: 133-161.

TRIBE, J. (1995), *The Economics of Leisure and Tourism*, Butterworth-Heinemann, UK.

TUNCA, Z. (2005), *Makro İktisat*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 4. Baskı.

TURAN, M. (2005), "Bölgesel Kalkınma Programları" *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değidir?*, Der: M. Turan, Ankara: Paragraf Yayınevi.

TUTAR, E ve TUTAR F. (2004), *Turizm, Ekonomi, Türkiye ve OECD*, Ankara: Seçkin Yayınları.

TÜROFED. (2010), *Turizm Raporu*, Yıl: 1, Sayı:2, İstanbul: Türkiye Otelciler Federasyonu Yayını.

TÜSİAD. (2008), *Türkiye’de Bölgesel Farklar ve Politikalar*, İstanbul: Yayın No: TÜSİAD-T/2008-09/471.

TÜRSAB (2009), Yabancı Ziyaretçi Profilineki Gelişmeler, TÜİK Yabancı Ziyaretçi Çıkış Anketlerinin Analizi (2001-2008), www.tursab.org.tr, (Erişim Tarihi: 21.10.2010)

UNUR, K. (2000), "Turizmin Türkiye'nin Ödemeler Dengesine Etkisinin Analizi" *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3): 1-17.

URRY, J, APOSTOLOPOULOS Y, LEIVADİ S and YIANNAKİS A. (1996), *The Sociology of Tourism*, New York: Routledge Taylor&Francis Group.

UZAY, N. (2005), *Bölgesel Gelişmişlik Farklarının Giderilmesi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

UZUN, A. R. (2009), “Türkiye’de Turizmin İstihdam Üzerine Etkileri, Turizm Eğitimi Üzerine Bir Örnek: Antalya”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Yönetim ve Çalışma Psikolojisi Bilim Dalı.

UZUN, A.M. (2003), “Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası”, *C.Ü. İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 4 (2): 155-173.

ÜNLÜ, A.İ. (2006), “Türkiye’nin Avrupa Birliği İle Bütünleşme Sürecinde Kalkınma Ajansı Bağlamında Bölgesel Kalkınma Politikalarının Gelişimi”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Ankara.

ÜNLÜÖNEN, K. ve KILIÇLAR A, (2004) “Ekonomik Yansımalarıyla Türk Turizminin Seksen Yılı”, *Gazi Üniversitesi, Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 1: 120-135.

ÜNSAL, E.M. (2005), *Makro İktisat*, Ankara: İmaj Yayıncılık, 6. Baskı.

VANEGAS, M ve CROES, R.R. (2003), Growth, Development and Tourism in a Small Economy: Evidence from Aruba, *The International Journal of Tourism Research*, 5, September/October, 315-330

WISHLADE, F ve YUILL, D. (1997), *Measuring Disparities For Area Designation Purposes: Issues For The European Union*, European Policies Research Centre, Regional and Industrial Policy Research Paper No:24.

UNGER, K. (2005), “Regional Economic Development and Mexican out-Migration”, <http://www.nber.org/papers/W11432>. (Erisim Tarihi: 11.11.2009).

UNWTO (2002), *Tourism and Poverty Alleviation*, Madrid, Spain.

UNWTO (2004), *Sustainable Tourism and Poverty Alleviation, Europe*: WTO Publication.

UNWTO (2005), *Tourism, Microfinance and Poverty Alleviation*, Spain: WTO Publication.

UNWTO (2008), *Tourism Highlights*, Madrid, Spain.

UNWTO (2010), *Tourism Highlights*, Madrid, Spain.

YAĞCI, Ö. (2002), “Güneydoğu Anadolu Bölgesi Turizm Arz ve Talep Özellikleri”, *II. Turizm Şurası Bildirileri*, I.Cilt: 43-61 Ankara: Turizm Bakanlığı Yayınları.

YAĞCI, Ö. (2003), *Turizm Ekonomisi*, Ankara: Detay Yayıncılık.

YAMANOĞLU, K. B.(2009), “Türkiye’de İller Arası Mali Yakınsama”, *Anadolu International Conference in Economics*, Eskişehir, Turkey.

YARCAN, Ş. (1998), *Türkiye’de Turizm ve Uluslararasılaşma*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

YILDIRIM, H.M. (2008), “Türkiye’de Turizmin Ekonomik Kalkınma Üzerine Etkisinin Analizi”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YILDIRIM, J. ve ÖCAL, N. (2004). Tourism and Economic Growth in Turkey, *Ekonomik Yaklaşım*, 15 (52-53): 131-141.

YILDIRIM, R. (1996), “Turizm ve Çevre,” *Ekoloji Dergisi*, 18: 22-23

YILDIZ, E.B., U. SİVRİ ve M. BERBER. (2010),“*Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması* ”,

www.metinberber.com/kullanici_dosyaları/file/endeks.doc, (Erişim tarihi: 28.11.2010).

YILDIZ, Z. (2007), “Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Sağladığı Katkılar ve Göller Bölgesi Uygulaması”, *Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi S.B.E., İktisat Anabilim Dalı.

YILMAZ, S, DERİCİOĞLU, T, ELLIOTT, I.A. ve ÖZDEN, M.S. (2007), Kalkınma Birliklerinden Kalkınma Ajanlarına Yönelirken, *12. Ulusal Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 25-26 Ekim, ss. 157-163.

YUNIS, E. (2004), “Sustainable Tourism and Poverty Alleviation”, *Presentation World Bank-ABCDE Conference-Europe*, Brussels, 10 May.

YÜCEL, B. (2008), “Turizm Sektörünün İktisadi Kalkınmaya Etkisi ve Doğu Karadeniz Örneği”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi S.B.E., İktisat Anabilim Dalı.

ZHAO, W ve BRENT RITCHIE, J. R. (2007) “Tourism and Poverty Alleviation: An Integrative Research Framework”, *Current Issues in Tourism*, 10 (2): 119-143

İnternet Kaynakları

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2006.pdf.21.12.2010

<http://epp.eurastat.eceurapa.eu>. 21.12.2010.

<http://www.dpt.gov.tr/bgyu/kalkinmaajans/5449SayiliKanun.pdf>.27.12.2010.

<http://www.dpt.gov.tr>.10.10.2010

<http://www.hazine.gov.tr>, GATS Antlaşma Metni. 10.11.2010.

<http://www.kultur.gov.tr>. 20.11.2010.

<http://www.rega.basbakanlik.gov.tr>.20.10.2010

<http://www.turizm.gov.tr>

<http://www.tuik.gov.tr>

<http://www.tcmb.gov.tr>

www.gap.gov.tr.19.06.2010.

www.tobb.org.tr/raporlar/abbbyf.html.20.12.2010.

www.tursab.org.tr

www.unwto.org/facts/eng/barometer.htm.3.04.2011

EKLER

EK: 1 İSTATİSTİKİ BÖLGE BİRİMLERİ DÜZEY 1 SINIFLANDIRMASI

İstanbul	Batı Marmara	Ege	Doğu Marmara	Batı Anadolu	Akdeniz
İstanbul	Tekirdağ Edirne Kırklareli Balıkesir Çanakkale	İzmir Aydın Denizli Muğla Manisa Afyon Kütahya Uşak	Bursa Eskişehir Bilecik Kocaeli Sakarya Düzce Bolu Yalova	Ankara Konya Karaman	Antalya Isparta Burdur Adana Mersin Hatay K.Maraş Osmaniye

Orta Anadolu	Batı Karadeniz	Doğu Karadeniz	Kuzeydoğu Anadolu	Ortadoğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu
Kırıkkale Aksaray Niğde Nevşehir Kırşehir Kayseri Sivas Yozgat	Zonguldak Karabük Bartın Kastamonu Çankırı Sinop Samsun Tokat Çorum Amasya	Trabzon Ordu Giresun Rize Artvin Gümüşhane	Erzurum Erzincan Bayburt Ağrı Kars İğdır Ardahan	Malatya Elazığ Bingöl Tunceli Van Muş Bitlis Hakkari	Gaziantep Adıyaman Kilis Şanlıurfa Diyarbakır Mardin Batman Şırnak Siirt

EK:2 ÇALIŞMA KAPSAMINDAKİ İLLER

39 İL		
Adana	Giresun	Mardin
Ağrı	Hakkâri	Muğla
Ankara	Hatay	Nevşehir
Antalya	Isparta	Ordu
Artvin	İçel	Rize
Aydın	İstanbul	Samsun
Balıkesir	İzmir	Sinop
Bursa	Kars	Şanlıurfa
Çanakkale	Kastamonu	Şırnak
Diyarbakır	Kayseri	Tekirdağ
Edirne	Kırklareli	Trabzon
Erzurum	Kocaeli	Van
Gaziantep	Konya	Zonguldak

EK: 3 ÇALIŞMA KAPSAMINDAKİ 1. BÖLGE İLLERİ

1. BÖLGE İLLERİ			
Adana	Balıkesir	Hatay	İzmir
Ankara	Bursa	Isparta	Kocaeli
Antalya	Çanakkale	İçel	Muğla
Aydın	Edirne	İstanbul	Tekirdağ

EK: 4 ÇALIŞMA KAPSAMINDAKİ 2. BÖLGE İLLERİ

2. BÖLGE İLLERİ			
Ağrı	Hakkâri	Mardin	Şanlıurfa
Artvin	Kars	Nevşehir	Şırnak
Diyarbakır	Kastamonu	Ordu	Trabzon
Erzurum	Kayseri	Rize	Van
Gaziantep	Kırklareli	Samsun	Zonguldak
Giresun	Konya	Sinop	

EK 5: İL TRAFİK KODLARI

İL	TRF. KOD	İL	TRF. KOD	İL	TRF. KOD	İL	TRF. KOD
Adana	01	Elazığ	23	Manisa	45	Zonguldak	67
Adıyaman	02	Erzincan	24	Kahramanmaraş	46	Aksaray	68
Afyon	03	Erzurum	25	Mardin	47	Bayburt	69
Ağrı	04	Eskişehir	26	Muğla	48	Karaman	70
Amasya	05	Gaziantep	27	Muş	49	Kırıkkale	71
Ankara	06	Giresun	28	Nevşehir	50	Batman	72
Antalya	07	Gümüşhane	29	Niğde	51	Şırnak	73
Artvin	08	Hakkari	30	Ordu	52	Bartın	74
Aydın	09	Hatay	31	Rize	53	Ardahan	75
Balıkesir	10	Isparta	32	Sakarya	54	Iğdır	76
Bilecik	11	İçel	33	Samsun	55	Yalova	77
Bingöl	12	İstanbul	34	Siirt	56	Karabük	78
Bitlis	13	İzmir	35	Sinop	57	Kilis	79
Bolu	14	Kars	36	Sivas	58	Osmaniye	80
Burdur	15	Kastamonu	37	Tekirdağ	59	Düzce	81
Bursa	16	Kayseri	38	Tokat	60		
Çanakkale	17	Kırklareli	39	Trabzon	61		
Çankırı	18	Kırşehir	40	Tunceli	62		
Çorum	19	Kocaeli	41	Şanlıurfa	63		
Denizli	20	Konya	42	Uşak	64		
Diyarbakır	21	Kütahya	43	Van	65		
Edirne	22	Malatya	44	Yozgat	66		

EK 6: Model A, B ve C'nin Kukla Eğilim Değişkeni İle Test Edilmesi

İL/BÖLGE	β Katsayısı	S. SAPMA	t	OLASILIK	KUKE Değişken Katsayısı	KUKE Değişken Olasılık
MODEL A						
39 İL	-0.004869	0.005551	-0.877067	0.3864	-0.004869	0.3864
1.Bölge	-0.015294	0.00751	-2.036411	0.0644	0.016537	0.9148
2.Bölge	-0.012412	0.010757	-1.153851	0.2629	0.53511	0.6442
MODEL B						
39 İL	-0.011739	0.005261	-2.231548	0.0321	1.289969	0.0022
1.Bölge	-0.015428	0.006238	-2.473281	0.0293	0.131316	0.7462
2.Bölge	-0.022255	0.010221	-2.177265	0.0423	1.866905	0.1758
MODEL C						
39 İL	-0.008152	0.005203	-1.56685	0.1261	1.290425	0.0264
1.Bölge	-0.01493	0.006137	-2.432571	0.0316	-0.058867	0.9528
2.Bölge	-0.015973	0.010724	-1.489552	0.1528	0.617329	0.7031

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Meryem SAMIRKAŞ

Doğum Yeri : Mersin

Doğum Yılı : 1979

Medeni Hali : Bekar

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise :1993-1996 Salim Yılmaz Lisesi

Lisans :1996-2001 Mersin Üniversitesi İ.İ.B.F İktisat Bölümü

Y. Lisans :2002-2005 Mersin Üniversitesi S.B.E. Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Yabancı Dil : İngilizce

MESLEKİ BİLGİLER

2002-2010 :Öğr. Gör., MEÜ, Anamur Meslek Yüksekokulu, Mersin

2010- : Araş. Gör., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İ.İ.B.F., Van